

HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY
Faculty of Economics and Administrative Sciences

ISSN 2630-5933

Journal of Politics,
Economy
and
Management

JOPEM

Year: 2023

Volume: 6

Issue: 2

HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY
Faculty of Economics and Administrative Sciences
ISSN 2630-5933

Journal of Politics,
Economy
and
Management

JOPEM

Year: 2023   Volume: 6   Issue: 2

This issue is dedicated to the memory of our colleagues who lost their lives in the earthquake on the 6th of February.

Professor Dr. C. Serhat AKIN
Professor Dr. Mehmet ÖZBİRECİKLİ
Associated Professor Dr. Betül BALIKÇIOĞLU
Assistant Professor Dr. Mehmet YILDIRIM
Assistant Professor Dr. Onur SEZER

They will always be remembered and cherished.

Journal of Politics, Economy and Management, Volume 6, Issue 2, December 2023**Owner**

Prof.Dr. Cengiz AYTUN

On behalf of the Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hatay Mustafa Kemal University

Editor in Chief

Prof.Dr. Cengiz AYTUN

Co-Editors

Prof.Dr. Metin REYHANOGLU (Responsible Publication Manager)

Prof.Dr. V. Alpagut YAVUZ

Editorial Board

Prof. Nicholas APERGİS Piraeus University, Greece
 Prof.Dr. Ferit ÖLÇER Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Prof. Muhammad SHAHBAZ Beijing Institute of Technology, China
 Prof. Yoshiaki JINNAI Tokyo Keizai University, Japan
 Prof.Dr. Kayahan TUM Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Prof.Dr. Sakiru Adebola SOLARIN Nottingham University, Malaysia
 Assist.Prof.Dr. Ali İhsan BENZER Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye

Prof.Dr. Veysel EREN Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Prof.Dr. Muharrem GÜNEŞ Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Prof. Juan LONERO Leon University, Spain
 Prof.Dr. Cengiz AYTUN Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Prof.Dr. Yue-Jun ZHANG Hunan University, China
 Prof.Dr. Şenol ADIGÜZEL Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye

Section Editors

Prof.Dr. Metin REYHANOĞLU
 Assist.Prof. Sevi DOKUZOĞLU

Assist.Prof. Tuba YILDIZ
 Res.Assist. Ahmet YURTSAL

Assist.Prof. Zehra KURT
 Assist.Prof. Adnan DAL

Secretariat

Res.Assist. Melek AYDIN KANLITEPE
 Res.Assist. Umut Seren YARIM ALTUNAY

Res.Assist. Gizem BAŞ
 Res.Assist. İsminez ÇINAR ŞAHİN

Language Editors

Res.Assist. Vuslat GÜNEŞ

Assist.Prof.Dr. Murad DUZCU

Res.Assist. Banu ULUSAN

Advisory Board

Prof.Dr. Serkan Yılmaz KANDIR Çukurova University, Türkiye
 Prof. Abdunnasser HATEMİ-J UAE University, United Arab Emirates
 Prof.Dr. Tülin URAL Yeditepe University, Türkiye
 Prof.Dr. Murat TEK Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Prof.Dr. Yue-Jun ZHANG Hunan University, China
 Prof.Dr. İlhan ÖZTÜRK Çağ University, Türkiye
 Prof.Dr. Faik BİLGİLİ Erciyes University, Türkiye
 Prof.Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL Çukurova University, Türkiye
 Prof.Dr. Zeynep TÜRK Osmaniye Korkut Ata University, Türkiye
 Prof.Dr. İsmail TUNCER Mersin University, Türkiye
 Prof.Dr. Özlem ATAY Ankara University, Türkiye
 Prof.Dr. Nicholas APERGİS Piraeus University, Greece
 Prof.Dr. Musa EKEN Sakarya University, Türkiye
 Prof.Dr. Önder KUTLU Necmettin Erbakan University, Türkiye
 Prof.Dr. Nizam ÖNEN Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Prof.Dr. Mehmet KARA Mustafa Kemal University, Türkiye
 Prof.Dr. Ali ACARAVCI Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Prof.Dr. Seyfettin ARTAN Karadeniz Technical University, Türkiye
 Prof.Dr. Cuma BOZKURT Gaziantep University, Türkiye
 Prof.Dr. Yıldız S. ÇELİKÖZ Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Assoc.Prof. Dr. Özden AKIN Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Prof.Dr. Mustafa ÇAM Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Assoc.Prof. Dr. Soner AKIN Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Assoc.Prof. Gülhan SUADİYE Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Assist.Prof. Oğuzhan YILMAZ Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Assist.Prof. Yunus KARAÖMER Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Assist.Prof. Meltem HAYTOĞLU Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Assist.Prof. Nazrin ALIZADA Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye

Prof.Dr. Muhammad SHAHBAZ Beijing Institute of Technology, China
 Prof.Dr. Ömer İSKENDERÖĞLU Ömer Halisdemir University, Türkiye
 Prof.Dr. Sakiru Adebola SOLARIN Nottingham University, Malaysia
 Prof.Dr. Mehmet KAHRAMAN, Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Prof.Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ Atatürk University, Türkiye
 Prof. Dr. Alper ASLAN Erciyes University, Türkiye
 Prof.Dr. Ünal ARSLAN Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Prof.Dr. Hatice DOĞUKANLI Çukurova University, Türkiye
 Prof.Dr. Murat TÜRK Osmaniye Korkut Ata University, Türkiye
 Prof.Dr. Turhan KORKMAZ Mersin University, Türkiye
 Prof.Dr. Songül KAKİLLİ ACARAVCI Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Prof.Dr. Hamza ATEŞ Medeniyet University, Türkiye
 Prof.Dr. Ercan OKTAY Karamanoğlu Mehmet Bey University, Türkiye
 Dr. (PhD) Gazi Salah UDDIN Linköping University, Swiss
 Dr. (PhD) Usama AL-MULALİ Multimedia University, Malaysia
 Assoc.Prof.Dr. Hanifi Murat MUTLU Gaziantep University, Türkiye
 Dr. (PhD) Aviral Kumar TIWARI Montpellier Business School, France
 Prof.Dr. Juan LONERO Leon University, Spain
 Prof.Dr. Yoshiaki JINNAI Tokyo Keizai University, Japan
 Assoc.Prof. Dr. Sonyel OFLAZOĞLU Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Assoc.Prof. Dr. Abdullah AYDIN Niğde Ömer Halisdemir University, Türkiye
 Assoc.Prof. Dr. Mehmet Akif DESTEK Gaziantep University, Türkiye
 Assoc.Prof. Dr. İlyas OKUMUŞ Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Türkiye
 Assist.Prof. Orhan CENGİZ Çukurova University, Türkiye
 Assist.Prof. Ayfer DAĞDELEN Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Assist.Prof. Ömer Faruk KAHRAMAN Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
 Assist.Prof. İpek TEKİN Çukurova University, Türkiye

Design

Kursat Kaan ÖZKEMAHLI

Contact

Prof.Dr. Cengiz AYTUN

Tel: +90 (326) 245 58 50

Fax: +90 (326) 245 58 54

<http://dergipark.gov.tr/jopem/>jopem@mku.edu.tr

Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences Tayfur Sökmen Yerleşkesi 31060, Antakya, HATAY - TÜRKİYE

The Journal of Politics, Economy and Management is an international refereed journal published twice a year.

JOPEM is indexed and abstracted in DergiPark, Google Scholar, ResearchBib, JournalSeek Idealonline ASOS index and Index Copernicus.

The author(s) is (are) the sole responsible for the opinion and views stated in the articles.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.
 Copyright © HMKU, Faculty of Economics and Administrative Sciences – December 2023

We would like to thank the reviewers for their insightful comments on the papers of the Volume 6, Issue 2, (December) 2023 of JOPEM

Assoc.Prof.Dr. Abdullah EROL	Van Yüzüncü Yıl University
Assoc.Prof.Dr. Haydar ALBAYRAK	Malatya Turgut Özal University
Assoc.Prof.Dr. Eylem BEYAZIT	Hatay Mustafa Kemal University
Assoc.Prof.Dr. Aygül KILINÇ	Gaziantep University
Assoc.Prof.Dr. Yahya DEMİRKANOG̃LU	Bitlis Eren University
Assoc.Prof.Dr. Sevda SAHİLLİ BİRDİR	Mersin University
Assist.Prof.Dr. Esra DEMİRBAŞ	İstanbul Yeni Yüzyıl University
Assoc.Prof.Dr. Fındık Özlem ALPER	Niğde Ömer Halisdemir University
Assoc.Prof.Dr. Orhan CENGİZ	Çukurova University
Prof.Dr. Oğuzhan TÜRKER	Erciyes University
Prof.Dr. Cüneyt DUMRUL	Erciyes University

A Foreword from the Editor

This is the second issue of the sixth volume of the Journal of Politics, Economy and Management (JOPEM). Deeply saddened by the significant losses caused by the catastrophic earthquake on 6 February, we regret to inform you of the passing of Professor C. Serhat AKIN, who played a significant role in establishing our journal. The journal also honors the contributions of our esteemed faculty members Professor Mehmet ÖZBİRECİKLİ, Associate Professor Betül BALIKÇIOĞLU, Assistant Professor Mehmet YILDIRIM and Assistant Professor Onur SEZER. We would like to commemorate and honor them with this Issue.

In this regard, changes have been made to the Editor, Associate Editors, Editorial Board, Section Editors, Secretariat and Advisory Editorial Board, Section Editors, Secretariat, Language Editors and Advisory Boards. We would like to express our gratitude to the esteemed scholars and scientists who have made valuable contributions to our journal in the past.

JOPEM, an academic journal focusing on economics and administrative sciences, invites submissions of recent, high quality articles for inclusion in future issues. The journal is published twice a year by the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Hatay Mustafa Kemal University and follows a double-blind peer-review process that encourages multidisciplinary research. JOPEM is listed in the databases and indices of ResearchBib, JournalTOCs, Google Scholar, Ideonline, ASOS index and Index Copernicus. To maintain our high standards, we regularly apply for new indexing and abstract inclusion.

The journal is dedicated to the evaluation of articles and compilations, theoretical discussions as well as empirical and practical research articles that have been accepted for publication. By covering a wide range of subjects, the journal aims to promote new empirical research and to disseminate scientific knowledge. Papers written in Turkish or English are welcomed from the following fields: economics, business, political science, public administration, international relations, finance, industrial relations, information systems and management, econometrics, and other relevant disciplines.

It is our pleasure as the Editorial Board, to present to our readers the outstanding research papers submitted by the authors in the second issue of the sixth volume of the Journal. I would like to thank the reviewers, the section and language editors, the secretariat in charge of the layout, the JOPEM Advisory Board and the Editorial Board, and several other people who have helped in the preparation of the articles for publication.

We would like to encourage more authors to submit papers for future issues of JOPEM to ensure the interest of our readers and to stimulate new research ideas. Please do get in touch with us if you have any comments or suggestions.

28.12.2023, Hatay-TÜRKİYE

Prof.Dr. Cengiz AYTUN

Editor in Chief, owner of JOPEM

(Behalf of the Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hatay Mustafa Kemal University)

Contents**A Foreword from the Editor**

v

Research articles

- Enflasyon dönemlerinde pazarlama karması uygulamalarını etkileyen küçültme enflasyonu (shrinkflation) ve nitelik kaybı enflasyonu (skimpflation) stratejileri [Shrinkflation and skimpflation strategies affecting marketing mix applications during inflation periods]
by Zeynep ERDOĞAN, Esen GÜRBÜZ 1-20
- Küreselleşmenin hazine taşınmazlarının yönetimine etkileri [The impact of globalization on the administration of treasury real estates]
by Mustafa ÖZKAYALAR 21-43
- Sanayi performansının istihdam üzerindeki etkileri: Türkiye örneği [Effects of industrial performance on employment: The example of Türkiye]
by Hasan BATMAZ, Hazar KESKİN 45-63
- Kent kuramlarında sınıflandırma sorunsalı: Manuel Castells'in eserleri üstünden bir çözümleme [The problematic of classification in urban theories: An analysis of the works of Manuel Castells]
by Umut Seren YARIM ALTUNAY 65-82
- Mülteci krizini yeniden düşünmek: Kozmopolitanizm ve farklılığın meşruiyeti [Rethinking the refugee crisis: Cosmopolitanism and the legitimacy of difference]
by Seda GÖRÜROĞLU, Muharrem GÜNEŞ 83-94
- Kripto para ticaretinin çevre kirliliği üzerine etkileri: panel veri analizi [The impacts of cryptocurrency trading on environmental pollution: panel data analysis]
by Esra KOÇAK, Okyay UÇAN 95-107

Araştırma makalesi/Research article

Enflasyon dönemlerinde pazarlama karması uygulamalarını etkileyen küçültme enflasyonu (shrinkflation) ve nitelik kaybı enflasyonu (skimpflation) stratejileri

Zeynep ERDOĞAN¹

Research Assistant, Department of Business Administration, Production Management and Marketing
Niğde Ömer Halisdemir University, Türkiye
zeyneperdogan@ohu.edu.tr, 0000-0003-1712-3114

Esen GÜRBÜZ

Professor, Department of Business Administration, Production Management and Marketing
Niğde Ömer Halisdemir University, Türkiye
esen@ohu.edu.tr, 0000-0001-5156-1439

Geliş Tarihi/Received Date: 09.11.2023 **Kabul Tarihi/Accepted Date:** 09.12.2023

Önerilen Alıntılama/Suggested citation: Erdoğan, Z., & Gürbüz, E. (2023). Enflasyon dönemlerinde pazarlama karması uygulamalarını etkileyen küçültme enflasyonu (shrinkflation) ve nitelik kaybı enflasyonu (skimpflation) stratejileri [Shrinkflation and skimpflation strategies affecting marketing mix applications during inflation periods]. *Journal of Politics, Economy and Management* 6(2), 1-20.

Öz: Enflasyon dönemlerinde işletmelerin girdi maliyetlerinin ve üretim faktörlerinin fiyatlarının artması ve arzın talebi karşılayamaması, nihai/tüketim ürünlerinin fiyatını da doğrudan etkileyerek artırmaktadır. Bu ürünlerin fiyat artışından olumsuz etkilenen tüketicilerin talebinde azalma ve rakip ve/veya ikame rakip ürünlerine kaymalarının önlenmesi amacıyla, pazarlama karması elemanlarının yönetiminde, küçültme enflasyonu (shrinkflation) ve nitelik kaybı enflasyonu (skimpflation), uygulamalarına yaygın olarak rastlanılmaktadır. Küçültme enflasyonu stratejisinde fiyatı değiştirmemek veya fiyatta minimum değişiklikler yapmak adına miktar indirimi, ambalajı küçültme, aynı ambalajda gramaj düşüklüğü vb. taktikler uygulanmaktadır. Nitelik kaybı enflasyonu stratejisinde ise, ürün fiyatlarını değiştirmemek veya düşürebilmenin bir sonucu olarak, üretim ve faaliyet girdilerini daha düşük maliyetlerle sağlayabilmek adına girdi kalitesi, niteliği, sayısı vb. eksiltme taktikleri uygulanmaktadır. Bu uygulamaların pazarlama etiği, tüketici hakları, tüketici mevzuatı ve sürdürülebilir kalkınma açısından sorgulanması ve araştırılması probleminde yola çıkılarak, bu makalede enflasyon dönemlerinde pazarlama karması elemanlarına ilişkin kararları etkileyen, küçültme enflasyonu ve nitelik kaybı enflasyonu stratejisi kavramsal düzeyde açıklanarak, konuya dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon dönemlerinde pazarlama karması, Küçültme enflasyonu (Shrinkflation), Nitelik kaybı enflasyonu (Skimpflation).

Shrinkflation and skimpflation strategies affecting marketing mix applications during inflation periods

Abstract: During inflation periods, the input costs of businesses and the prices of production factors increase, and the supply cannot meet the demand. For this reason, businesses are forced to increase the prices of final/consumer products. It is commonly observed that businesses apply shrinkflation and skimpflation in order to prevent consumers from decreasing their demand and shifting to rival and/or substitute competitor products in management of marketing mix elements. In the shrinkflation strategy, in order not to change the price (or to reduce the price, which can be seen in a less common practice), quantity discounts, packaging reduction, reduced weight in the same packaging, etc. tactics are implemented. In the skimpflation/quality loss inflation strategy, reduction tactics are applied in input quality, quality, number, etc. in order to provide production and activity inputs at lower costs as a result

¹ Correspondence author, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama ABD, Niğde Türkiye, zeyneperdogan@ohu.edu.tr.

of keeping product prices unchanged or reducing them. Based on the problem of questioning and researching these practices in terms of marketing ethics, consumer rights, consumer legislation and sustainable development, in this article it is aimed to draw attention to the issue by explaining the shrinkflation and skimpflation strategies, which affect the decisions regarding marketing mix elements in inflation periods, at a conceptual level.

Keywords: Marketing mix in inflation periods, Shrinkflation, Skimpflation.

JEL Codes: M31, O11, D01, D12.

1. Giriş

Makro çevre faktörleri içerisinde yer alan ekonomi işletme faaliyetlerini önemli ölçüde etkilemekte olması nedeniyle, yönetimin alacağı kararlarda, diğer faktörlere göre daha fazla önemli olmaktadır. Ekonomik kararların bireyler üzerindeki etkisi ise sadece tasarruf ve yatırım kararlarında değil, aynı zamanda tüketime yönelik harcamalarında da görülmektedir. Bireylerin tüketime yönelik harcamalarını en fazla etkileyen ekonomik çevre faktörü ise enflasyondur. Bir ekonomide tüketime yönelik harcamaların büyüklüğü ve ürün grubuna göre dağılımı, işletmelerin pazarlama kararlarını yakından ilgilendirmektedir. Enflasyon ve pazarlama arasındaki etkileşim, üretim ve tüketim açısından önemli bir rol oynamaktadır. İşletmenin makro çevreyle en yakın ilişkiye sahip olan departmanlarından biri olan pazarlama, makro çevre yapılarından hızlı bir şekilde etkilenmektedir. Her işletmenin pazarlama fırsatlarını ve yerine getirecekleri çalışma ve faaliyetlerini önemli ölçüde etkileyen makro çevre unsurları vardır (Mucuk, 2017, s. 25). Pazarlamanın dinamik ve hızlı değişimler göstermesinin nedenlerinden biri olarak çevresel durum ve olaylarla etkileşimli bir yapıya sahip olması gösterilebilir. Bu nedenle pazarlama, çevresel faktörlere hızlı bir şekilde ayak uydurabilmek ve kendini adapte edebilmek için sürekli gelişen ve dinamikliğini kaybetmeyen bir alandır.

İşletmeler tüketicilere ürün veya hizmet sunarken pazarlama faaliyetlerine yönelik stratejilerle hareket etmektedir. İşletmelerin zorlu ekonomik koşullar yaşamasına bağlı olarak bu stratejiler ve taktikler geliştirilip, değiştirilebilmektedir. Özellikle enflasyon dönemleri, pazarlama yöneticilerinin ürün fiyatları üzerinde sık sık değişiklik yapmasına neden olmaktadır (Altunışık, Özdemir ve Torlak, 2017, s. 98). İşletmeler ürünlerindeki fiyat artışını belirleyebilmek ve ürünün artan fiyatını tüketiciye fazla hissettirmeden fiyat kararları almak için stratejik ve taktiksel çalışmalarda bulunmaktadır (Alvarez, Mendoza ve Torres, 2023, s. 1332). Dolayısıyla işletmeler enflasyon dönemlerinde hem ürün fiyatını korumak hem de müşterilerini elde tutmak için, farklı strateji ve taktikler geliştirmeleri gerekliliği ile karşı karşıya kalabilmektedir. Enflasyon dönemlerinde işletmeler, ürünlerinin girdi maliyet artışları nedeniyle ürün ve hizmetlerine yönelik talebin azalmaması için, fiyat seviyesini olabildiğince korumaya hatta fiyatları düşürmeye çalışabilmektedir (Karaca, 2003, s. 33).

Enflasyon dönemlerinde işletmelerin önem verdiği bir diğer konu ise, tüketici davranışları olmaktadır. Enflasyon, tüketici davranışlarında büyük değişiklikler yaratmaktadır (Ersoy, 1994, s. 38). Tüketiciler özellikle enflasyon dönemlerinde satın alma davranışlarını değiştirebilmektedir. Tüketicilerin bu dönemlerde fiyat hassasiyetleri daha ağır basmakta ve ürün tercihlerini etkilemektedir. İşletmeler/markaların enflasyonist ortamda tüketicilerin davranış değişikliklerini önceden tahmin etmek ve bu tahminlerine göre stratejilerini geliştirmeleri beklenmektedir. Aksi halde rakiplerinin uygulamaları ve saldırı stratejileri sadık müşterilerinin kaybedilmesine neden olabilir. Her kriz durumunda olduğu gibi enflasyon ortamlarında da, işletme yöneticileri ve pazarlama karar vericilerinin tüketici davranışlarını anlamak, tüketicilere değer sunmaya devam etmek ve kendilerini rakiplerinden farklılaştırmak için, stratejilerinde değişiklikler yapmaları gerekmektedir (Schwarz, 2022, s. 1).

Pazarlamada *-ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma-* olarak sınıflanan ve bir bütünün ayrılmaz parçaları olarak görülen pazarlama karması elemanlarına yönelik kritik karar alma süreçleri, enflasyon dönemlerinde daha fazla önem kazanarak, bir pazarlama problemine dönüşmektedir. Bu kapsamda yaygın uygulanan iki stratejiden birincisinin küçültme enflasyonu stratejisi, ikincisinin nitelik kaybı

enflasyonu stratejisi olduğu bilinmektedir. Bu stratejilerin, tüketici hakları ve mevzuatı, pazarlama etiği ve sürdürülebilir kalkınma açısından ne anlam ifade ettiğine dikkat çekmek probleminde yola çıkılarak çalışmada günümüzde enflasyon dönemlerinde pazarlama karması elemanlarının yönetimi ve yaygın olarak kullanılan küçültme enflasyonu stratejisi ve nitelik kaybı enflasyonu stratejisinin kavramsal düzeyde açıklanması amaçlanmaktadır.

2. Enflasyonun pazarlamaya etkileri

İşletmelerin ürünlerine yönelik stratejik ve taktiksel kararlar almalarında ve faaliyetlerini tekrar gözden geçirmelerinde, pazarlamanın önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu nedenle pazarlama, işletme çevresinde neler olup bittiğiyle ilgilenmek ve takip etmek zorundadır. Pazarlama hareketli, değişen ve dinamik bir işletme faaliyetidir. Pazarlamada dünyada yaşanan malzeme ve enerji kıtlığı, enflasyon, ekonomik durgunluk, artan işsizlik, deprem, savaş gibi çeşitli krizler ve belirli endüstrilerdeki hızlı teknolojik değişiklikler nedeniyle, önemli ölçüde değişimler yaşandığı görülmektedir (Bala ve Verma, 2018, s. 323). Bununla birlikte pazarlama faaliyetlerinin içinde bulunduğu ekonomik konjonktüre göre şekillenmekte olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik çevrede gerçekleşen faktörlerin pazarlama faaliyetleri açısından önemi artmaktadır (Mucuk, 2017, s. 26).

Ekonomide belirli bir zaman diliminde fiyatların artış oranından kaynaklanan enflasyon (Jain, Sharma ve Kumar, 2022, s. 2980), mal ve hizmetlerin fiyatlar genel seviyesinde görülen sürekli değişimlerdir (Ersoy, 1994, s. 20; Birinci, 1989, s. 19). Enflasyon, hemen hemen tüm ürünleri etkileyen hammadde, nihai ürün ve hizmet fiyatlarının artması sürecini ifade etmektedir (Shama, 1978, s. 44). Ekonomi alanında enflasyon nedenlerine yönelik en çok karşılaşılan enflasyon türü talep enflasyonu olarak gösterilmektedir. Talep enflasyonu, harcamalar ve ihracat toplamının üretim ve ithalat toplamını aşması sonucunda, toplam arzın toplam talebi karşılamaması durumunda gerçekleşmektedir (Karluk, 1973, ss. 203-204). Diğer bir enflasyon türü olan maliyet enflasyonu; işgücü maliyeti, hammadde maliyeti ve sermaye malları maliyeti vb. üretim faktörlerinin maliyetlerindeki artışlardan kaynaklanmaktadır. İşletmeler toplam üretim maliyeti arttığında, kâr marjlarını koruyabilmek için mal/hizmet fiyatlarını artırmaktadır (Jain vd., 2022, s. 2982). Üretim faktörlerinde yaşanan fiyat artışlarının ürüne yansımalarıyla ortaya çıkan bu enflasyon türü maliyet enflasyonu olmaktadır (Karaca, 2003, s. 13; Çakır Yıldız, 2017, s. 156). İşletmeler üretim maliyetlerinde yaşanan artışları nihai tüketici pazarındaki ürünlere yansıtılmak amacıyla farklı stratejiler ve taktikler geliştirmektedir.

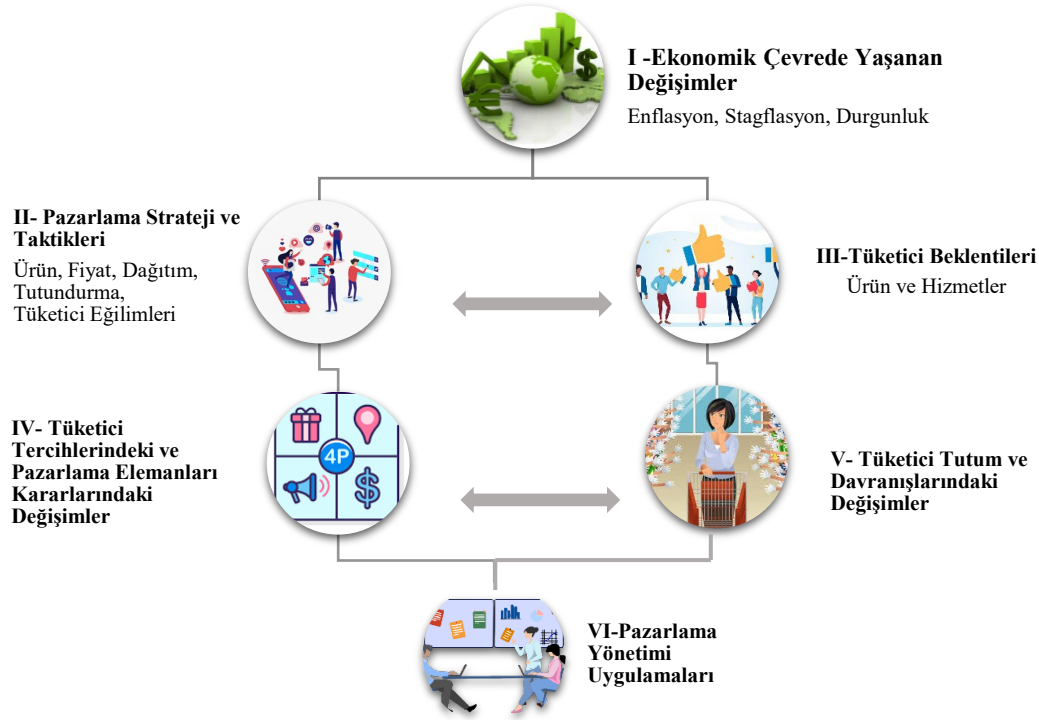
Tüketicilerin özellikle enflasyon ortamında ürün fiyatlarına yönelik hassasiyetleri artmaktadır. Enflasyonun neden olduğu fiyatlar genel seviyesindeki değişimler, ürünler arasındaki fiyat farkları vb. etkenlerle, tüketicilerin satın alma karar ve davranışları doğrudan etkilenmektedir (Baloğlu, 2000, s. 138). Tüketiciler ürünlerin fiyat artışlarını fark edip farklı ürünlere veya daha uygun fiyatlı aynı ihtiyacı karşılayacak ikame ürünlere yönelmeye başlayabilmektedir. Bu durum tüketicilerin fiyat artışı karşısında satın alma eğilimlerinin değiştiğini göstermektedir.

Enflasyon ortamlarında pazarlama karar alıcı ve uygulayıcıları da, birçok zorlukla karşı karşıya kalmaktadır. Şekil 1'de ekonomik çevre, pazarlama yönetimi ve tüketiciler arasındaki ilişkiler gösterilmektedir. Şekil 1 genel olarak ekonomik ortamda kıtlık, enflasyon, durgunluk ve stagflasyonun hem pazarlama uygulamalarını hem de tüketicileri etkilediğini göstermektedir. İşletmeler yeni ekonomik koşullara ve tüketici davranışlarındaki değişimlere uyum sağlayabilmek için yeni stratejiler ve taktiklere yönelik çalışmalar gerçekleştirmektedir (Shama, 1978, s. 44).

Şekil 1'de de ekonomik çevrede yaşanan değişimlerden biri olarak gösterilen enflasyon, tüketicilerin satın alma gücünü azaltmakta ve satın alma davranış ve kararlarını etkilemektedir (Saleem, 2023, s. 64). Ancak enflasyon dönemlerinde tüketicilerin satın almama ya da tüketmeme gibi bir durumu yoktur. Aksine tüketiciler satın alma davranışları göstermektedir. Tüketim her an gerçekleşen bir eylemdir (Karluk, 1973, s. 204). Ancak enflasyonun olduğu dönemlerde tüketiciler ürün fiyatında ve satın almada daha hassas ve duyarlı bir harcama eğiliminde bulunmakta, temel

gereksinimlerine yönelik ürünlere öncelik vererek, satın alımlar gerçekleştirmektedir. Bunun yanı sıra tüketicilerin markaların/işletmelerin/perakendelerin satış tutundurma faaliyetlerini takip ettikleri ve daha fazla tüketim eğilimi gösterdikleri bilinmektedir (Saleem, 2023, s. 64). Ürün fiyatlarına ilişkin hassasiyetin yoğun olarak yaşandığı enflasyonist dönemlerde, tüketiciler farklı marka/ürünlere kayma ya da daha uygun fiyatlı ürünler satın alma davranışı gösterebilmektedir. Diğer bir ifadeyle ekonomide yaşanan fiyat dalgalanmaları tüketicilerin tüketim eğilimlerinin değişimine neden olmaktadır (Karluk, 1973, s. 204). Bu bağlamda enflasyon tüketicilerin bütçelerini ve harcama kararlarını etkilemektedir (Bennett, 2022, s. 1).

Şekil 1. Ekonomik çevre, işletme ve tüketiciler arasındaki ilişkilerin kavramsal bir çerçevesi

Kaynak: Shama (1978, s. 44); Eser (2006, s. 55).

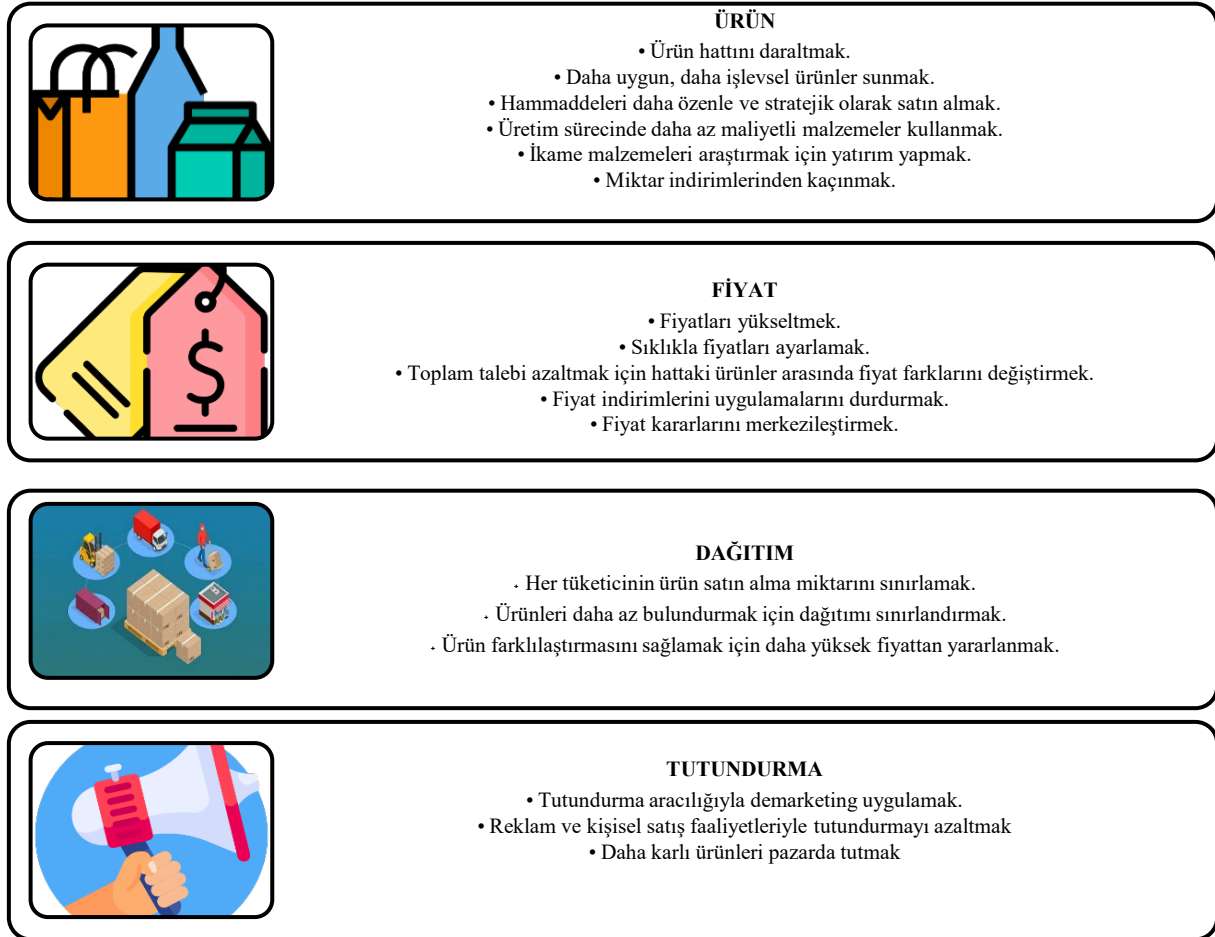
Pazarlama alanındaki yöneticilerin enflasyonist dönemlerde de doğru tüketiciye, doğru fiyatla, doğru stratejik ve taktiksel uygulamalarla ürünlerini sunmaya yönelik faaliyetler gerçekleştirmesi gerekmektedir. Aksi halde rekabetin yoğun yaşandığı bu süreçte kazanan rakip işletmeler olabilir. Çünkü rakiplerin hızlı ve doğru stratejilerle hareket etmesi, müşterilerin rakiplere yönelmesine neden olabilir. Pazarlama, tüketici davranışlarından etkilendiği gibi tüketici davranışlarını da etkileyen faaliyetler bütünüdür. İşletmelerin özellikle enflasyon dönemlerinde 4P (ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma) pazarlama karmasına ilişkin kararlarını tüketicilerin beklenti ve isteklerine göre yeniden gözden geçirmesi gerekmektedir. Çünkü enflasyon dönemlerinde özellikle ekonomik çevreden büyük ölçüde etkilenen pazarlama, müşterileri elde tutma ya da giden müşteriyi geri getirmeye yönelik tüketici davranışlarını analiz etmesi ve müşteri ilişkileri yönetimi faaliyetlerini bu kapsamda yürütmesi rekabet avantajı sağlamaktadır.

3. Enflasyon dönemlerinde pazarlama karması elemanlarının yönetimi

Pazarlama karması teorisi, pazarlama faaliyetlerinin kısa, açık ve net bir şekilde sınıflandırılmasına dayanmaktadır. Pazarlama karması elemanları birbirleriyle etkileşim içerisinde olan bileşenlerden (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma) oluşmaktadır. Pazarlama karması elemanlarının tamamı hedef pazarın isteklerine yönelik birbirleriyle ve çevre faktörleriyle etkileşim ve uyum içerisinde yönetilip

uygulanmalıdır (Gürbüz, 2018, s. 168). Pazarlama hedef pazarında değer yaratabilmek için kontrol edebildiği pazarlama karması elemanlarını kullanmaktadır. Pazarlama uygulayıcıları kontrol edemediği enflasyon ortamlarında, kontrol edebildiği pazarlama karması elemanlarına ilişkin uygun kararlar alarak, enflasyon kriziyle mücadele ederek, başarılı olabilmektedir. İşletmelerin enflasyon dönemlerinde pazarlama karması elemanlarına ilişkin uygulayabilecekleri strateji ve taktikler Şekil 2’de özetlenmektedir.

Şekil 2. Pazarlama karması elemanlarına ilişkin enflasyon dönemlerine uyarlanabilir strateji ve taktikler

Kaynak: Shama (1978, s. 47).

Perakendecilerin enflasyon ortamında tüketicilerine kaliteli ürünü, doğru pazarlama karması elemanlarıyla sunmaya çalışması kaçınılmaz bir durumdur. İndirimli zincir perakendeler, ürün fiyat artışlarını doğru bir şekilde planladıkları stratejik ve taktiksel karar ve uygulamalarıyla satışları enflasyon dönemlerinde de arttırabilmektedir (Tümbek Tekeoğlu ve Altay, 2019, s. 363).

3.1. Ürün

Bir işletmenin hedef pazarına uygun olarak geliştirip sunduğu ürüne ilişkin kararlar, enflasyon dönemlerinde ayrıca gözden geçirmelerini gerektiren proaktif stratejilerden birisini oluşturabilir. Bu proaktif stratejilerde sadece ürüne ilişkin değil, tüm pazarlama karması elemanlarının birbirleriyle bütünleşik ve uyum içerisinde yönetilmesine ilişkin yeni kararlar alınması gerekebilecektir. İşletmelerin ürün karmalarını oluşturan çeşitli ürünlerinin kârlılık durumlarını değerlendirmeleri ve

gözden geçirmeleri, enflasyon dönemlerinde ayrı bir önem taşımaktadır. Maliyetleri diğer ürünlere göre daha hızlı artan girdilere sahip ürünler, görece olarak daha düşük bir kârlılığa sahiptir. Bu ürünlerin fiyatlarını işletme yeterli düzeyde arttırmıyorsa ya da ürün karması içerisinde önemli bir konuma sahip değilse, işletme ürünü piyasadan çekebilir (Kotler, 1975, s. 428'den aktaran Karaca, 2003, s. 34). Böylece işletmeler bu gibi sancılı dönemlerde piyasadan çektiği ya da belirli bir süre üretim yapmadığı ürünlere yönelik çabalarını ve performanslarını doğru ve gerekli diğer faaliyetlere ayarabilir.

Enflasyon dönemlerinde pazarlama karması elemanlarından biri olan ürünle ilgili verilebilecek kararlar arasında; (i) ürün miktarı az ise ya da ürün işletmeye kâr getirmiyorsa pazardan çekmek, (ii) düşük maliyetli hammadde ve ambalajlamayı geliştirmek, (iii) üründe müşterilerin kabul edebileceği makul seviyede kaliteyi koruyarak değişiklik yapmak, (iv) ekonomik kriz ortamından daha az etkileneceği düşünülen ürünler geliştirmek, (Kotler ve Balachandran, 1975, s. 12'den aktaran Ersoy, 1994, ss. 39-42; Odabaşı 1982, s. 129), (v) yeni ürün piyasaya sunulmaya başlanmışsa, diğer bir ifadeyle ürün yaşam eğrisinde giriş aşamasında ise, enflasyon nedeniyle artan fiyatlar ve işletmenin beklediği satış düzeyine ulaşamadığı takdirde, üretimini durdurmak, (vi) enflasyondan etkilenme olasılığı yüksek ürünleri ürün karmasına almaktan kaçınmak, (vii) girdi maliyetleri yükselirken, işletme ürünlerinin fiyatlarını arttırmamak için talebi azaltmamak şartıyla, ürün/hizmetlerinde sadeleştirme uygulamak, (viii) ürünlerin ambalaj/paketleme gibi malzemelerine yönelik sadeleştirmeler yapılarak pazarlama maliyetlerinden tasarrufta bulunmak, (ix) ihracat, yeni tüketiciler gibi yeni pazarlara açılmak (Karaca, 2003, ss. 34-35) bulunmaktadır. Enflasyon, kriz vb. ortamlarda ürüne yönelik açıklanan tüm bu faaliyetler fiyat, tutundurma ve dağıtım kararlarını etkileyerek, pazarlama karmasının bütününe yön vermektedir.

3.2. Fiyat

Enflasyonist ortamda bir işletme her ne kadar ürün fiyatları üzerinde bir artış gerçekleştirirse bile, ürüne yönelik tüketici talebini çeşitli nedenlerle karşılayamadığında, bir başka işletme için fırsat yaratabilmektedir. İşletmelerin enflasyon ortamlarında hedef kitlesini gözden geçirerek ürünlerindeki talep ve arzı tekrar değerlendirmeleri ve talep fazlası durumunu gözlemleyerek rakiplerine karşı yeni stratejiler geliştirmeleri gerekebilmektedir. Örneğin, maliyet ve üretim açısından sorun yaşadığı ürünler yerine, tüketiciyi işletmenin kendi bünyesinde olan diğer ürünlerine yönlendirebilir (Ersoy, 1994, s. 39). İşletmeler, üretim maliyetleri arttığında kârlı kalabilmek için fiyatları artırabilir. İşletmelerin fiyat değişimleri konusunda tüketicilerinin oldukça bilinçli ve hassas olduklarını, daha ucuz bir marka satın almayı ve hatta ürünü satın almaktan vazgeçebileceklerini de göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Bu kapsamda işletmeler satışlarını kaybetmemek için farklı yöntemler aramakta ve geliştirmektedir (Bennett, 2022, s. 2).

Pazarlama karması elemanlarından fiyata yönelik yapılabilecek stratejiler arasında, (i) miktar bazında az olan ürünlerin fiyat indirimlerinin azaltılması ya da yapılmaması, (ii) uzun vadeli sabit fiyat sözleşmeleri/anlaşmalarından kaçınılması, (iii) müşterilere yönelik sunulan hizmetlerin azaltılması veya ücret bedeli ile yapılması gerektiği vurgulanmaktadır (Odabaşı, 1982, s. 128). Maliyet artışının sürekli olarak yaşandığı enflasyon ortamında maliyetlerin düşürülme durumu oldukça zorlayıcıdır. İşletmelerin maliyetlerini dolaylı olarak azaltmaları için izleyebileceği uygulamalar arasında; (i) daha uygun maliyetli hammaddelere yönelmeleri, (ii) ürüne yönelik sadeleştirme yapılarak maliyeti düşürebilecek şekilde üretmeleri, (iii) ürün ile sunulan ücretsiz teslimat, satış sonrası hizmetler vb. faaliyetlerin azaltılması, (iv) daha uygun maliyetli ambalaj/paketleme yapılması ve (v) büyük hacimli ürünlerin ambalajlamalarının azaltılması (Ersoy, 1994, s. 43) önerilmektedir.

World E-Commerce Forum tarafından 2022 yılında düzenlenen uluslararası e-ticaret ve e-ihracat platformu “enflasyonist dönemde markaların fiyatlama stratejileri” konusuna değinerek, enflasyonist ortamda tüketiciye avantajlar hissettirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Forum katılan iş insanları enflasyonist ortamda ne tür stratejiler yaptıklarına şu şekilde değinmişlerdir (Gürbes, 2022, s. 2):

- a) Enflasyon ortamında tüketicilerin ürünleri satın alabilmelerine yönelik satın alınabilir fiyat belirleme stratejilerinin geliştirilmesi,
- b) Sürdürülebilirliğe yönelik faaliyetlerde bulunulması,
- c) Stok bulundurulması,
- d) Dijitalleşmeye daha fazla yönelinmesi.

Uzmanlara göre, enflasyonist dönemlerde işletmeler dijitalleşme ve teknolojiye yatırım yaparak iş yapış şekillerini güçlendirmeli ve nitelikli işgücüne sahip olmalıdır. İşletmelerin uzun vadeli çözüm sağlaması için verimliliğe odaklanması ve verimliliği artırması gerekmektedir. Ayrıca işletmeler ürün karmasını tekrar değerlendirmelidir. İyi performans sağlamayan ve kâr getirmeyen ürünlere emek, zaman, çaba harcanılmaması gerektiği belirtilmektedir. İşletmeler müşterilere değere dayalı teklifler sunarak satın alma davranışlarını yönlendirebilmektedir (Marketingturkiye, 2023). Müşteriler enflasyonun satın aldıkları ürünlerin maliyetini ve fiyat hassasiyetlerini ne kadar etkilediğine bağlı olarak, fiyat artışlarına farklı tepkiler vermektedir. İşletmeler müşteri güvenini sarsabilecek geniş fiyat artışları yapmak yerine, enflasyonist fiyat artışlarını her bir müşteri ve ürün alanı için uyarlayabilir (Petreska, Stojanova ve Popovski, 2022, s. 143). Endüstriyel ve tüketim ürünleri üreten firmalar üzerine yapılan bir araştırmada, enflasyon ortamından en çok etkilenen faktörün fiyat olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca enflasyon dönemlerinde fiziksel dağıtım faaliyetleri, endüstriyel ve tüketim ürünleri üreten her iki hedef pazarda faaliyet gösteren işletmeleri önemli ölçüde etkilemektedir. Bu sonuca dağıtım kanallarında kullanılan araçların petrol, yedek parça vb. fiyatlarının yüksek artışı nedeni ile dağıtım maliyetlerinde görülen artış ve belirsizlik ortamının yol açtığı ileri sürülmektedir (Odabaşı, 1982, ss. 122-124).

3.3. Dağıtım

Ekonomik kriz dönemlerinde işletme yönetiminde alınması gereken hızlı kararlar, tüm faaliyet süreçlerinde aynı öneme sahip olmayabilmektedir. Hemen hemen her işletme ekonomik kriz dönemlerinde fiyat ayarlamaları gerçekleştirmekte, üretim ve pazarlama maliyetlerini azaltabilecek faaliyet kalemlerini değerlendirmektedir (Eser, 2006, s. 61). Ancak işletmeler faaliyet kalemlerini değerlendirirken kısa vadeli kâr odaklı düşünmek yerine uzun vadede müşterilerini elde tutmak için çalışmalar yapmaktadır. İşletmeler faaliyetlerini etkin ve verimli bir şekilde optimal seviyeye çıkararak doğru alanlara yatırım yapmaya yönelebilmektedir. İşletmeler uzun vadeli stratejilerinde çok yönlü bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada tedarikçiler ve diğer paydaşları olan işletmeler arasında önemli bilgi aktarımı gerçekleştirilmektedir (Altınışık, 2004, s. 120). Diğer bir ifadeyle ise, enflasyon sürecinde ürün fiyatları üzerinde değişiklikler yapan işletmeler ve üreticilerin sadece nihai tüketicilerine değil, aynı zamanda pazarlama kanalındaki tüm paydaşlarına artan miktarda bilgi aktarmaları gerekmektedir. Üreticiler de kanaldan daha fazla geri bildirim akışı sağlamak ve kanallar arasındaki iletişimi sürdürmektedir (Liebermann, 1985, s. 52).

Tedarikçiler, üreticiler, markalar ve işletmelerin birbirleriyle olan bilgi akışına yönelik ilişkilerinde, pazarlama karması elemanlarının dağıtım süreci, önemli bir rol oynamaktadır. Pazarlama karması elemanlarından biri olan dağıtımda, üretici ve aracı işletmelerin ticari ilişkilerini kolay ve hızlı bir şekilde değiştirememeleri nedeniyle, hızlı ve kolay kararlar alınamamaktadır. Bu nedenle dağıtım kararları kısa dönemde değil, uzun dönemde değiştirilebilir bir süreçtir (Eser, 2006, s. 61). Ancak fiyata duyarlı tüketiciler, hemen farklı perakende kanallarına yönelebilmektedir. Tüketiciler e-ticarete doğru eğilim gösterebilir ya da perakende kanallarından satın almamayı tercih edebilir. Bu nedenle pazarlamacılar, tanıtımını yaptıkları ürünleri, tüketicilerin nereden satın aldıklarını yakından takip ederek ve dağıtım önceliklerini buna göre ayarlayarak dağıtım stratejilerini yeniden gözden geçirmelidir (Schwarz, 2022, s. 4).

İşletmelerin enflasyon dönemlerinde dağıtım faaliyetlerine yönelik izleyebileceği stratejiler arasında: (i) dağıtım kanalı analizleri yaparak enflasyonist ortamda en doğru aracı ve tedarikçileri

seçmek ve performansları diğer araçlara göre daha iyi olan kanal üyeleriyle işbirlikleri yapmak, (ii) daha uygun maliyete sahip ulaştırma kanallarını belirlemek, (iii) tedarikçi ve aracı gerektirmeyen kanallarda “doğrudan dağıtım” uygulamak, (iv) kârlı olmayan dağıtım kanallarını belirleyip çözüm sunmak ya da çekilme stratejisi uygulamak bulunmaktadır (Hanna, Kizilbash ve Smart, 1975, ss. 65-66; Özdemir ve Kılıç, 2011, s. 441).

3.4. Tutundurma

Enflasyon dönemlerinde tüketicilerin satın alma davranışlarında değişiklikler görülmektedir. Ancak, bu süreç içerisinde tüketiciler tüketim eylemini devam ettirmektedir. Çünkü tüketicilerin karşılması gereken zorunlu ihtiyaçları vardır. İşletmelerin enflasyon gibi kriz dönemlerinde ürün maliyet artışlarında ve tüketici davranışlarında bir değişiklik yaşansa dahi tutundurma çalışmalarına devam etmesi beklenmektedir. Örneğin daha görünür olmak için reklam faaliyetlerini durdurmamaları gerekmektedir. Bunun nedeni olarak reklamları azaltmak veya durdurmak, özellikle pazar payının azalmasına, marka bilinirliğinin zayıflamasına, müşteri bağlantılarının zayıflamasına kadar birçok geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açabilmektedir (Schwarz, 2022, s. 2). Markaların reklamlarını durdurma sürecinde onların satış eğilimlerini inceleyen Harnett vd., (2021), marka satışlarında gözlemlenen düşüşün reklam yapılmadan geçen bir yılda %16 iken, iki yıl sonra yüzde %25 ve üç yıl sonra %36'ya ulaştığını belirlemiştir. Bu durum reklamsız yapılan faaliyetlerin satışları etkileyerek, reklam yapılmaması durumunda yıldan yıla düşüşün artarak devam edebileceğini göstermektedir.

Enflasyon dönemlerinde tutundurma faaliyetlerinde özellikle göz önünde bulundurulması gereken karar ve uygulamalar arasında; (i) tüketicilerin hangi medya kanallarına odaklanacağını belirlemek ve medya planının buna göre düzenlenmesinin gerekliliği, (ii) tüketicilerin harcamalarını temel ihtiyaçlarına odaklayarak, kalite ve performans sunan daha düşük seviyeli markalara veya ürünlere yöneltebileceklerinden, doğru ürün ve markalara yönelerek hangi bölümlerin tüketiciler için daha çekici olduğunun belirlenmesi, (iii) yardımsever, empatik ve özenli iletişim sağlamaya odaklanılması. Markaların temas noktaları arasında empatik iletişim kurmalarının, kriz zamanlarında tüketicilerle bağlantı ve bağ kurması yönüyle kritik öneme sahip olması, (iv) insanların bilgi ve tavsiye için yakın çevrelerindeki kişilerle iletişim kurmakta olmaları nedeniyle, markaların bu nedenle ağızdan ağıza iletişim programlarına, kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğe ve etkileyici (influencer) pazarlamaya odaklanarak tüketiciye ulaşmayı ve görünür olmayı sağlamaları, (v) tutundurma faaliyetlerinin az miktarda olan ürünler için azaltılması, çok miktarda ve kârlı ürünler için artırılması, (vi) kârlı olmayan ve gelişim hızının yavaş olduğu satış bölgelerinin birleştirilmesi veya azaltılması gerektiği önerilmektedir (Schwarz, 2022, s. 3; Odabaşı, 1982, s. 128).

Ekonominin daraldığı dönemlerde işletmelerin ürün fiyatlarının artması, ürünlerin daha küçük ambalajlar içinde satılması ya da içeriklerinin değiştirilerek tüketicilere ürünün kalitesinden ödün vererek piyasaya sunulması, durumlarıyla karşılaşılmaktadır. İşletmeler enflasyonist ortamda birçok uygulama denemektedir: (i) Ürün ambalajını ya da gramajını aynı tutarken, fiyatları yükseltmek, (ii) ürün ambalajını küçültüp, gramajları azaltırken ürün fiyatında herhangi bir değişiklik yapmamak, (iii) ürün ambalajını küçültüp ağırlığını azaltırken, ürün fiyatını yükseltmektir (Pazarlama İletişimi, 2023). Bu şekilde işletmelerin ürün ve hizmetlerini etkileyen enflasyon sorunlarına çözüm arayışında olduğu görülmektedir. Özellikle perakende işletmeleri tarafından ortak stratejiler, maliyet kontrolü eylemleri ve çeşitli müşteri odaklı çalışmalar yapılmaktadır. Enflasyonist dönemlerde bazı işletmeler müşteriler/tüketiciler için doğru çözümler ararken, bazı işletmeler ise müşterilerin güvenini ciddi şekilde zedeleyebilecek ve marka değerini tehlikeye atabilecek “küçültme”, “nitelik kaybı” gibi taktiklerle, tüketiciye yanıltıcı ve aldatıcı faaliyetlerde bulunabilmektedir (Dekimpe ve van Heerde, 2023, ss. 8-9). Bu gibi uygulamaların bir tür aldatmaca olması nedeniyle etik açıdan yanlış olduğu ifade edilmektedir. İşletmelerin tüketicilerin çıkarlarını korumak için üründeki değişiklikleri tüketicilere bildirme yükümlülüğü bulunmaktadır (Wood, 2022, s. 4-5). Bununla birlikte birçok işletme için bu gibi uygulamalar, yasal bir iş taktiği olarak kabul edilmekte (Orbach, 2023, s. 5) olsa

da, tüketicileri aldatmaya yönelik yapılan her türlü faaliyetin etik dışı olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Bu tür stratejiler etik açıdan tartışmaya ve araştırmaya açık konu olarak görülebilir.

4. Enflasyon dönemlerinde yeni pazarlama stratejileri

Tüketicilerin özellikle enflasyon ortamında ürün fiyatlarına hassasiyetlerinin artması ve tükettikleri ürünlerin fiyatlarının artışıyla farklı ürünlere ya da daha uygun fiyatlı alternatif ürünlere yöneldikleri görülmektedir. Bu durum tüketicilerin satın alma eğilimlerini etkilemekte ve değiştirmektedir (Ersoy, 1994, s. 38; Birinci, 1989, s. 20). Pazarlama karar vericileri ve uygulayıcılarının, yüksek maliyet girdileriyle karşılaştığı dönemlerde ya da kapasitelerinin yeterli düzeyde olmadığı durumlarda, pazarlama karması elemanlarını yeniden gözden geçirmeleri gerekmektedir (Ersoy, 1994, s. 35). Enflasyonist ortamlarda işletmelerin pazarlama faaliyetlerinde yapılan stratejik ve taktiksel çalışmaları kısa dönem için talep azaltıcı, uzun dönemde ise talep ayarlamaya yönelik olabilir (Odabaşı, 1982, s. 128). Enflasyon dönemlerinde fiyat artışı nedeniyle tüketicilerin satın alma kararlarının olumsuz etkilenebileceğine yönelik uygulanan iki temel strateji küçültme enflasyonu ve nitelik kaybı enflasyonu şeklinde uygulanmaktadır.

4.1. Küçültme enflasyonu (shrinkflation)

Pazar rekabetinin yüksek olduğu günümüzde, ulusal ve uluslararası düzeydeki işletmeler satışlarını ve kârlarını sürekli artırmalarına yardımcı olabilecek yenilikçi fikirler aramaktadır. İşletmeler daha yüksek satış ve kâr elde etmek için shrinkflation üzerinde çalışmaktadır (Singhal ve Gupta, 2023, s. 750). Küçültme olarak bilinen shrinkflation terimi, küçültme ve enflasyon kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır (Bennett, 2022, s. 2; Liberto, 2021, s. 1; Diaz, 2022, s. 3). Diğer bir ifadeyle işletmeler, bir ürünün fiyatını aynı tutarken boyutunu küçülebilmektedir. Küçültme enflasyonu/shrinkflation işletmelerin tedarikleri için daha yüksek fiyatlar ile karşı karşıya kalmaları sonucunda, ürün fiyatlarını tüketiciye yansıtmak yerine, ürünü küçültme yoluyla maliyetlerini azaltmayı tercih etmeleridir (Diaz, 2022, s. 3). Küçültme pazarlama taktiksel kararlarında bir fiyat artışının gizli bir şekilde gerçekleştirildiği ve ürünlerinin boyut, miktar, ağırlık gibi hacimlerinin küçültüldüğü uygulamalardır (Dworsky, 2023, s. 1). İşletmeler yüksek maliyetlerle ve tedarik zinciri sorunlarıyla mücadele etmek için bir çözüm olarak, ürünlerine küçültme stratejisi uygulamaktadır. Ürünlerinin ağırlığını, boyutunu veya miktarını, fiyatları aynı kalacak şekilde küçülterek, değiştirmektedirler (Konish, 2022, s. 1). Diğer bir ifadeyle küçültme stratejisi işletmelerin yüksek enflasyon dönemlerinde, hammadde, paketleme, işçilik, taşıma, dağıtım vb. maliyetlerinin artışı nedeniyle sıklıkla uyguladıkları strateji ve taktiklerdir (Durbin, 2022, s. 2).

Küçültme enflasyonu, ürünün etiket fiyatını korurken boyutuna yönelik yapılan küçültme uygulamasıdır. Belirli miktar başına fiyatın artırılması, özellikle gıda ve içecek endüstrisindeki şirketler tarafından, kâr marjlarını gizlice artırmak veya artan girdi maliyetleri karşısında kâr marjlarını korumak için kullanılan bir stratejidir (Liberto, 2021, s. 1). Benzer bir ifadeyle işletmeler artan maliyetleri azaltmak ve marjı korumak için ürünün perakende fiyatını korurken boyutunu küçülterek, shrinkflation uygulamaktadır (Will, 2023, s. 28). İşletmeler maliyet artışlarını ürünlerine daha yüksek fiyatlarla yansıtmak yerine, ürün fiyatını sabit tutarak paket boyutunu küçülebilmektedir (Dekimpe ve van Heerde, 2023, ss. 8-9). Tüketiciler daha az miktardaki bir ürüne aynı fiyatı ödediği için sonuçta bu “küçültme” nedeniyle daha fazla para ödeyebilmekte olsa da aynı fiyata aldığı algısı yaratılmaktadır. Şekil 3’te küçültme uygulayan marka örnekleri açıklanmaktadır (Iacurci, 2022, s. 1). Tuvalet kağıdından yoğurda, kahveden mısır cipsine kadar üreticiler, ürün fiyatlarını düşürmeden paket boyutlarını gizli bir şekilde küçültmektedir ve bu durum dünya çapında hızla artan bir uygulama olmaktadır (NPR, 2022, s. 1; Durbin, 2022, s. 1).

Küçültme kavramının bugüne kadar birçok farklı isimle ele alındığı görülmektedir. Özellikle küçülme ve paket küçültme, shrinkflation için kullanılan diğer kavramlardır (Bennett, 2022, s. 2; Çakır ve Balagtas, 2014, s. 1). Bunun yanı sıra Mucuk (2017) genellikle bu tür taktiklerin ambalajlı

ürünler üzerinde yapıldığını, işletmelerin psikolojik fiyatlandırma taktiklerinden biri olan miktar indirimi yoluyla fiyatlandırmaya dikkat çekerek, ürünün fiyatını arttırmak yerine ürün miktarını azaltmayı açıklamıştır. Bazı durumlarda ise ürünün fiyatı sabit tutularak, gramaj, miktar, ağırlık ve buna benzer açılardan azaltmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda küçültme fiyatlandırma taktiklerinden biri olan miktar indirimi yoluyla fiyatlandırma şeklinde de ifade edilebilir.

Şekil 3. Küçültme Uygulayan Marka Örnekleri

Frito-Lay, Doritos'un Tüketicilere aynı fiyatı verebilmek için ürünlerini küçültmüştür.
(Fotoğraftaki 1. Kare: 9 3/4 oz ; 2. Kare: 9 1/4 oz)

Crest diş macununu üreten Proctor & Gamble ürünlerinin hacimlerinde azalma olduğunu doğrularak, Crest 3D White, 4,1 oz'luk tüpü 3,8 oz'a küçültmüştür.

PepsiCo'nun spor içeceği markası Gatorade, 32 oz boyutunu aynı fiyata 28 oz'luk bir şişe ürünle küçültmüştür.

General Mills artan malzeme, paketleme, işçilik ve nakliye maliyetlerinde zorlanan marka, enflasyonla mücadele etmek için "fiyatlandırma eylemleri"ne yönelik stratejisinin bir parçası olarak tahıllarını küçültmüştür

Cadbury Dairy Milk çikolatası 200 gramdan 180 grama düşürülmüştür.

Oreo markası bisküvisinin paketini, 110. yaşına özel sınırlı sayıda piyasaya sürülerek klasik 3,69 dolara 36'lı Oreo bisküvi paketi ile aynı büyüklükte olan 24'lü Oreo bisküvi paketini 4,59 dolardan piyasaya sürmüştür.

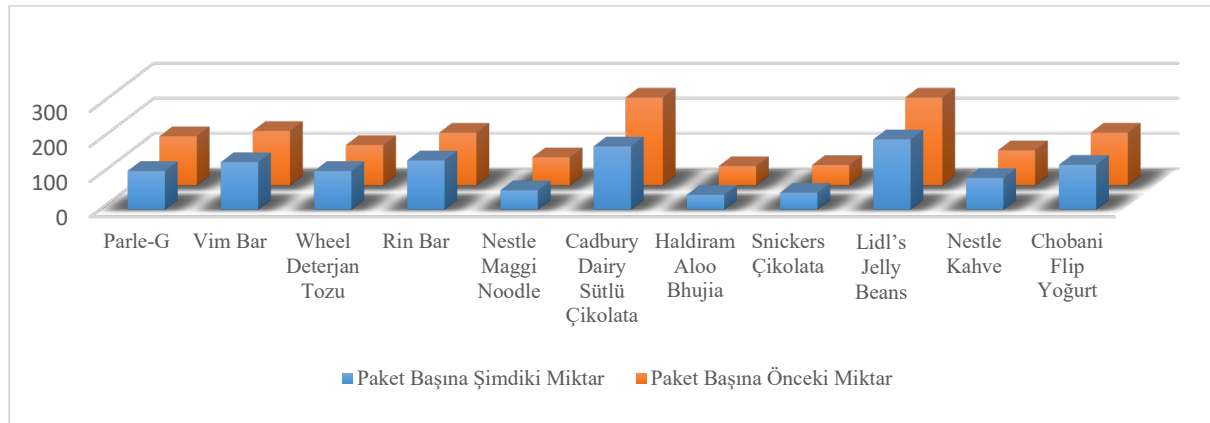
Procter & Gamble, Bounty kağıt havlu rulolarının sayısını 98'den 90'a düşürmüştür.

Kaynak: Diaz (2022, ss. 3-4); Rosalsky (2021, s. 4); Tuncer (2022, s. 6); Orbach (2023, s. 1).

İşletmelerin ürünler üzerindeki küçültme uygulamaları, zaman zaman müşteri memnuniyetsizliğine ve tüketicinin üretici/marka imajına ilişkin olumsuz duygularının oluşmasına neden olabilmektedir. Çünkü çoğu tüketici alışveriş yaparken ürünlerdeki değişimi fark edebilmektedir (Singhal ve Gupta, 2023, s. 753). Bundan dolayı işletmeler, ambalaj küçültme uygulamalarını bazı motto ve algılarla değiştirmeye çalışıp, odağı farklı yöne kaydırmaktadır. Örneğin bazı işletmeler aile yapılarının küçüldüğü, israfın önlenmesi için en uygun ambalaj boyutu veya sağlıklarına önem veren tüketiciler bunu yapar gibi iyi niyetlerle ürünlerin boyutlarını, miktarlarını değiştirmeye çalışmaktadır. Diğer bazı işletmeler ise bu durumun aksine böyle taktik ve stratejilerin tüketici refahı adına kullanılmasını doğru bulmadıklarını savunmaktadır (Golovacheva, 2016, s. 131). Bununla birlikte Singhal ve Gupta (2023, ss. 752-753), küçültme uygulamalarının üreticilere fayda sağladığını belirtmektedir. Müşterilerin maliyet artışlarının farkında olduğunu ancak bir rulo tuvalet kağıdındaki kağıt sayısı gibi küçük ayrıntıları takip etmeyeceklerini ifade etmektedir. İşletmelerin açık bir şekilde ürün üzerinde bir oynamanın yapıldığına dair bir izlenim verilmemesi hatta tüketicilerin dikkatlerini başka yöne çekmenin sağlanması gerektiği ya da daha mütevazı paketlerle müşterilerin dikkatini çekecek parlak görsellerden yararlanılmasının önemli olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra işletmeler müşterilerinin marka sadakati sayesinde, miktara odaklanmayan reklamlarla müşterilerini etkileyerek ürünlerinde miktarı azaltıp kâr marjını artırabilir.

Ekonomide dalgalanmaların olduğu dönemlerde girdi maliyetlerindeki artışın üretim maliyetlerine yansması, işletmelerin karlılıklarını etkilemektedir. Bu durumda karlılığını korumak isteyen işletmeler, maliyet artışlarını karşılayabilmek için stratejik ve taktiksel hareket etmeye çalışmaktadır. Rekabetçi piyasalarda doğrudan ürüne ilişkin fiyat artışı yapmak riskli bir durum olmaktadır. Bu koşullar altında işletmeler genellikle ürünleri küçültme yoluyla dolaylı olarak fiyatları artırmayı ya da sabit tutmayı tercih edebilmektedir (Orbach, 2023, s. 1). Golovacheva (2016) küçültmenin adalet(siz)liliği tüketici, firma ve pazarla ilgili faktörlerin rolü üzerine yaptığı bir araştırmada, küçültmeye ilişkin adalet algılarının tüketici şüpheliği, rakiplerin davranışları ve firma niyeti boyutlarından oluştuğunu saptamıştır. Singhal ve Gupta (2023), FMCG (Fast-Moving Consumer Goods -Hızlı Tüketim Ürünleri) sektöründe yer alan 11 markanın ürünleri üzerindeki paket başına önceki miktarı ve paket başına şimdiki miktarına ilişkin karşılaştırmada; FMCG sektörünün markalarının daha yüksek gelir elde etmek amacıyla küçültme stratejisi uygulayarak ürünlerini tüketicilere sunduğunu belirlemiştir (Bknz. Şekil 4).

Şekil 4. FMCG sektöründe küçültme

Kaynak: Singhal ve Gupta (2023).

Araştırmada yer alan Parle-G markası başlangıçta paket başına ürün miktarının 140 gramlık bisküviden 30 gram azaltıp 110 gramlık bisküviyi tüketicilere sunduğu, Vim-Bar'ın paket başına ürün miktarının 155 gramdan 135 grama; Wheel deterjan tozunu 115 gramdan 110 grama; Rin Bar'ın 150

gramdan 140 grama; Nestle Maggi Noodles'ın 80 gramdan 55 grama; Cadbury Dairt Süt Çikolatasını 250 gramdan 180 grama; Haldiram Aloo Bhujia ürünün 55 gramdan 42 grama; Snickers Çikolata 58 gramdan 48 grama; Lidl's Jelly Beans 250 gramdan 200 grama; Nestle Kahve 100 gramdan 90 grama; Chobani Flip Yoğurt 150.25 gramdan 125.57 grama paket başına ürün miktarını düşürmüştür. Küçültme stratejisi uygulanan sektörler sadece FMCG sektörü ile sınırlı değildir. Telekomünikasyon şirketleri gibi birçok sektör, ürünlerinin miktarını azaltıp pazara sunmaktadır. Örneğin telekomünikasyon şirketi, konuşma ve internet ürün paketlerini bir önceki fiyata yakın ya da biraz daha yüksek olacak şekilde ayarlayıp daha az paket içeriklerini tüketicilere sunduğu görülmektedir. Bu gibi örnekler teknoloji, gıda, içecek, kişisel bakım, kozmetik, giyim gibi farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler/markalar tarafından yapılmaktadır.

Birçok işletme fiyatlarını değiştirmeden, hatta fiyatlarını yükselterek ürünlerini küçültme stratejisi uygulamaktadır. Tüketicilerin fiyattaki değişikliklere, miktardaki değişikliklerden daha fazla duyarlı oldukları işletme yöneticilerince yıllardır bilinse de küçülme her zaman etkili olmayabilir (Wood, 2022, s. 3). Hatta bazı durumlarda ters etki bile yaratabilir. Bu alandaki ekonomik araştırmalar şunu göstermiştir (Oxera, 2023):

- a) Adalet tüketiciler için önemlidir ve algılanan “haksız” fiyatlandırma stratejisine güçlü tepki verebilirler,
- b) Tüketiciler daha küçük bir ürünü ancak satın aldıktan sonra fark ederlerse, aldatıldıklarını hissetmeleri nedeniyle, gelecekte o üründen vazgeçme olasılıkları daha yüksektir.

İşletmelerin küçültme stratejisi uygularken dikkatli olmaları gerekir; ancak, ürün boyutunun “çok fazla”, “çok sık” veya “çok haksız” görünen bir şekilde küçülmemesini sağlayarak bu tuzaklardan kaçınabilirler (Oxera, 2023). Bununla birlikte işletmeler, ürüne ilişkin ambalaj tasarımı, renklendirme, konsept oluşturma gibi farklı taktiksel uygulamalar ile de, tüketicilerin fiyat hassasiyetine yönelik odaklandıkları noktayı değiştirebilirler.

4.2. Nitelik kaybı enflasyonu (skimpflation)

Nitelik kaybı enflasyonu firmaların yüksek maliyetler nedeniyle bir malın veya hizmetin kalitesini düşürdüğü uygulamalardır (Dekimpe ve van Heerde, 2023, s. 11). Nitelik kaybı bir çeşit enflasyondur. Normal bir enflasyonda olduğu gibi skimpflation stratejisinde de, tüketici parasının karşılığında daha az miktarda fayda elde etmektedir (Bennett, 2022, s. 3). Skimpflation, shrinkflationa yakın bir bağ içermekte olup bir üreticinin ürününü pazara duyurmadan, daha ucuz içeriklerle, yeniden formüle ettiği nitelik kaybı enflasyondur (Dworsky, 2023, s. 1). Fiyatlar eskisi gibi aynı seviyede tutulabilse de, müşteriler aynı düzeyde hizmet veya ürün kalitesi elde etmek için, fiilen daha fazla harcama yapmak zorunda kalmaktadır (Dekimpe ve van Heerde, 2023, s. 11). İşletmelerin maliyetlerden tasarruf etmek için daha ucuz malzemeler ikame ederek tüketicilere ürün sunmaları ile skimpflation gerçekleşmektedir (Will, 2023, s. 28; Bennett, 2022, s. 3). Skimpflation, işletmelerin bir ürün veya hizmetin kalitesinde eksiltme yapması durumudur. İşletmeler karlı kalabilmek için hizmetlere veya malzemelere daha az harcama yapmalarıyla tasarruf etmeyi düşünerek, müşterilerinin daha fazla ücret ödemesine neden olabilmektedir. Bu durum işletmelerin, maliyetleri azaltarak malzeme ve hizmetten tasarruf etmesi anlamına gelmektedir (Bennett, 2022, s. 3).

Nitelik kaybı stratejisi ile birlikte işletmeler ürünlerinin fiyatlarını aynı tutarken, hatta artırırken üretim maliyetlerini dengelemek için ürünlerinin kalitesini düşürdükleri görülmektedir (Clark, 2023, s. 1). Başka bir ifadeyle artan işletme maliyetleri ve işgücü sıkıntısının bir sonucu olarak işletmeler hizmet düzeyini düşürmektedir (Davidow, 2022, s. 59). Bu durum hizmet kalitesini etkileyen önemli bir konudur. Örneğin personel sayısının yetersizliği nedeniyle kasada daha uzun bekleme sürelerinin artması ya da doğal renklendirmeler yerine yapay renklendirmelerin kullanılması vb. uygulamalar gerçekleşmektedir (Dekimpe ve van Heerde, 2023, s. 11). Nitelik kaybına Conagra'nın Wish-Bone House'un İtalyan salata sosunu sulandırarak tüketiciye sunması örneğinde olduğu gibi birçok işletmenin, özellikle de küçük işletmelerin, artan maliyetler ve pandemiye bağlı harcamalarla başa

çıkarmakta zorlanmaları nedeniyle hizmet kalitesine yönelik personel alımlarını arttırmak yerine, kârlı kalabilmek için hizmetlerinin kalitesinden ödün vermeyi tercih etmeleri gösterilebilir (Rosalsky, 2021, s. 4). Bir başka örnek olarak otellerin kat hizmetlerinde değişiklik yaparak konuk odalarını günlük olarak temizleyen personel yerine, hizmetleri iki günde bir veya misafir çıkışına göre düzenlemeleri gösterilebilir. Bu değişikliklerle işletmeler personel maliyetlerini azaltmayı amaçlamaktadır (Bennett, 2022, s. 3). Aynı zamanda çağrı merkezlerinde çalışan sayısının azaltılması ile teknik bir sorunla ilgili arayanların da çözüme ulaşmasının daha uzun sürebilmesi (Economicshelp, 2022), Domino's pizzalarının teslimatının daha uzun sürmesi ve restoranların fiziksel menülerden vazgeçmeleri de skimpflation olarak ifade edilebilir (Bond, Knueven, McNair, Rapacon ve Steinhuis, 2021). Nitelik kaybı stratejisinin gıda sektörü üzerindeki nitelik kaybı etkisi, ürünlerin ötesine geçerek müşteri hizmetlerini de kapsamaktadır. Kanada Field Ajansının raporunda, Kanadalıların %79'unun aradığı ürünü bulamadığını, %55'inin marketlerin kasa önlerinde uzun sıralar oluşturduğunu, %48'inin kasa görevlisi eksikliğini fark ettiğini, %47'sinin mağaza çalışanlarını bulmakta zorlandığını belirlemiştir (Sylvain, 2023, s. 1). Tüketiciler tarafından bir yiyecek siparişi verilirken, önceden pakete birkaç ketçap mayonez konulurken şimdilerde ya daha az ya da hiç konulmadığı görülmektedir. Otellerin temizlik hizmetlerini ve yemek seçeneklerini azalttıkları, servis sağlayıcılarının destek hattı kullanılabilirliğini azalttıkları veya müşterilerini sadece çevrimiçi etkileşimlerle sınırladıkları görülmektedir (Edinger, 2022, s. 1). Bununla birlikte özellikle restoran gibi eve yemek hizmeti sağlayan işletmelerin de paket siparişlerinde peçete, ıslak mendil, çatal gibi malzemeleri azalttığı görülmektedir.

İşletmelerin yüksek maliyetler nedeniyle ürünlerinin kalitesini düşürmeleri (Dekimpe ve van Heerde, 2023, s. 11) veya miktarını azaltmaları olumsuz müşteri deneyimlerine neden olabilmekte, sonucunda ise; (i) müşteri bağlılığının azalmasına (ii) olumsuz yorumlara (iii) işletmenin gelirlerinde bir düşüşe yol açabilmektedir. Bazı işletmeler kârlılıklarını sürdürmek için skimpflation uygulamalarına yönelebilseler de, bu uygulamaları ile marka itibarlarına zarar verme, tüketicinin güvenini kaybetme gibi ciddi sorunlara neden olabilmektedir (Clark, 2023, s. 2).

5. Sonuç ve değerlendirme

İşletmelerin pazarlama faaliyetlerinde enflasyonun tüketime etkisi, öncelikle önem verilmesi gereken karar ve uygulamaları arasında bulunmaktadır. Enflasyon dönemlerinde işletmeler pazarlama faaliyetlerini gözden geçirmekte ve sadece fiyat karma elemanına ilişkin değil, ürün, dağıtım ve tutundurma olmak üzere diğer pazarlama karması elemanlarına ilişkin kararlarını da değerlendirmektedir.

Enflasyon yaygın olarak bir ekonomideki fiyatlar genel seviyesinin sürekli artarak ürün ve girdi fiyatlarının yükselmesi olarak bilinmekle birlikte; fiyatlar sabit tutulsa veya düşürüldüğü durumlarda da tüketici enflasyona maruz bırakılarak, reel alım gücünün düşmesine neden olunabilmektedir. Bu kapsamda içinde bulunduğumuz enflasyon döneminde birinci olarak, tüketiciler birçok üründe sürekli artan fiyatlarla enflasyonu hissettikleri gibi, miktar indirimi, ambalajın küçültülmesi, ambalaj aynı kalsa bile aynı ambalaj da daha az miktar bulunması vb. uygulamalar ile de enflasyondan olumsuz etkilenabilmektedir. İşletmelerin bu taktiklerini, tüketicilerinin artan fiyatları çok kolay algıladıkları, aynı ambalajdaki miktar küçülmesini daha zor algılayabilecekleri veya algılasalar bile yüksek fiyat ödemektense daha az miktarı aynı fiyatla veya daha düşük fiyatla satın almayı tercih edebilecekleri, düşüncesiyle uyguladıkları bilinmektedir. Bu durumda enflasyonun tüketiciler üzerindeki olumsuz etkisinin sürmesiyle birlikte, daha fazla ambalaj atığı nedeniyle sürdürülebilir çevre de olumsuz etkilenmektedir. Küçültme enflasyonu olarak bilinen bu yeni pazarlama paradigması, sosyal pazarlamanın ve pazarlama etiğinin hiç olmadığı kadar önem kazandığı günümüzde, yeniden sorgulanmalıdır. Bu sorgulamada pazarlamanın bir ekonomide talep oluşturarak üretime öncülük etmesi, yani tüketilen ürünün üretilmesini sağlayan rol ve görevi düşünülürken, enflasyon dönemlerinde de büyümeye ve istihdama katkı sağlayacak olmasının bir gereği olarak yaratıcı ve yenilikçi anlamdaki pro-aktif pazarlama strateji ve taktikleri içerisinde kabul edilebilecek, küçültme

enflasyonu stratejisini uygulaması savunulabilir. Ancak bu uygulamanın hedef pazara doğru, şeffaf bir şekilde açıklanmaması ve tüketicilerin doğru bilgilendirilmemesi nedeniyle gizli olması, etik ihlaline neden olmaktadır. Bu kapsamda pazarlama uygulayıcıları ürünlerinde küçültme enflasyonuna yer verirlerse, başta pazarlama etiği olmak üzere tüketici hakları ve mevzuatının da bir gereği olarak, tüketicileri konu hakkında doğru bilgilendirmelidirler.

Enflasyon dönemlerinde sadece nihai ürününün fiyatlarının sürekli artması anlamına gelen Tüketici Fiyat İndeksi (TÜFE) değil, endüstriyel/girdi fiyatlarının sürekli artması anlamına gelen Üretici Fiyat İndeksi (ÜFE) de sürekli artarak, enflasyonu tetiklemektedir. ÜFE'nin de fiyat artışlarını sürekli bir şekilde etkilemesi ve tüketicinin yine artan fiyatlar nedeniyle tüketimini kısmasının getirebileceği riskler (istihdam, büyüme, ihtiyacın karşılanamaması vb.) karşısında, pazarlamada uygulanabilecek bir diğer yaratıcı ve yenilikçi pro-aktif strateji olarak nitelik kaybı enflasyonu uygulandığı, içinde bulunduğumuz enflasyon döneminde de sıklıkla gözlenmektedir. ÜFE'den etkilenen girdi maliyetleri, servis giderleri, hizmet giderleri vb. üretim ve faaliyet girdi kalemleri için yine miktar indirimi, girdi kalitesinde azalma, girdi içeriğinde ve niteliğinde değişiklik vb. uygulamalarla hedef pazara daha niteliksiz ürünler arz edilebilmektedir. Nitelik kaybı enflasyonu olarak bilinen bu uygulamanın sınırlarının, tüketicinin temel haklarının ihlal edilmemesi noktasında ve yine başta pazarlama etiği olmak üzere, tüketicinin korunması ve mevzuatı açısından belirlenmesi önem taşımaktadır. Ayrıca sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, çevre boyutu kadar sosyal boyutunu da etkilemekte olması bakış açısına göre yeni taktiklerle desteklenmesi gereklidir.

Her ne kadar işletmeler için küçültme enflasyonu ve nitelik kaybı enflasyonu uygulamaları mantıklı ve yasal bir iş taktiği olarak değerlendirilse de işletmelerin hedef pazarlarını sürdürülebilirliğin boyutlarına göre tekrar değerlendirmeleri gerektiği önerilmektedir (Orbach, 2023, s. 5). Ayrıca bu uygulamalarının işletmelerin hedef pazarını ürün veya markaya ilişkin itibar, imaj ve güven açısından nasıl etkileyebileceğinin araştırılması önerilmektedir. Tüketicilerin küçültme enflasyonu ve nitelik kaybı enflasyonuna ilişkin farkındalık düzeyleri, algılamaları, satın alım kararlarına olan etkisi, tüketici davranışlarını nasıl etkilediğinin, pazarlama etiğine ve sürdürülebilir kalkınmaya etkisinin araştırılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Altunışık, İ. (2004). Enflasyonun işletmeler üzerindeki etkisi ve bu etkileri gidermeye yönelik yöntemler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 7(1-2), 119-136.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş., & Torlak, Ö. (2017). *Pazarlama ilkeleri ve yönetimi* (3. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Alvarez, J. Y., Mendoza, C.B.G., & Torres, D.E.G. (2023). Shrinkflation: strategy to magnament the inflation. *LATAM Revista Latinoamericana de Ciencias Sociales y Humanidades* 4(3), 1331-1342.
- Bala, M. & Verma, D. (2018). A critical review of digital marketing. *International Journal of Management, IT & Engineering* 8(10), 321-339.
- Baloğlu, B. (2000). Enflasyona sebep olan tüketim harcamalarının sosyolojik açılımı. *Istanbul Journal of Sociological Studies* (26), 137-157.
- Bennett, J.N. (2022). beyond inflation numbers: shrinkflation and skimpflation. *Economic Research*. <https://research.stlouisfed.org/publications/page1-econ/2022/12/01/beyond-inflation-numbers-shrinkflation-and-skimpflation> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Birinci, Y. (2011). Enflasyon, para politikası ve stratejileri. *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 47(1-4), 19-30.

- Bond, C., Knueven, L., McNair, K., Rapacon, S., & Steinhuis, E. (2021). 3 Ways inflation can sneak into your daily life the skimm. <https://www.theskimm.com/money/3-ways-inflation-can-sneak-into-your-daily-life> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Çakır Yıldız, N. (2017). *Makro iktisat: ortak ders*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Çakır, M. & Balagtas, J. V. (2014). Consumer response to package downsizing: Evidence from the Chicago ice cream market. *Journal of Retailing* 90(1), 1-12.
- Clark, T. (2023). Skimpflation may be inevitable, but gigcx can help. <https://www.forbes.com/sites/forbesbusinesscouncil/2023/03/30/skimpflation-may-be-inevitable-but-gigcx-can-help/?sh=3a66be40530b> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Davidow, M. (2022). Cultivating value creation. *Journal of Creating Value* 8(1), 58-70.
- Dekimpe, M. G., & van Heerde, H. J. (2023). Retailing in times of soaring inflation: What we know, what we don't know, and a research agenda. *Journal of Retailing* 99, 1-15.
- Diaz, C. (2022). Shrinkflation: How inflation is downsizing some of your favourite foods. *World Economic Forum*. <https://www.weforum.org/agenda/2022/03/how-companies-are-hiding-inflation-without-charging-you-more/> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Durbin, D. (2022). No, you're not imagining it-package sizes are shrinking. *AP News*. <https://apnews.com/article/india-prices-businessd2c8279d39e1304f5623b3a99b56b8cc> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Dworsky, E. (2023). Downsizing / shrinkflation. mouse print. <https://www.mouseprint.org/category/downsizing/> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Economicshelp (2022). Skimpflation - Definition and examples. *Economics Help*. <https://www.economicshelp.org/blog/glossary/skimpflation/> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Edinger, S.K. (2022). *How leaders fight skimpflation*. <https://www.forbes.com/sites/scottedinger/2022/05/26/how-leaders-fight-skimpflation/?sh=44306a52560b> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Ersoy, F. (1994). Enflasyonist ortamda pazarlama faaliyetleri ve uygulama çalışması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Eser, Z. (2006). 2001 şubat krizinin işletmelerin pazarlama yönetimine ve tüketiciler üzerine etkileri ve bu etkilere karşın geliştirilen stratejiler üzerine bir araştırma. *Öneri Dergisi* 7(26), 53-70.
- Golovacheva, K. (2016). Unfairness of shrinkflation: the role of consumer-, firm-, and marketrelated factors. *GSOM Emerging Markets Conference* (ss. 130-132), 6-8 Kasım St. Petersburg. Rusya.
- Gürbes, U. (2022). *Markalar, enflasyonist ortamda yeni fiyat stratejileri geliştiriyor*. <https://worldef.net/pazarlama/markalar-enflasyonist-ortamda-yeni-fiyat-stratejileri-gelistiriyor/> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Gürbüz, E. (2018). Pazarlama karması elemanları ve güven. *Turkish Studies* 13(30), 165-178.
- Hanna, N., Kizilbash, A.H., & Smart, A. (1975). Marketing Strategy under conditions of economic scarcity: How to respond progressively and productively to the changing business environment. *Journal of Marketing*, 39(1), 63-67.
- Harnett, N., Gelzinis, A., Beal, V., Kennedy, R., & Sharp, B. (2021). When brands go dark: Examining sales trends when brands stop broad-reach advertising for long periods. *Journal of Advertising Research*, 61(3), 247-259.

- Iacurci, G. (2022). Companies are raising consumer prices but you have to be a sleuth to detect it. *CNBC*. <https://www.cnbc.com/2022/03/17/companies-raise-consumer-prices-but-only-sleuths-can-detect-it.html> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Jain, M. P., Sharma, A., & Kumar, M. (2022). Recapitulation of demand-pull inflation & cost-push inflation in an economy. *Journal of Positive School Psychology* 6(4), 2980-2983.
- Karaca, Y. (2003). Ekonomik kriz dönemlerinde uygulanan pazarlama stratejileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Karluk, R. (1973). Enflasyon kavramı ve sonuçları. *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi* 9(1), 201-219.
- Konish, L. (2022). 64% of consumers are worried about 'shrinkflation.' What it is and how to watch for it while shopping. *CNBC*, <https://www.cnbc.com/2022/08/29/64percent-of-consumers-worry-about-shrinkflation-heres-what-to-watch-for.html> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Liberto, D. (2021). Shrinkflation definition. *Investopedia*. <https://www.investopedia.com/terms/s/shrinkflation.asp> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Liebermann, Y. (1985). Marketing consequences of inflationary pricing. *Journal of Consumer Marketing* 2(1), 48-55.
- Marketingturkiye (18 Ağustos 2022). Markalar enflasyonla nasıl baş edebilir? <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/enflasyonla-basa-cikma/> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Mucuk, İ. (2017). *Pazarlama ilkeleri* (21. Basım). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- NPR. (2022). Shrinkflation' accelerates globally as manufacturers quietly shrink package sizes. <https://www.npr.org/2022/06/08/1103766334/shrinkflation-globally-manufacturers-shrink-package-sizes> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Odabaşı, Y. (1982). Enflasyon ve kıtlık ortamında pazarlama: türkiye'de sanayi ve tüketim malları üreten firmaların karşılaştırılması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 121-130.
- Orbach, B. (2023). Do antitrust enforcers know they induce shrinkflation?. *ProMarket, Arizona Legal Studies Discussion Paper*, 23-24. <https://orb. so/shrinkflation> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Oxera (2023). *Shrinkflation! A bite missing?*. <https://www.oxera.com/insights/agenda/articles/shrinkflation-a-bite-missing/#:~:text=Shrinkflation%20is%20the%20media's%20buzzword,in%20Russia%20have%20got%20smaller> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Özdemir, D.E. & Kılıç, A.G.S. (2011). 2008 küresel ekonomik krizi ve pazarlama: farklı sektörlerdeki işletmelerin çalışanları üzerinde bir alan araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16(1), 419-444.
- Pazarlama İletişimi (15 Ekim 2018). *Shrinkflation nedir?*. <https://pazarlamailetisimi.com/shrinkflation-nedir-prof-dr-yavuz-odabasi-yanitladi/> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Petreska, L., Stojanova, P., & Popovski, N. (2022). The Consumer behaviour and marketing price strategies during the inflation. *International Dialogue: East-West* 9(1).139-146.
- Rosalsky, G. (2021). Beware of 'shrinkflation,' inflation's devious cousin. *NPR*. https://www.npr.org/sections/money/2021/07/06/1012409112/beware-of-shrinkflation-inflations-devious-cousin?utm_source=npr_newsletter&utm_medium=email&utm_content=20211024&utm_term=5904582&utm_campaign=money&utm_id=46672429&orgid=&utm_att1=money

- Saleem, A.Q.S. (2023). Zincir marketlerin sosyal medya pazarlaması faaliyetlerinin tüketicilerin satın alma kararına etkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Schwarz, R. (2022). Marketing strategies for time of inflation. *Forbes*, <https://www.forbes.com/sites/forbescommunicationscouncil/2022/10/19/marketing-strategies-for-times-of-inflation/?sh=49b43b177903> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Shama, A. (1978). Management & consumers in an era of stagflation: The effects of stagflation on marketing management and consumers, with specific recommendations for marketing management. *Journal of Marketing*, 42(3), 43-52.
- Singhal, R. & Gupta, A. (2023). Analysis of shrinkflation strategy as a new industrial marketing technique. *International Journal of Novel Research and Development*, 8(2), 750-754.
- Sylvain, C. (2023). 'Skimpflation' the latest challenge for shoppers. *Proquest. The Brandon Sun; Brandon, Man. FP Canadian Newspapers Limited Partnership*, <https://www.proquest.com/docview/2850443191?accountid=16645> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Tümbek Tekeoğlu, N. & Altay, M. (2019). İndirim marketlerin enflasyona etkisi. *Istanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(35), 351-365.
- Tuncer, G. (2022). Paketin içine giren azalıyor, cepten çıkan artıyor: Enflasyonun karda yürüyüp izini belli etmeyen türü "shrinkflation" nedir? *Independent Türkçe*. <https://www.indyturk.com/node/517921/ekonomi%CC%87/paketin-i%C3%A7ine-giren-azal%C4%B1yor-cepten-%C3%A7%C4%B1kan-art%C4%B1yor-enflasyonun-karda-y%C3%BCr%C3%BCy%C3%BCp> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Willis, V. (2023). Market research, consumer analysis & recommendations for selected processed vegetables in Oregon. *A report for the Oregon Processed Vegetable Commission*. 1-37. https://ir.library.oregonstate.edu/concern/technical_reports/5d86p7201 (Erişim Tarihi: 9.12.2023)
- Wood, B. (2022). Shrinkflation: ethical dilemma, deception, or good business?. *International Business and Trade University of Charleston*. <https://www.researchgate.net/publication/361577084> (Erişim Tarihi: 9.12.2023)

Extended abstract

Economy, which is among the macro environmental factors affecting business practices, covers business activities to a significant extent. Therefore, it becomes more important in the decisions taken by the management. The impact of the macro economy on individuals is seen to be in their consumption-oriented expenditures, along with their savings and investment decisions. The economic environmental factor that most affects individuals' consumption expenditures is inflation. The size of consumption expenditures in an economy and their distribution by product group are closely related to the marketing decisions of businesses. The interaction between inflation and marketing plays an important role in terms of production and consumption.

One of the reasons why marketing shows dynamic and rapid changes is that it has an interactive structure with environmental situations and events. For this reason, marketing is a field that is constantly evolving and does not lose its dynamism in order to quickly keep up with environmental factors and adapt itself. Businesses act with strategies for marketing activities when offering products or services to consumers. These strategies and tactics can be developed and changed in the difficult economic conditions of businesses. In this context, they may be faced with the need to develop different strategies and tactics in order to retain their customers while maintaining product prices during inflationary periods. Consumers may change their purchasing behavior, especially during inflationary periods. In these periods, consumers' price sensitivity becomes more prevalent and affects their product preferences. Businesses/brands are expected to predict consumer behavioral changes in

an inflationary environment and develop their strategies according to these predictions. Otherwise, competitors' practices and attack strategies may cause the loss of loyal customers. Critical decision-making processes for marketing mix elements, which are classified as product, price, distribution and promotion and seen as integral parts of a whole, can be seen as a marketing problem that gains more importance during inflation periods that closely affect consumption expenditures. In this context, it is known that the first of the two commonly applied strategies is the shrinkflation strategy and the second is the skimpflation strategy. Starting from the problem of drawing attention to what these strategies mean in terms of consumer rights and legislation, marketing ethics and sustainable development, in this study, the management of marketing mix elements in inflation periods today and the widely used shrinkflation inflation strategy and skimpflation inflation strategy are examined. It is intended to be explained at a conceptual level.

Consumers' sensitivity to product prices increases especially in an inflation environment. Consumers' purchasing decisions and behaviors are directly affected by reasons such as inflation and price differences between products (Baloğlu, 2000: 138). Consumers may notice the price increases of the products and start to turn to different products or more affordable substitute products that will meet the same need. This shows that consumers' purchasing tendencies have changed in response to the price increase. In periods of inflation, consumers tend to spend more sensitively in product prices and make purchases by giving priority to products that meet basic needs. In addition, it is known that consumers follow the sales promotion activities of brands/businesses/retailers and show more tendencies (Saleem, 2023: 64). During inflationary periods when sensitivity to product prices is intense, consumers may shift to different brands/products or purchase more affordable products. In other words, price fluctuations in the economy cause changes in consumers' consumption tendencies (Karluk, 1973: 204). In this context, inflation affects consumers' budgets and spending decisions (Bennett, 2022: 1).

Marketing managers need to carry out activities to offer their products to consumers (to the right consumer, at the right price, with the right strategic and tactical applications) even in inflationary periods. Otherwise, in this period of intense competition, rival businesses may be the winners. Because competitors acting quickly and with the right strategies may cause customers to turn to competitors. Discount chain retailers can increase sales during inflationary periods with their strategic and tactical decisions and practices, by accurately planning product price increases (Tümbek Tekeoğlu and Altay, 2019: 363). Businesses may increase prices to remain profitable when production costs increase. Businesses need to take into account that their consumers are very conscious and sensitive about price changes, and they may choose to buy a cheaper brand. In this context, businesses are looking for and developing different methods to avoid losing sales (Bennett, 2022: 2). Marketing is a set of activities that affect consumer behavior as well as consumer behavior. Especially during inflationary periods, businesses need to reconsider their decisions regarding the 4P (product, price, distribution and promotion) marketing mix according to the expectations and wants of consumers. Because marketing, which is greatly affected by the economic environment, especially during inflationary periods, analyzes consumer behavior to retain customers or bring back customers and carries out customer relationship management activities in this context businesses provide competitive advantages.

It seems that businesses are looking for solutions to inflation problems affecting their products and services. Joint strategies, cost control actions and various customer-oriented studies are carried out especially by retail businesses. While some businesses are looking for the right solutions for customers/consumers during inflationary periods, some businesses may engage in misleading and deceptive activities with tactics such as "ownsizing and loss of quality, which can seriously damage customers' trust and endanger brand value (Dekimpe and Van Heerde, 2023: 8-9). It is stated that such practices are ethically wrong because they are a kind of deception. Businesses have the obligation to notify consumers about changes in the product to protect their interests (Wood, 2022: 4-5). However, although such practices are considered a legal business tactic for many businesses (Orbach, 2023: 5). Whatever happens that any activity aimed at deceiving consumers is unethical. Such strategies can be seen as a subject open to ethical debate and research as well.

Two basic strategies that negatively affect consumers' purchasing decisions due to price increases during inflationary periods are implemented as shrinkflation and skimpflation: Shrinkflation is a practice in which a price increase is made secretly in marketing tactical decisions and the volumes of products such as size, quantity and weight are reduced (Dworsky, 2023: 1). Businesses apply a shrinkflation strategy to their products as a solution to struggling with high costs and supply chain problems. They change the weight, size or quantity of their products by reducing them so that the prices remain the same (Konish, 2022: 1). In other words, they are strategies and tactics that businesses frequently apply during high inflation periods due to the increase in costs such as raw materials, packaging, labor, transportation and distribution (Durbin, 2022: 2; Mucuk, 2017: 166). Such tactics are carried out on packaged products, through quantity discounts, which is one of the psychological pricing tactics of businesses, or practices aimed at reducing the quantity of products. In some cases, the price of the product is kept constant and reductions are made in terms of grammage, quantity, weight and so on. In this context, shrinkflation can also be expressed as pricing through quantity discounts, which is one of the pricing tactics. Many sectors reduce the quantity of their products and offer them to the market (Singhal and Gupta, 2023: 753). For example, it is seen that the telecommunication company adjusts its internet product packages to be close to or slightly higher than the previous price and offers less package content to consumers. Such examples are made by businesses/brands operating in different sectors technology, food beverages, personal care, cosmetics clothing, etc.

Skimpflation is a practice in which companies reduce the quality of a good/service due to high costs (Dekimpe and Van Heerde, 2023: 11). Skimpflation is a type of inflation. skimpflation, consumers receive less benefit for the price they pay (Bennett, 2022: 3). Although prices can be kept at the same level as before, customers actually have to spend more to obtain the same level of service or product quality (Dekimpe and Van Heerde, 2023: 11). Skimpflation occurs when businesses offer products/services to consumers by substituting cheaper materials to save costs (Will, 2023: 28; Bennett, 2022: 3). In order to remain profitable, businesses may think of saving money by spending less on services or materials, causing their customers to pay more. This means that businesses save on services by reducing costs (Bennett, 2022: 3). As an example of skimpflation strategies, when a food order is placed by consumers, it is seen that previously a few ketchups and mayonnaise were placed in the package, but now less or none are included. Hotels appear to be reducing cleaning services and dining options, reducing service providers' support line availability, or limiting their customers to online interactions only (Edinger, 2022: 1). However, it is seen that businesses that provide home food service, especially restaurants, have reduced supplies such as napkins, wet wipes, plastic forks and spoons in their takeaway orders. Marketing activities, which are important as a basic function of businesses in their plans and efforts to achieve their goals, are among the practices that should be reviewed during inflationary periods. In this period, businesses reconsider their marketing activities and evaluate not only their pricing policies but also their decisions regarding other marketing mix elements, including product, distribution and promotion as well.

As a result, although inflation is widely known as the continuous increase in the general level of prices in an economy and the rise in product and input prices; Even if prices are kept constant or reduced, the consumer may be exposed to inflation, causing the real purchasing power to decrease. In this context, in the inflation period we are in, first of all, consumers feel the inflation with the constantly increasing prices of many products, and they can also be negatively affected by inflation with practices such as quantity discounts, shrinkage of the packaging, and less quantity in the same packaging even if the packaging remains the same. It is known that businesses implement these tactics with the idea that consumers perceive increasing prices very easily, and that it is more difficult for them to perceive the decrease in quantity in the same package, or even if they perceive it, they may prefer to purchase a smaller quantity at the same price or at a lower price rather than paying a high price. In this case, as the negative impact of inflation on consumers continues, the sustainable environment is also negatively affected due to more packaging waste. This new marketing paradigm, known as Shrinkflation, should be questioned again today, when social marketing and marketing ethics are more important than ever. In this questioning, considering the role and duty of marketing in

leading production by creating demand in an economy, that is, ensuring the production of consumed products, shrinkflation can be considered as a creative and innovative pro-active marketing strategy and tactics as a requirement of contributing to growth and employment in inflationary periods. implementation of the strategy is defensible. However, the fact that this practice is not disclosed to the target market in a transparent manner and is confidential due to the fact that consumers are not informed correctly causes ethical violations. In this context, if marketing practitioners include shrinkflation in their products, they must inform consumers accurately about the issue, as a requirement of consumer rights and legislation, especially marketing ethics. Likewise, the limits of Skimpflation applications must be determined to ensure that the fundamental rights of the consumer are not violated. These practices are of great importance in terms of marketing ethics, consumer protection and legislation, and they need to be supported with new tactics since sustainable development affects the social dimension as well as the economic and environmental dimension.

Yazar katkıları/Author contributions: Çalışmanın tüm aşamaları yazarlar tarafından eşit şekilde tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

Çıkar çatışması beyanı/Conflict of interest statement: Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

Veri kullanılabilirliği bildirimini/The data availability statement: Herhangi veri bulunmamaktadır.

Etik beyanı/ Ethics statement: “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi”nde belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Bu araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğunu beyan ederim.

*Araştırma makalesi/Research article***Küreselleşmenin hazine taşınmazlarının yönetimine etkileri¹**Mustafa ÖZKAYALAR²Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, İktisadi ve İdari Bilimler, HMKÜ
mustafaozkayalar2085@gmail.com, 0009-0007-1240-2479**Geliş Tarihi/Received Date: 07.12.2023**   **Kabul Tarihi/Accepted Date: 15.12.2023****Önerilen Alıntılama/Suggested Citation:** Özkayalar, M. (2023). Küreselleşmenin hazine taşınmazlarının yönetimine etkileri [The impact of globalization on the administration of treasury real estates]. *Journal of Politics, Economy and Management* 6(2), 21-43.

Öz: Küreselleşme ve onun yarattığı dinamiklerin Hazine taşınmazları üzerindeki etkileri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Türkiye’de Hazine taşınmazları ile ilgili kamu politikasının sınırlarını çizmek kolay değildir. Hazine taşınmazlarının idaresine yönelik 2000’li yıllara kadar doğrudan ve kapsamlı yasal düzenleme yok iken küreselleşmenin Türkiye’de etkileriyle ilişkilendirilebilecek süreçte yeni yapısal/yasal düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Bu çerçevede, Hazine taşınmazlarının kısa, orta ve uzun vadede ekonomiye kazandırılması hedefi doğrultusunda gerek hukuki gerekse kurumsal açıdan önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu çalışmada, betimsel ve tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Taşınmazlara ilişkin yasal düzenlemelere de yer geldikçe çalışmada yer verilmiştir. Milli Emlak Genel Müdürlüğü (MEGM) Yıllık Faaliyet Raporları incelenmiştir. Yasal düzenlemelerle birlikte, yapısal ve işlevsel olarak önemli değişimlerin gerçekleştiği görülmektedir. Araştırmanın temel iddialarından biri, küreselleşmenin etkileriyle devlet anlayışında yaşanan değişimler sonucu Hazine taşınmazlarının bir kamu kaynağı olarak dikkat çekmeye başladığı ve yönetiminde köklü bir değişimin yaşandığıdır. Araştırma, bu değişim ve dönüşüm sürecinin Hazine taşınmazlarının yönetimi boyutunda nasıl gerçekleştiğini ve etkilerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle Hazine taşınmazlarının yönetim işlemlerinin yoğunluğunda meydana gelen değişimler açıklanmaktadır. Bu çalışmada, küreselleşmenin etkisiyle Hazine taşınmazlarının ekonomiye kazandırmanın ana hedef olarak belirlendiği; bu hedef doğrultusunda kira, irtifak hakkı tesisi ve satış işlemlerinde, dolayısıyla gelirlerde artış olduğu, bilgi teknolojilerinin etkin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Hazine taşınmazları, İrtifak hakkı tesisi, Kiralama, Satış.**The impact of globalization on the administration of treasury real estates**

Abstract: This study focuses on the effects of globalization and the dynamics it creates on Treasury real estate. The boundaries of public policy on Treasury real estate in Turkey cannot be easily drawn. While there are no direct and comprehensive legal regulations for the administration of Treasury real estates until 2000s, it is seen that new structural/legal regulations have been made in the process that can be linked to the effects of globalization in Turkey. Important regulations have been made both legally and institutionally in line with aim of bringing the Treasury real estates into economy in short, medium and long term. In this study, descriptive and historical research methods are used. Legal regulations regarding Treasury real estates are included in the study when appropriate. Annual Activity Reports of the General Directorate of National Real Estate are examined. Through legal regulations, it is observed that significant structural and functional changes have occurred. One of the main claims of this study is that, with the effects of globalization, Treasury real estate begin to attract attention as a public resource and a radical change is experienced in its management. The changes in the intensity of management of Treasury real estate due to the impact of globalization are

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Murat TEK’in danışmanlığında HMKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü SBKY Anabilim dalında Mustafa ÖZKAYALAR tarafından hazırlanan “Küreselleşme Sürecinin Hazine Taşınmazlarının Yönetimine Etkileri” başlıklı henüz kabul edilmemiş doktora tezine dayanmaktadır.

² Corresponding author: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye, mustafaozkayalar2085@gmail.com

explained. In this study, it is discovered that with target of integration of treasury real estate into the economy, there is an increase in transactions of renting, establishment of right of easement and sales, thus in income. It is also observed that information technologies are used effectively in real estate management in this process,

Keywords: Globalizations, Treasury real estates, Establishment of easements rights, Rentings, Selling.

Jel Sınıflandırması/Classification: R38, F68, E63

1. Giriş

Küreselleşmenin tanımı konusunda henüz bir uzlaşmaya varılmamıştır. Ancak küreselleşme yaşamın tüm alanlarını etkileyen siyasal, ekonomik, iletişim, teknoloji, sosyo-kültürel ve ekolojik boyutları olan ve devam eden bir süreçtir. Bu süreç ile birlikte kamu yönetiminde de piyasa kurallarının ön plana çıkması sonucu, devletin de piyasa oyuncusu gibi hareket ederek karlılığı göz önünde bulundurması gerektiği vurgulanmaktadır. Tüm dünyada ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel, hukuksal alanlarda gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin açıklayıcı kavramı olan küreselleşme, diğer alanlarda olduğu gibi Hazine taşınmazlarının yönetimi düzeyinde gerçekleşen değişimler konusunda da etkili olmuştur.

Küreselleşme ile birlikte, kamu yönetiminde piyasa kuralları ön plana çıkmış, bu sebeple devletin küçülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu sürecin şekillendirilmesi de yasal düzenlemelerin yapılmasından geçmektedir. Hükümetlerin piyasa oyuncusu gibi hareket ederek karlılığı göz önünde bulundurarak rekabetçi olmak için yeni ekonomik kaynaklar bulma arayışına girmesiyle, Hazine taşınmazları önemli kaynaklar olarak ön plana çıkmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle 1990'lardan itibaren yasal düzenlemeler yapılmıştır. Yasal düzenlemelerden Hazine taşınmazlarının etkin yönetilerek ekonomiye kazandırılması amacıyla doğrudan veya dolaylı Hazine taşınmazlarının tasarrufunu en çok etkileyen, 4046 sayılı Kanun (1994), 6306 sayılı Kanun (2019) ve Kentsel dönüşüm uygulamaları, 5018 sayılı Kanun (2003) ile 4706 sayılı Kanun (2001) üzerinde durulmuş ve bunların etkileri ele alınmıştır.

Bu araştırma, küreselleşmeyi çeşitli perspektiflerden ele alarak ulus devlet ve kamu yönetimi üzerindeki etkilerini incelemekte ardından bu değişimlerin Türkiye'deki yansımaları ile bunların Hazine taşınmazlarının idaresine olan etkisi üzerinde durmaktadır. Çalışmanın ana tezi, küreselleşmenin etkileriyle devlet anlayışında yaşanan değişimler sonucu, Türkiye'de Hazine taşınmazlarının bir kamu kaynağı olarak dikkat çekmeye başladığı ve yönetiminde köklü bir değişimin yaşandığıdır. Bu bağlamda, ortaya çıkan değişimler küreselleşme çerçevesinde irdelenerek, değişimlerin sebepleri sorgulanacaktır.

2. Küreselleşme kavramı, yaklaşım ve boyutları

1990'lı yıllardan itibaren yaygın olarak kullanılan bir kavram olan küreselleşme kavramı bakış açısına bağlı olarak çok farklı şekillerde tanımlanmıştır. Küreselleşme; insan, sermaye, teknoloji ve hizmetler açısından bütünleşmenin sağlanması, doğrudan yabancı sermaye yatırımlardaki ve ticaret hacmindeki artış ile üretim unsurlarının hareketliliğinin artması sonucu dünyadaki bütünleşme düzeyinin giderek yükselmesi olarak değerlendirilmektedir. Küreselleşme bazılarına göre kıtalararası, bölgelerarası güç kullanımlarının çoğalması, network etkinliklerinin artması iken bazılarına göre insan davranışlarındaki benzerliklerin artmasıdır. Marksist anlayışa sahip olanlara göre, kavram neoliberal karakter taşımaktadır (Cebeci, 2011 ss. 361-363).

Küreselleşme, iktisat politikaları bütünü olup bu politikalar bütününe uygulanması ile neo-klasik okulun ideolojisinden doğan kuramlar ile laissez-faire kuvvetlendirilmektedir. Bir diğer görüşe göre küreselleşme, neoliberal dünya görüşünün bir ideolojik söylemi ve uluslararası sermayenin menfaatlerinin dünya geneline yaymaya hizmet eden bir proje olarak değerlendirilmektedir (Kılıçaslan, 2013:5-6). Neoliberalizm, küresel kapitalizmin ideolojik altyapısını oluşturmaktadır. Bu anlamda, piyasayı, mali disiplini, ticareti, yatırımı, finansal liberalizasyonu, kamu harcamalarının azaltılmasını,

vergilendirmenin kısıtlanmasını, deregülasyonu, yerelleştirmeyi, özelleştirmeyi ve minimal devleti ön plana çıkaran fikir ve politikalar bütünüdür (Bahçe ve Gümüş, 2014, s. 73). Özelleştirmelerin yapılması, vergi oranlarının indirilmesi, enflasyonun kontrol edilmesi için parasalci önlemlerin uygulanması, kamu harcamalarının azaltılması ve devletin küçültülmesi şeklinde özetlenebilecek neoliberal politikalar, 1980'lerden itibaren yüksek düzeyde dünya ekonomisini etkilemiştir (Uçkaç, 2010, s. 423). Bu noktada, neoliberalizm bağlamında özelleştirme ön plana çıkmaktadır.

Özelleştirmelerin yapılması ile kamuya ait varlıkların özel sektöre devredilmiş, böylece özel sektör eliyle kamuya mal ve hizmet sunulmasının sağlanmıştır. Neoliberalizmin buradaki ana amacı ise, bu alanları sermaye birikime açmak olduğu iddia edilmektedir (Bahçe ve Gümüş, 2014, s. 74). Bu çerçevede, makro ekonomik politikalarda bir değişim gerçekleşmiştir. Keynesçilik terkedilerek monetarizm ve neoliberalizm ön plana çıkmıştır. Ayrıca, parasal genişlemeci politikalardan vazgeçilerek, kısıtlılığa doğru bir geçiş yaşanırken merkantilizm yerini serbest ticarete bırakmış ve piyasa merkezli çözümler öne çıkmıştır (Köse, 2003, s. 20).

Tablo 1. Küreselleşmenin kavramlaştırılması: üç eğilim

	Küreselleşme Taraftarları	Küreselleşme Karşıtları	Dönüşümcüler
Yeni olan ne?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları, Geçmiş dönemlerden daha zayıf jeo-yönetişim (geogovernance)	Tarihsel olarak eşi görülmedik düzeyde küresel karşılıklı bağlılık
Hakim özellikler	Küresel kapitalizm-Küresel yönetim- Küresel sivil toplum	Dünya 1890'lerdekinden daha az karşılıklı bağımlı.	"Kalın" (yoğun ve kapsamlı) küreselleşme.
Ulusal hükümetlerin gücü	Geriliyor ve aşınıyor	Güçleniyor ve çoğalıyor	Yeniden inşa ediliyor Yeniden yapılıyor.
Küreselleşmenin itici gücü	Kapitalizm ve teknoloji	Devlet ve piyasalar	Modernitenin birleştirici güçleri
Tabakalaşma kalıpları	Eski hiyerarşilerin aşınması	Giderek artan bir şekilde Güney'in marjinalleşmesi	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Hakim motif	McDonalds, Madonna, vs.	Ulusal çıkar	Siyasal topluluğun transformasyonu
Küreselleşmenin kavramlaştırılması	İnsani eylemin çerçevesinin yeniden düzenlenmesi olarak	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşme olarak	Belli bir mesafedeki eylemlerin ve bölgeler arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesi olarak
Tarihsel yörünge	Küresel Uygarlık	Bölgesel bloklar/Uygarlıklar çatışması	Belirsiz: küresel bütünleşme ve parçalanma
Özet	Ulus devletin sonu	Uluslararasılaşma, devletin kabulü ve desteğine bağlı	Küreselleşme, devletin gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor.

Kaynak: Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton (1999, s. 10).

Küreselleşmeyi çok uluslu şirketlerin faaliyetlerine dayandıran bir diğer tanımda ise küreselleşme tasarlanmış bir süreç olarak görülmektedir. Buna göre küreselleşme, çokuluslu şirketlerin yarattıkları ticari ağ ve doğrudan yabancı yatırımlarla ulusal sınırlar dışında değer oluşturmak için gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir (Ekren, 2008, s. 7). Harris, küreselleşmeyi mal ve hizmetlerin uluslararasılaştırılma düzeyinin artması üzerinden tanımlamaktadır. Bunların üretimindeki, dağılımındaki ve pazarlamadaki uluslararasılaştırılma düzeyinin artmasını küreselleşme olarak tanımlamaktadır (Harris, 1993. s.1) Winham küreselleşmeyi, uluslararası ticaretin dünya ölçeğinde yaygınlaşması ve genişlemesi, parasal akımların uluslararası düzeydeki hareketliliğinin çoğalması, şirket birleşmesi ile çok uluslu şirketlerin büyümesi olarak değerlendirmektedir (Winham, 1996, s. 640).

Das (2004), globalizm ya da küreselleşmenin ekonomik, finansal, siyasal ve sosyokültürel düzeylerdeki yapısal değişimlere dayandırıldığını ve bunlar üzerine inşa edildiğini belirtmektedir. Buna göre dünya ülkeleri ile ekonomileri, bütünleşmekte, homojen bir yapıya kavuşmakta veya uyumlulaşmaktadır. Bu durumu küreselleşme olarak tanımlamaktadır (ss. 5-6). Avrupa Komisyonu 1997 Raporuna göre küreselleşme, sermaye ve teknoloji akışkanlığındaki yoğunluk, mal ve hizmet ticaretinde yaşanan hareketlilik gibi sebeplerle ülkelerin pazarları ile üretimlerinin giderek birbirine bağımlı hale gelme süreci olarak tanımlanabilir (aktaran Thompson, 1999, s. 139).

Bu farklı bakış açıları ışığında, küreselleşme üzerinde uzlaşılmış bir tanımla olmamakla beraber küreselleşmenin bir olgu olarak varlığı kabul edilmektedir. Bu olgunun, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel, teknolojik boyutları bulunmaktadır. Küreselleşmeye yönelik tanımlar bakış açısına göre değiştiğinden, küreselleşme yaklaşımlar tablo halinde verilmiştir.

3. Küreselleşme sürecinin ulus devlete etkileri

Küreselleşme ve yarattığı dinamikler nedeniyle ulus devlete etkileri çeşitlilik arz etmekte ve geniş bir yelpazede gerçekleşmektedir. Küreselleşmeden ulus devletin egemenlik anlayışı etkilenmiştir. Buna göre içerde halk egemenliğine dayanan, bağımsız siyasi karar alabilme ve politika geliştirebilme, etkin devlet kontrolü gerçekleştirilme kabiliyetine sahip olması gibi unsurları içeren klasik egemenlik, küreselleşme ile hukuki ve fiili yönlerden erozyona uğramıştır (Zararsız, 1998, s. 32). Küreselleşme sebebiyle ulus devletin yaşadığı erozyonun iki boyutta meydana gelmiştir. Aşınmanın birinci boyutu ekonomi alanında gerçekleşmiş olup bu boyutta IMF, DB, GATT gibi ulus ötesi kurumların aldıkları kararlar etkili olmaktadır. Bu aşamada, ulus devletin ekonomi alanındaki yetki ve güçleri ulus ötesi kurumlara geçmektedir. Ulus devletin ekonomi alanındaki yetki ve güçlerini aşındıran diğer araçlar ise bölgesel anlaşmalarla güçlü bölgesel işbirliği örgütlerinin kurulmasıdır. Merkezi devlete ait olanak, yetki ve sorumlulukların alt birimlere devredilmesi ile yerel yönetimlerin güçlendirilmesi küreselleşme sebebiyle ulus devletin yaşadığı erozyonun ikinci boyutunu oluşturur (Çetin, 2008, s. 179). Siyasi yönden küreselleşmenin dört aktörü bulunmaktadır: ulus devlet, devletler üstü kurumlar, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları. Siyasi açıdan küreselleşme bu dört aktör arasındaki etkileşime göre biçimlenmektedir (Bayar, 2008, s. 28).

Diğer taraftan ekonomik küreselleşme bağlamında açıklarını kapatmak için yabancı yatırıma ihtiyaç duyan devletlerin, bu yatırımı çekmek için gerçekleştirdikleri ekonomik liberalleşmenin siyasi liberalleşmeye ön ayak olduğu ve bunun da siyasi hayatı daha rekabetçi ve şeffaf olmaya ittiği iddia edilmektedir (Şahin, 2006, s. 55). Bu sürecin aktörleri uluslararası finans kuruluşları (Washington Mutabakatı olarak da anılan ABD Hazine Dairesi-IMF-Dünya Bankası üçlüsünün baskısı) ve çokuluslu şirketlerdir. Bu aktörlerin, küresel piyasa disiplini kurma hedefi doğrultusunda dayattıkları yapısal uyarılma ve makroekonomik istikrar programları belirleyici olmaktadır. Gill (2000, ss. 3-5), neoliberal reformların 3C olarak bilinen (credibility, consistency, confidence) inanılabilirlik, tutarlılık ve güven neoliberal reformların üç temel ölçütü olduğunu savunurken aynı zamanda sermayenin gücünü bunlardan aldığını belirtmektedir. Hükümetlerin, çokuluslu şirketler, uluslararası finans kuruluşlarına karşı bu ilkeler çerçevesinde kendini kanıtlamaya çalıştıklarını bu üç ölçüt çerçevesinde kamunun finans ve para politikaları, piyasa koşullarına göre şekillendiğini açıklamaktadır.

Küreselleşmenin devlet yapıları üzerinde yarattığı etkiler açısından bakıldığında küçük ama etkin bir devletin hedeflendiği görülmektedir. Bu noktada devlete küresel sermayenin dolaşımının önündeki engelleri kaldırıp, serbestliğine ilişkin hukuki düzenlemeleri gerçekleştiren küresel sermayeye hizmet eden, onun güvenliğini sağlayan piyasa dostu düzenleyici devlet olmaktadır (Kartal, 2016, s. 322). Öyle ki piyasa dostu devlet, kredilendirmede politikalarında bir ölçüt haline gelmiştir (Sarıyıldız, 2008: s. 91-92). Petras ve Veltmeyer (2001, s. 3), küreselleşme sürecinde neo liberal devletin 1) Küresel ekonominin ihtiyaç duyduğu alt yapıyı oluşturmak, 2) Ekonomik istikrarı sağlayacak mali politikaları uygulamak, 3) Toplumsal düzeni sağlamak gibi üç temel fonksiyonu olduğunu belirtirler. Modelski'ye (2005, s. 24-26) göre ulus devlet, küreselleşme sürecinde bir süreliğine önemsiz ve dünya düzeni açısından zararlı görülmüştür. Ancak böyle görülse de ulus devlet, bu düzeni kuran ve hala destekleyen benzersiz araçtır.

Bu noktada Jessop'un (1994, s.275) ortaya koyduğu üzere sonuçta ulus devletle aynı niteliklerde ulus üstü bir yapı henüz meydana getirilememiştir.

Tablo 2. Küreselleşme ulus devlet ilişkisine yaklaşım: üç eğilim

	Savunanlar	Karşıtlar	Dönüşümcüler
Temel Yaklaşım	Küreselleşen dünyada yaşanan ekonomik ve sosyal süreçler, ulus ve ulus-devleti arka plana itiyor. Hatta bu yapı içinde ulus devletin yaşama şansı giderek azalıyor.	Küreselleşme, ideolojik bir tutum olup gelişmiş kapitalist devletler ve küresel sermayenin merkez-çevre ekseninde bağımlılık ilişkisini pekiştirmektedir. Ulus-devletler birçok bakımdan zayıflamakta, yönetim olanakları azalmakta ancak ulusal çıkar anlayışı varlığını sürdürecektir gibi görünmektedir. Ulus devletler önemlerini koruyacaktır.	Küreselleşme, geçmişteki örneklerinden çok farklı ve geri dönüşü olmayan bir olgudur. Söz konusu bu süreçte, ulus-devlet önemli değişimler geçirmektedir. Devletler milli özgünlüğü ve kültürel homojenliği sürdürmekte eskiye oranla çaresiz olmakla birlikte, ulus devlet gerek otoritesini ve gerekse güçlerini yeniden yapılandırarak yine temel siyasi aktör olmaya devam etmektedir.
Özet	Ulus devletin sonu	Uluslararasılaşma, devletin kabulü ve desteğine bağlı	Küreselleşme, devletin gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor.

Kaynak: Şahin (2006, ss. 43-51).

Küreselleşme modern devletin niteliğinde büyük değişimlere yol açarken beş önemli değişiklik ayırt edilebilmektedir. Birincisi, ulus-ötesi yönetim örgütleri (Dünya Ticaret Örgütü, IMF, Dünya Bankası,) tavsiyesi olup bunların kararlı ve yönetsel kuralları, ulus devletlerin yönetim sistemlerini etkileyen bağlayıcı kararlar olarak kabul görmüştür. İkincisi, bu dönemde “küresel köy”, “küresel çevre” ve “küresel vatandaşlık” gibi kavramlar gelişim göstermiştir. Bu kavramlar, devletlerin ve kamu yönetimi uygulamalarının üzerinde önemli bir baskı unsuru oluşturmakla beraber devletler arasındaki karşılıklı bağımlılık düzeyi de artmıştır. Üçüncü önemli değişim, tüm devletlerin, eşitsizlikler olsa da bilgi çağının sunduğu olanakları kullanarak yönetim ve yönetim işlevlerini hem ulusal hem de uluslararası düzeylerde geliştirmeleridir. Bu gelişme, devletlerin teknolojiyi ve bilgi kaynaklarını, yönetim süreçlerini daha etkin ve kapsamlı yürütmek için kullanmalarını içermektedir. Teknolojik kapasitesi gelişmiş ABD gibi ülkeler açısından bir hegemonya oluşmuştur. Dördüncü değişim, hükümetler hem özel sektörün ortağı hem de destekçisi haline gelerek rolü özel girişime (şirket) uygun koşullar sağlama şeklini almıştır. Bu durum onların toplumdaki rollerinin büyümesine sebep olmuştur. Beşincisi, yönetsel devletin refah devletinden bir şirketleşmiş devlete, diğer bir ifadeyle gölge devlete, ilgisiz devlete, sözleşmecî devlet veya devlete dönüşmüş olmasıdır. İşletmecilik/managerialism, siyasi işletme, yeni kamu işletmesi ve takdis eden devlet ya da şirketleşmiş yöneticî devlet kavramları bu değişimin kamu yönetiminde bulunduğu karşılıktır (Farazmand, 2001, ss. 257-259).

4. Küreselleşme sürecinin kamu yönetimine etkileri

Küreselleşme, kamu hizmeti anlayışını da değiştirmiştir. Bu süreçle beraber klasik kamu hizmeti kavramının yerini ‘evrensel hizmet’ kavramı almıştır (Yılmaz, 2011, s. 235). Klasik kamu hizmeti yaklaşımında, kamu hizmeti, genel toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamak, toplumsal düzeni sağlamak ve toplumu idare etmek gibi amaçlarla görevlendirilmiş olan kamu otoritesi tarafından gerçekleştirilen bir faaliyet olarak kabul edilir (DPT, 2000, s. 25). Buna karşılık, “evrensel hizmet, belirli nitelikte ve uygun fiyattan sürekli ve düzenli olarak sunulan, çağdaş bir insan için vazgeçilmez, asgari ortak ihtiyaçları karşılayan, herkesçe erişilebilir hizmet” şeklinde ifade edilmektedir. Yeni anlayışta zorunlu olmadıkça devletin kamu hizmetlerini yerine getirmesine karşı çıkılmakta, devlete sadece düzenleyici ve yönlendirici işlev verilmektedir (Yılmaz, 2011 s. 235). Kılıç’a (2010, ss. 86-89) göre; kamu

yönetiminin yeniden yapılandırılmasında özel sektördeki esnek ve yalın organizasyon yapılarından öğrenilen dersler önemlidir. Piyasa temelli yaklaşımlar ve insan kaynaklarına odaklanan ilkeler ve uygulamalar, kamu sektörünün savurganlığını ve kaynak kullanımındaki verimsizliklerini azaltarak ülkenin rekabet gücünü artırmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşımlar, yüksek enflasyon, aşırı borçlanma ve dengesiz gelir dağılımı gibi ekonomik sorunlara çözüm sunmak amacıyla önerilmektedir. Bu bağlamda, kârlılık ve verimlilik gibi kriterler, kamu sektörünün yeniden yapılandırılmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Kamu yönetiminde değişim ve dönüşüme iten etkenler kamu giderlerinin bütçeye yüklediği yük, bütçe açıklarının mali sitemde sebep olduğu sorunlar; bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişimler ile toplumsal talepler karşılama kamu kesiminin performansının yetersiz kalması gibi üç ana kaynaktan beslenmektedir. 1980'lerle beraber devletin küçültülerek, etkinliğinin ve verimliliğinin artırılması faaliyetleri neticesinde hem kamu yönetiminde hem de yerel yönetimlerde önemli bir paradigma değişimi gerçekleşmiştir. Bu değişimle birlikte toplam kalite, yönetim, stratejik planlama, stratejik yönetim, denetim ve performans gibi öne çıkan ana kavramlar ortaya çıkmıştır (Çukurçayır ve Eroğlu, 2004, s. 41).

Güler (2003, s.4) Devlette Reform isimli çalışmasında yönetim kavramının ilk defa Dünya Bankası tarafından 1989 tarihli bir Raporda kullanıldığını, 1992 yılında da OECD tarafından kabul gördüğünü belirtmiştir. 1997 yılında da Birleşmiş Milletler tarafından governance terimi kapsamında 21. yüzyılın katılımcı devlet modeli formüle edilmiştir. Ayrıca bu formül, Kemal Derviş'in Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında ilk defa yer alırken daha sonra Adalet ve Kalınma Partisi Hükümetinin Acil Eylem Planı'nda devlet reformunun adı olmuştur.

Avrupa Birliğinin yönetim planı ve stratejilerini içeren "White Paper" da "iyi yönetimin" kriterleri altı maddede özetlenmiştir. Buna göre iyi yönetim a) şeffaflık (transparency) ya da saydam yönetim, b) Hesaplanabilirlik (accountability), c) Katılım (participation), d) Yerellik (subsidiarity), e) Çalışma uyumu (coherence), f) Etkinlik (efficiency) ve alınan kararlara uygun davranış sergileme (law enforcement) özelliklerine sahip olmalıdır (Kılıç, 2010, s. 89). İyi yönetim, kamu ve özel sektör ve üçüncü sektör olarak adlandırılan sivil toplum kuruluşlarının birlikteliğine dayanmaktadır. İyi yönetim birbirinden ayrı duran bu üç sektörün beraber sorumluluk üstlenebilecekleri, beraber yönetebilecekleri ve denetleyebilecekleri bir sistemi ifade etmektedir. Bu sistemle, yönetimin, merkezi otoritenin tekelden çıkararak yetkilerin paylaşıldığı, demokratik düzeyde şeffaflık, hesap verme, çoğulculuk ve dolayısıyla birlikte yönlendirmenin olduğu, bir yönetim anlayışına evrildiği savunulmaktadır (Sarıyıldız, 2008, ss. 91-92).

1980'lerde başlayan yapısal uyum döneminin temel hedefi, ekonomik durgunluğun üstesinden gelmek için rekabetçi serbest piyasa ekonomilerini desteklemek ve devletçi kalkınma paradigmasını parçalamaktır. Söz konusu dönemin ilk evresinde ekonomide istikrar ile hızlı devalüasyon uygulamalar öne çıkmıştır. Bu evrenin bir diğer özelliği de ekseriyetle kamu giderlerinde büyük oranlarda kesintilere gitmek oluşmuştur. İkinci evrede ekonomik yapılar ile kurumları dönüştürme hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşmak için bir taraftan kamu bürokrasinin tasfiyesine gidilirken, bir taraftan da deregülasyon ve özelleştirme gibi araçlar kullanılmıştır. Bu evrede özellikle, devletin hukuki ve idari düzenleme ağı deregülasyon uygulamaları ile daraltılmıştır. Kamu ve özel sektör faaliyetlerine yönelik devlet denetimi asgari seviyelere düşürülmüştür. Deregülasyon neticesinde yasaların sayısını düşürme, karmaşıklığını yok etme ve niteliği değiştirme süreci başlamıştır. Özelleştirme aracı ile devletin girişimci niteliğinin yok edilmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda, devletin ekonomiden çekilmesini, sadece iç ve dış güvenlik gibi temel asli fonksiyonlarını yerine getirecek düzeyde küçültülmesi hedeflenmiştir (Sarıyıldız, 2008, s. 91).

5. Küreselleşme sürecinin türkiye üzerindeki etkileri

1980'lerle beraber dünya genelinde neo-liberal ekonomik anlayış ön plana çıkmıştır. Bu anlayışın etkisiyle devletin ekonomideki varlığını ve etkinliğini asgari düzeye çekmeyi amaçlayan ve pazar

ekonomisine dayanan bir yaklaşım dünya genelinde hâkim olmuştur. 24 Ocak 1980 Kararları ile bu yaklaşım ülkemizde de yerleşmeye başlamıştır (Ener ve Demircan, 2007, ss. 210-211). 24 Ocak 1980 kararları, ekonomi politikası ve devlete bakış açısındaki değişimin sonucu olarak gelişmiştir. Bu kararlar ile serbest piyasa ekonomisinin hakimiyetini gerçekleştirmek hedeflenmiştir. Bu amaca ulaşmak için öncelikle özelleştirmelerin yapılması, faiz oranlarının serbestleştirilmesi ile sıkı para politikalarının uygulanması ve kamu kesiminin küçültülmesi gibi ilkeler benimsenmiştir (Yılmaz, 2011, ss. 161-162).

Serbest piyasa ekonomisinin hakimiyetini gerçekleştirmek için uygulanan 24 Ocak Kararları neticesinde 1990'lara gelindiğinde Türkiye ekonomisi kısa vadeli yabancı sermaye akımların etkisinde kalmıştır. Bu etki, Türkiye ekonomisinin krizlere açık kırılmalı bir yapıda olmasına neden olmuştur. Bunun neticesinde 1994'te ciddi kriz yaşanmıştır (Karaçor ve Alptekin, 2006, ss. 310-311). Krizin aşılması için yeni ekonomi politikası gereği kamu kesiminin ekonomideki varlığını azaltma ve müdahalelerin asgari düzeye indirilmesine dayanan 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır (Ener ve Demircan, 2007, s. 217).

Yaşanan krizden sonra IMF ile 1998 yılında imzalanan anlaşmaya dayanan ikinci kuşak yapısal reformlar ile yeni dönem başlamıştır. Bu dönemde, neoliberalizm için küresel düzeyde halihazırda devam eden bir yeniden yapılanma aşaması söz konusudur. Bu reformların uygulanmasının temel hedefi neoliberalizmin bu aşamasına ülkemizi katmaktır (Yılmaz, 2011, s. 159). Küreselleşmenin etkisi kapsamında GATS imzaya açılmadan Türkiye çeşitli düzenlemeler ile serbestleşmenin önündeki pek çok engel ortadan kaldırılmıştır. Mevzuat düzenlemeleri ile kamu ihalelerinin uluslararası sermayeye açılması; enerji üretim, dağıtım ve iletişiminin özel şirketlere devredilmesi; kamu bankalarının özelleştirilmelerine yönelik girişimler bu çerçevede düşünülebilir (Güzelsarı, 2003, ss. 134-135).

Türkiye 1995 yılında GATS anlaşmasına taraf olmuştur. Bu kapsamda 155 hizmet sektörünün 72 sektörü için çalışma yapacağını taahhüt etmiştir. Bu taahhüt, 1999 yılındaki anayasa değişikliğiyle gerçekleştirilme imkanına kavuşmuştur. Anayasal değişikliklerle özel sektörün, özel hukuk sözleşmeleri ile kamu hizmetlerini sunmaları imkânı getirilmiştir (Yılmaz, 2011, ss. 233-234). 2000-2002 arası dönemde "Döviz Kuruna Dayalı Enflasyonla Mücadele Programı" uygulanmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle gelişen değişimlerin sonucu uygulanan bu istikrar programı IMF destekli geliştirilmiştir. Söz konusu program öncelikle büyümenin artırılması için yapısal reformların yapılması hedefini ortaya koymaktadır. Bunun yansısı program finansal piyasalarda, kamu mali dengesinde ve döviz kurunda istikrar hedefini içermektedir (Şimşek, 2007, s. 54).

2001 yılında yaşanan kriz, "Güçlü Ekonomiye Geçiş" programı öncelikle bankacılık sektörü olmak üzere pek çok alanda reform sürecini başlatmıştır. Süreci, Türkiye-ABD ilişkileri, Türkiye-IMF görüşmeleri ile Türkiye-AB ilişkileri biçimlendirmiştir. Reformların sonucunda bankacılık sektörü ciddi şekilde regülasyona tabi tutulmuştur. Program gereği, Cumhuriyet tarihinin en büyük özelleştirmeleri gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu süreçte önemli oranda doğrudan yabancı sermaye girişi olmuştur (Yılmaz, 2011, s. 175-176). Bu dönemde, Türkiye'de ekonomik, siyasi ve toplumsal alanlarda neoliberal programa uygun değişim ve dönüşümleri sağlamak için kurumsal, yapısal ve düzenleyici reformlar uygulanmıştır. Söz konusu reformlar Dünya Bankası, IMF ile Avrupa Birliği sürecinin dayatmalarına dayanmaktadır. Ayrıca söz konusu bütün yapısal, kurumsal ve düzenleyici reformların yapılmasında TÜSİAD, TİSK, TOBB gibi sermaye örgütlerinin bu konudaki talepleri de belirleyici olmuştur. Ancak, yapısal düzenlemelerinin ve reformların içeriği AB Müktesebatının iç hukuk ile uyumlaştırılması sürecine göre şekillenmiştir (Güzelsarı, 2007, s. 111).

1998'le başlayan ikinci kuşak reformların gereği olarak bu süreçte devletin ekonomiyi yönlendirme ve düzenleme yetkilerinin devredileceği pek çok üst kurul kurulmuştur. Bu doğrultuda BDDK, EPDK, Telekomünikasyon Kurumu, Şeker ve Tütün Kurumu Kamu İhale Kurumu, Şeker ve Tütün Kurumları tesis edilirken Rekabet Kurumu yeniden yapılandırılmıştır. Türkiye'de IMF ile 1999 yılında imzalanan İstikrar Programı ile başlayan yönetim anlayışı, çerçevesinde dört alanda yapısal reformların yapılması kararlaştırılmıştır. İstikrar programı öncelikle "kamu mali yönetimi" ile "vergi politikası ve idaresi" alanlarında yapısal reformların yapılmasını kapsamaktadır. Bu iki önemli alan dışında ayrıca tarım ve sosyal güvenlik gibi diğer iki önemli alanda da yapısal reform yapılmasını

kapsamaktadır. Bu dönem politikaları ile 1980-1999 dönemi liberal politikaların birbirinden farklıdır. En önemli farklılık yeni dönemde neredeyse her alanda yeniden düzenlemeler yapılmasıdır. Bu düzenlemelerin en önemli özelliği ise güçlü hukuki düzenlemelerle yapılması ve yasa düzeyinde olmasıdır (Yılmaz, 2011, s. 187).

Rekabet gücünü artırmak, serbest piyasa modelinin altyapısının güçlendirmek, verimliliği geliştirmek ile küreselleşmeye uyum sağlamak amacıyla ikinci kuşak reformlara başvurulmuştur. Bu hedef doğrultusunda, ülkeye doğrudan yabancı yatırımların getirilmesi ve ihracatın artırılması yoluyla ekonomik performansın yükseleceği ile toplumsal refahın artacağı ileri sürülmektedir. Doğrudan yabancı sermayeyi çekmek ile ihracatı artırmak için de piyasalara giriş ve çıkışların kolaylaştırılmalı, özelleştirmelerin tamamlanmalı ve rekabet ortamının gelişmesini sağlayacak reformların süratli şekilde yapılması gerekmektedir. Bunlara ek olarak ülkelerin rekabet gücünü artırmak için işgücü piyasalarının yansırı ürün piyasalarını da esnekleştirmek zorundadır (Ataay ve Acar, 2008,s. 2).

24 Ocak kararlarının uygulanması ile başlayan süreç Kasım 2002 seçimleriyle iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde de devam etmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi Kemal Derviş'in ekonomi politikalarını uygulamayı sürdürmüştür. Derviş'in politikalarını uygulamakla Adalet ve Kalkınma Partisi, 2004 yılında bütçe açığını 29 milyon TL düşürmüştür. 2005 yılında ise yaklaşık 6 milyon TL'ye düşürmüştür. Bu göstergeler hükümetin uyguladığı neoliberal politikaların ilk yıllarında mali açıdan başarılı olduğunu göstermektedir (Bahçe ve Gümüş, 2014, ss. 76-77). Ancak, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde Eylül 2008'de finansal kriz meydana gelmişti ve kriz küresel düzeyde etkili olmuştur. Kriz Türkiye ekonomisini de etkilemiş, krizin etkisiyle kısa süreli ciddi sermaye çıkışları olmuştur. Bu sebeple, TL'de hızlı değer kaybı ile döviz kurlarında 2001 yılına benzer bir yükselme yaşanmıştır (Yılmaz, 2011, s. 176).

Küresel rekabet ve piyasa disiplinine uyum temelinde 2001 ile 2003 yılları arasında önemli yasal düzenlemeler hayat bulmuştur. Bunlar arasında 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu (2002), 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun (2002), 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanun (2003) ön plana çıkan düzenlemelerdir. Ancak tam anlamıyla 01.01.2006 tarihinde yürürlüğe giren 10.12.2003 tarihinde kabul edilen Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu başlıklı 5018 sayılı Kanun (2003) da bu dönem temel düzenlemeleri arasındadır (Güzelsarı, 2007, s. 131).

6. Küreselleşmenin hazine taşınmazlarının yönetimine etkileri

Hazine kavramı, Devlet tüzel kişiliği ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu anlamda Hazine genel bütçe dahil kamu idarelerinin tüm hakları, alacakları, borçları ve menkul ve gayrimenkul bakımından Devlet tüzel kişiliğinin adıdır (Kardeş, 2010, s. 1). Hazine taşınmazları, Hazine Taşınmazlarının İdaresi Hakkında Yönetmeliğin (2023) Tanımlar başlıklı 4. maddesine göre Hazinenin özel mülkiyetindeki taşınmazlar ile Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerleri kapsamaktadır. Yine 4. maddesinde "Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yer: Türk Medenî Kanunu ile diğer kanunlarda Devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğu belirtilen yerleri, Hazinenin özel mülkiyetindeki taşınmaz: Tapuda Hazine adına tescilli taşınmazları," şeklinde tanımlanmıştır.

2022 yılı Faaliyet Raporundaki verilere göre 4.597.451 tanesi tescilli ve 169.535 tanesi DHTA olmak üzere 4.766.986,00 tane Hazine taşınmazı bulunmaktadır. Bunların toplam yüzölçümü 352.976.559.536,00 m² olup ülke yüzölçümünün yaklaşık % 49,44'ünü oluşturmaktadır (MEGM 2022 Yılı Faaliyet Raporu, 2022, s. 49). Hazine taşınmazları çeşitli şekillerde tasarrufa konu edilmekte olup bu tasarruf şekilleri genelde edinim, elden çıkarma ve yönetim işlemleri şeklinde sınıflandırılmaktadır (Kuşgöz, 2018, s. 5). Kürselleşme ile birlikte Hazine taşınmazlarının tespiti, kiraya verilmesi, irtifak hakkı tesisi, tahsisi, inşaat, onarım, ecrimisil işlemleri, satış, devir, terk ve edinim işlemlerinde yoğunluk gerçekleşmiştir.

6.1. Küreselleşme sürecinde hazine taşınmazlarının tasarrufunu etkileyen temel hukuki düzenlemeler

Küreselleşme, ekonomik, siyasal, sosyo-kültürel, ekolojik, teknolojik ve ideolojik boyutlara sahip bir süreci ifade etmektedir. Bu sürecin şekillendirilmesi de yasal /hukuki düzenlemelerin yapılmasından geçmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle 1990’lardan itibaren yasal düzenlemeler yapılmıştır. Yasal düzenlemelerden Hazine taşınmazlarının etkin yönetilerek ekonomiye kazandırılması amacıyla doğrudan veya dolaylı Hazine taşınmazlarının tasarrufunu en çok etkileyen, 4046 sayılı Kanun (1994), Kentsel dönüşüm uygulamaları ve 5018 sayılı Kanun (2003) ile 4706 sayılı Kanun (2001) üzerinde durulmuş ve bunların etkileri ele alınmıştır.

6.1.1. 4046 sayılı özelleştirme uygulamaları hakkında kanun

Küreselleşme sürecinin bir sonucu olarak önem kazanan bir araç da özelleştirme olmuştur. Bu anlamda özelleştirme, basit anlamıyla devletin elindeki iktisadi teşebbüslerin özel sektöre devredilmesini ifade ederken, daha kapsamlı tanımı ise devletin ekonomi içindeki faaliyetlerinin azaltılmasını ve yok edilmesini hedefleyen bütün uygulamaları içermektedir. Türkiye’de en kapsamlı düzenleme 27.11.1994 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiş olan 24.11.1994 tarihli ve 4046 sayılı Özelleştirme Kanunudur (Güngör, 2012, s. 141).

4046 sayılı Kanunun (1994) gerekçesini içeren TBMM 720 sayılı Komisyon Raporu’ndaki (1994, s. 1) “özelleştirme, Devletin iktisadî faaliyetlerinin en aza indirilmesi veya tamamen ortadan kaldırılması, Kamu İktisadî Teşebbüslerinin devlet bütçesi üzerindeki finansman yükünün hafifletilmesi, rekabete dayalı piyasa ekonomisinin gerçekleştirilmesi, atıl tasarrufların ekonomiye kazandırılarak sermaye piyasalarının geliştirilmesi ve bu şekilde elde edilecek kaynakların, altyapı yatırımları, savunma, eğitim ve sağlık hizmetlerinde kullanılması suretiyle ekonomide verimliliğin artırılmasını sağlayan önemli araçlar” tanımlamasıyla hedefleri ortaya konmuştur.

Güler’e (2006, s. 11) göre özelleştirmenin dört farklı biçimi bulunmaktadır. Buna göre ilki, üretimi kamu sektöründe yapılan mal ve hizmetlerin finansmanının özelleştirilmesidir. İkinci şekli, kamu sektörünün tarafından finanse edilen mal ve hizmetlerin üretiminin özelleştirilmesidir. Üçüncüsü, mülkiyet ve yönetiminin özel sektöre devredilmesi yoluyla kamu teşebbüslerinin kısmen veya tamamen özel kesime devredilmesidir. Dördüncüsü ise kamu sektörü tarafından tekel olarak üretilen mal ve hizmetlerdeki tekelin kaldırılmasıdır.

Kanun gerekçesinde “Özelleştirme; geniş anlamda Devletin iktisadî faaliyetlerinin en aza indirilmesi veya tamamen ortadan kaldırılması, Kamu İktisadî Teşebbüslerinin devlet bütçesi üzerindeki finansman yükünün hafifletilmesi, rekabete dayalı piyasa ekonomisinin gerçekleştirilmesi, atıl tasarrufların ekonomiye kazandırılarak sermaye piyasalarının geliştirilmesi ve bu şekilde elde edilecek kaynakların, altyapı yatırımları, savunma, eğitim ve sağlık hizmetlerinde kullanılması suretiyle ekonomide verimliliğin artırılmasını sağladığı” belirtilmektedir. Gerekçede, “önceki özelleştirmelerin istenilen sonuçları sağlamadığı, özelleştirme mevzuatında sadece Kamu İktisadî Teşebbüslerinin özelleştirilmesine ilişkin hükümler yer almakta iken, bu Kanun ile yapılan düzenleme sonucu Devletin diğer mal ve hizmet üretim birimlerinin de özelleştirme kapsamına alınması suretiyle, özelleştirme uygulamalarının sınırları genişletilmiş ve devletin ekonomik alandaki rolünün azaltılması amaçlandığı” belirtilmiştir (TBMM 720 sayılı Komisyon Raporu, 1994, ss. 1-3).

4046 sayılı Kanunun (1994) yayımlandığı ilk halinde Hazine taşınmazlarının değerlendirilmesi amaç kısmında yer almamaktaydı. Daha sonra, 21/3/2018 tarihli ve 7103 sayılı Kanunun 38 inci maddesiyle bu bentte yer alan “Ekonomide verimlilik artışı ve kamu giderlerinde azalma sağlamak için özelleştirilmelerine ilişkin esasları düzenlemektir.” ibaresi “ekonomide verimlilik artışı, kamu giderlerinde azalma sağlamak, Hazineye ait taşınmazları değerlendirmek suretiyle kamuya gelir elde etmek gerekçelerinden birisi ile özelleştirilmelerine ilişkin esasları düzenlemektir.” şeklinde değiştirilerek “Hazineye ait taşınmazları değerlendirmek suretiyle kamuya gelir elde etmek gerekçesiyle

özelleştirme yapmak” şeklindeki ifadeyle Hazine taşınmazlarının değerlendirilmesi de kanunun amaçlarında biri haline getirilmiştir.

4046 sayılı kanunun (1994) “Amaç ve Kapsam başlıklı birinci maddesine Hazine taşınmazlarının değerlendirilmesi sonradan girse de Kanunu 1994’te yayımlanan ilk halinin Aynı Sermaye Konulması ve Hazine Taşınmazlarının Devri 19. maddesinde Hazine taşınmazlarının özelleştirme kapsamında nasıl değerlendirileceğini düzenlemektedir. 19. maddenin gerekçesinde “Özelleştirme uygulamalarında karşılaştığı ve hukukî engel teşkil etmesi dolayısıyla uygulamalarını geciktiren, özelleştirme kapsamında bulunan kuruluşların kullanımındaki mülkiyeti Hazineye ait taşınmazlarla ilgili olarak yeni düzenlemeler yapılmış ve taşınmazların bunları kullanan kuruluşlara devredilmesi imkânı getirildiği, böylece bu taşınmazların ilgili kuruluş ile birlikte özelleştirilebilmesine imkân sağlanarak özelleştirme uygulamaları sonunda yapılacak devir işlemleri nedeniyle oluşabilecek caydırıcı düşüncelerin ve hukukî engellerin ortadan kaldırılması amaçlandığı” belirtilmiştir (TBMM 720 sayılı Komisyon Raporu, 1994, s. 10).

4046 Sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanuna (1994) göre , özelleştirme kapsamına alınan kuruluşların kullanımındaki Hazine taşınmazları bedelsiz olarak irtifak hakkı tesis edilmektedir. 324 sayılı Milli Emlak Genel Tebliğinde (2009) “4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanunun 19/B maddesinin (e) alt bendinde yer alan hükme göre, özelleştirme kapsam ve programında bulunan ve yüzde elliden fazla kamu payı olan kuruluşların kullanımında bulunan Hazine taşınmazları üzerinde Özelleştirme İdaresi Başkanlığınca irtifak hakkı tesisi ve/veya kullanma izni verilmesinin talep edilmesi halinde, Hazine taşınmazlarının fiili ve hukuki durumları araştırılarak herhangi bir engelin bulunmaması ve gerekli hallerde ilgili kamu idarelerinden görüş alınmak suretiyle bedelsiz kullanma izni verilecek veya irtifak hakkı tesis edilecektir.” denilmektedir. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı verilerine göre 07.06.2023 tarihi itibarıyla Hazineye ait 869 adet taşınmaz İrtifak Hakkı Terkini ve Varlık Satışı yöntemleriyle özelleştirilmiştir (Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2023).

6.1.2. 6306 sayılı afet riski altındaki alanların dönüştürülmesi hakkında kanun ve kentsel dönüşüm

1980’li yılların başından itibaren küreselleşmenin uzantısı neoliberal politikaların etkisiyle kapitalist sistemin kent ile olan ilişkisi yeni bir boyut kazanarak kentsel topraktan elde edilen rant nedeniyle kentsel mekânlara ilgi artırarak kente müdahalenin, mekânsal dönüşüme müdahale biçiminin temel aracı olan kentsel dönüşüm kavramı olarak ön plana çıkmıştır. Bu süreçte “kentsel dönüşüm kavramı ile alakalı kentsel koruma (urban conservation), kentsel yeniden canlandırma (urban revitalization), kentsel rönesans (urban renaissance), kentsel yeniden inşa (urban reconstruction), kentsel yenileme (urban renewal), soylulaştırma (gentrification) gibi farklı kavramlar gelişmiştir” (Yaman, 2010, s. 120). Türkiye’de kentsel dönüşüm projeleri ise uygulama süreci bağlamında, kentsel dönüşüm iyimser bir yaklaşım olarak adlandırıldığından kentsel dönüşümden ziyade aslında bir kentsel dönüştürmedir. Dünya ile bütünleşme, kentsel mekândaki dönüşümleri sağlayacak olan yerel ve merkezi siyasi kararlar, hukuki düzenlemeleri meşrulaştıran araç olmuştur. Çünkü, küresel sermaye karmaşık mülkiyet hakları ve yasal sorunlar içeren bir kentsel alanı yatırım için güvenli alan olarak görmemektedir (Kurtuluş, 2005). 1980’lerden itibaren küreselleşme ile birlikte kent merkezleri imalat yerine finans ve üretici hizmetler sektörlerinin fiziksel mekânı haline gelmiştir (Enlil, 2000).

Kentsel dönüşüm projelerinin finansmanında ve kentlerin çöküntü bölgelerinin rehabilite edilmesi için gerekli projelerin geliştirilmesinde kamu kaynakları önemli bir rol oynamaktadır. Bu kaynaklar, özellikle kamu bankaları, TOKİ ve belediyeler tarafından sağlanmaktadır. Kurtuluş’a (2005) göre, kentsel dönüşüm sürecinde büyük kentsel yatırımlarını gerçekleştiren sermaye kesimi ile merkezi/yerel siyasi otorite arasındaki kayırmacılık ilişkileri temel belirleyici özellik olmuştur. Bu durum, Bahçeşehir, Beykoz Konakları, Karanfilköy gibi çalışmalarda açıkça kendini göstermiştir. Bu uygulamalarda, rantın adaletsiz dağılımında büyükşehir belediyeleri, TOKİ ve özel sektör ortaklıkları belirleyici olmaktadır. Büyükşehir belediyeleri, TOKİ ve özel sektörün gerçekleştirdiği uygulamalar sonucunda, birçok insan yaşadıkları yerlerden taşınmaya zorlanmış, bu süreçte yeni zenginler ortaya

çıkıştır. Ayrıca, bu uygulamalar kent planlamasının bütünlük ilkesini ihmal etmiş, sosyal sorunlara etkili çözümler sunmamış ve kamu yararını göz ardı etmiştir. Halkın katılımı bu süreçte dikkate alınmamıştır. Dikmen Vadisi, Sulukule, Tarlabaşı, Ayazma ve Kuzey Ankara Girişi gibi örnekler, bu süreci yansıtmaktadır. Bu durumlar, kentsel müdahalelerin aslında kentsel dönüşüm adı altında gerçekleştirilen bir tür soylulaştırma olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Yaman, 2010, s. 125-127). Örneğin; 03.04.2004 tarihli 5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu kapsamında 51.797,00 m2 alan Ankara Büyükşehir Belediyesine bedelsiz olarak devredilmiştir (MEGM 2006 Yılı Faaliyet Raporu, 2007, s. 101).

29.04.1969 tarihli ve 1164 sayılı Arsa Üretimi ve Değerlendirilmesi Hakkında Kanununda (1969) değişiklik yapan 28.6.2001 tarihli ve 4698 sayılı Kanunla, Kanuna Ek-4 madde eklenmiştir. 4698 sayılı Kanunun (2001) genel gerekçesinde “atıl duran bir kısım kamu arazisinin kaynak olarak kullanılması suretiyle arsa ve konut üretiminin hızlandırılması hedeflendiği belirtilirken madde gerekçesinde bu madde ile mülkiyeti Hazineye ait araziler ile Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerlerden bir bölümünün arsa üretimi amacıyla Arsa Ofisi Genel Müdürlüğüne devredilmesi öngörüldüğü” belirtilmiştir (TBMM 698 Nolu Komisyon Raporu, 2001). 2019 Yılı Faaliyet Raporuna göre “Taşınmaz Geliştirme İşlemleri çerçevesinde 2019 yılında 6306 sayılı Kanun (2019) kapsamında 35 İlde, 1267 adet, toplamda 22.157.857,23 m² yüzölçümlü taşınmaz Rezerv Yapı Alanı olarak tahsis edilmiştir. 12 İlde, 293 adet, toplamda 6.971.343,54 m² yüzölçümlü taşınmazın 6306 sayılı kanun (2019) kapsamında 15 Belediyeye ve Toplu Konut İdaresi Başkanlığına bedelsiz devri uygun görülmüştür” (MEGM 20019 Yılı Faaliyet Raporu 2020, s. 75). Milli Emlak Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporlarına göre 2005 ile 2022 yılları arasında 1164 sayılı Kanun (1969), 775 sayılı Kanun ve 4706 sayılı kanuna (2001) göre toplam 23.518,00 adet taşınmaz devredilmiştir.

6.1.3. 5018 sayılı kamu malî yönetimi ve kontrol kanunu

24.12.2003 tarihli Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 5018 sayılı Kanun (2003) ile mevcut sistemin revize edilerek daha işlevsel hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu düzenleme sürecinin temel hedefi, Ulusal Program ve Politika Belgesi’nde vurgulandığı üzere uluslararası standartlara ve Avrupa Birliği normlarına uyum sağlamaktır (Akdeniz, 2010, s. 466). 1980 sonrası dönemde, özelleştirme ve devletin boyutunun küçültülmesine yönelik uygulamalar, yaşanan ekonomik krizler, politik istikrarsızlıklar ve sanayileşmiş ülkelerdeki reform hareketleri, kamu sektöründe kalite ve reform ihtiyacını artırmıştır. Bu dönemde, devletin sunduğu hizmetlerin verimliliği ve kalitesi, hizmetlerin etkin ve verimli bir şekilde sunulmasının zorunluluğu gibi faktörler, kamuda kaliteyi artırma ve reform yapma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Kanca, 2017, s. 493). Türkiye’de, özellikle 1990’lardan başlayarak, mevcut mali yönetim sisteminin değişen global koşullara uyum sağlayamaması, planlama ve bütçeleme arasındaki koordinasyonun zayıflaması ve program bazlı bütçeleme sisteminin etkin bir şekilde uygulanamaması, mali kontrol ve dış denetim mekanizmalarının yetersizliği, önemli sorunlar olarak öne çıkmıştır. Ayrıca, Uluslararası Para Fonu’na (IMF) sunulan niyet mektupları ve Avrupa Birliği müktesebatını benimseme sürecinde hazırlanan Ulusal Programda yer alan kamu mali yönetimiyle ilgili taahhütler, bu alanda reform yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’nin kamu mali yönetiminde önemli değişiklikler yapması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Akdeniz, 2010, s. 466).

5018 sayılı Kanun (2003), kamu yönetiminde yeniden yapılandırma doğrultusunda kamu yönetimi ve kamu hizmetindeki neo-liberal dönüşümün sonucu olarak dünyada hâkim olan kamu işletmeciliği ve yönetim algısı çerçevesinde oluşturulmuştur. Kanunun genel gerekçesinde yönetim teorisinde değişim ile yönetim zihniyeti değişikliği olduğu belirtilerek, bu doğrultuda yönetimden yönetişime doğru değişiklik hedefi ortaya konmuştur (Yıldırım, 2016, s. 72). 5018 sayılı kanun (2003) bu değişimlerden kaynaklanmıştır. Bu durum 20.10.2003 tarihli Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonunun Raporu’nda Genel Gerekçe bölümünde de belirtilmiştir (TBMM 302 Nolu Komisyon Raporu, 2003, s. 1).

5018 sayılı Kanun (2003) ile Türk kamu yönetiminde de saydamlık, katılımcılık, hesap verebilirlik, kamu kaynaklarının kullanımında ve kamu hizmetlerinin sunumunda etkinlik ve verimlilik

gibi ilkeler gibi yönetim yaklaşımının ilkeleri olan kavramları yer edinme imkânı bulmuştur. Kanunun amaç başlıklı 1. maddesi kanunu amacı ortaya konurken 7, 8 ve 9. maddelerinde kamu kaynağının kullanılmasının genel esaslar ortaya konmuştur. Bu kanun ile ilk defa Türk kamu mali yönetiminde hesap verme sorumluluğunun ele alınmıştır (Yıldırım, 2016, ss. 72-73). Kanunun 7'nci maddesinde yer alan ve hesap verebilirlik ilkesi ile ilişkili olan "mali saydamlık" kavramını açıklarken Kanunun 8'inci maddesi "hesap sayılı Kanunun verilebilirlik kavramını düzenlemektedir. Kanunun Stratejik planlama ve performans esaslı program bütçe başlıklı 9. maddesinde "kamu idarelerinin stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamak, performanslarını önceden belirlenmiş olan göstergeler doğrultusunda ölçmek ve bu sürecin izleme ve değerlendirmesini yapmak amacıyla stratejik plan ile yürütecekleri faaliyetler ile bunların kaynak ihtiyacını, amaç, hedef ve performans göstergelerini içeren performans programı hazırlayacakları belirtilmiştir. Böylece performans esaslı bütçe anlayışı getirilmiştir." 5018 sayılı Kanunun (2003) 10. maddesinde "...Bakanlar; idarelerinin amaçları, hedefleri, stratejileri, varlıkları, yükümlülükleri ve yıllık performans programları konusunda her mali yılın ilk ayı içinde kamuoyunu bilgilendirirler." düzenlemesi ile bakanların, idarelerinin amaçları, hedefleri, stratejileri, varlıkları, yükümlülükleri ve yıllık performans programları konusunda her mali yılın ilk ayı içinde kamuoyunu bilgilendirmelerini zorunlu hale getirilmiştir.

Kanunun 41. maddesi ile "üst yöneticilerin, hesap verme sorumluluğu çerçevesinde, her yıl faaliyet raporu hazırlamak, harcama yetkilileri tarafından hazırlanan birim faaliyet raporlarını esas alarak, idaresinin faaliyet sonuçlarını gösteren idare faaliyet raporunu düzenleyip kamuoyuna açıklamaları sorumluluğu getirilmiştir. Kanun, kamu taşınmazlarının edinimi, yönetimi ve elden çıkarılmasına ilişkin yeni hükümler içermektedir. Kanunla genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin mülkiyetinde bulunan taşınmazların edinimi, yönetimi, elden çıkarılması, Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerlerin yönetimi ve korunması, işgalli malların tahliyesi gibi hususların ilgili kanunlarında düzenleneceği hüküm altına alınmıştır." (MEGM 2006 Yılı Faaliyet Raporu, 2007, Sunuş).

5018 sayılı Kanun (2003) gereğince, "2006 yılı başından itibaren Türkiye tarihinde ilk defa çok yıllık bütçeleme anlayışına geçilmiş olup bu amaçla 2006-2008 Dönemi Orta Vadeli Mali Plan hazırlanmıştır. Bu planda; Hazineye ait ve bir kamu hizmetine tahsisli olmayan taşınmazların, izlenmekte olan ekonomi politikası çerçevesinde ekonomiye kazandırılması ve bütçeye kaynak sağlamak üzere etkin bir şekilde değerlendirilmesine kararlılıkla devam edileceği belirtilmiştir." (2006-2008 Dönemi Orta Vadeli Mali Plan, 2005). Diğer Mali planlarda da uygulanan ekonomi politikası çerçevesinde kamu taşınmazlarının ekonomiye kazandırılması ve bütçeye kaynak sağlamak üzere etkin bir şekilde değerlendirilmesine kararlılıkla devam edileceğine vurgu yapılmıştır (2009-2011 Dönemi Orta Vadeli Mali Plan, 2008).

İlk defa Orta Vadeli Program ve Orta Vadeli Mali Plan 2006 yılında oluşturulmasıyla paralel olarak kurumlar faaliyet raporları da yayımlanmıştır. 2006 Yılı Faaliyet Raporu'nun sunuş kısmında bu 5018 sayılı Kanununla (2003) "taşınmaz yönetimi konusunda getirilen yeniliklere paralel olarak, Hazine taşınmazlarının yönetimi konusunda genel yetkili kuruluş olan Milli Emlak Genel Müdürlüğü'nün görev ve işlemlerinde de artış yaşandığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü tarafından tüm il ve ilçelerde teşkilatlanmış örgüt yapısı içerisinde yukarıda belirtilen fonksiyonlar yerine getirilirken 2006 yılında yapılmış olan iş ve işlemler, şeffaflık ve hesap verme sorumluluğu bilincinde, bu faaliyet raporunda açıklanmıştır." (MEGM 2006 Yılı Faaliyet Raporu, 2007, s. Sunuş). Bu kapsamda Milli Emlak Genel Müdürlüğü 2005 yılında faaliyet raporu düzenlemiştir. 2005 ile 2022 tarihleri arasındaki Faaliyet Raporları incelendiğinde Amaç ve Hedef öncelikle Hazineye ait taşınmazlarının etkin ve etkili kullanılması, ekonomiye kazandırılması olarak öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, Faaliyet raporları incelendiğinde 2013 yılı Faaliyet raporunda taşınmaz yönetimi politikası değişikliğine gidilerek Hazineye ait taşınmazların ekonomiye kazandırılması amacıyla taşınmaz yönetimi politikası belirleyen, uygulamalara yön veren ve sonuçları izleyen arz odaklı proaktif bir yönetim yapısına geçileceği açıklanmıştır (MEGM 2013 Yılı Faaliyet Raporu, 2014, s. 22). Küreselleşmenin etkisiyle yapısal reformlar sonrasında çıkarılan 5018 sayılı Kanunla (2003) getirilen yenilikler Hazine taşınmazlarının yönetimine etkiler yapmıştır.

6.1.4. 4706 sayılı hazineye ait taşınmaz malların değerlendirilmesi ve katma değer vergisi kanununda değişiklik yapılması hakkında kanun

18.07.2001 tarihli ve 24446 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 4706 sayılı Kanun (2001) Hazine taşınmazlarını doğrudan düzenleyen kapsamlı yasa olmuştur. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1996-2000) “Kır-kent gelişmişlik farkının azaltılması, tarım işletmesi arazi büyüklüklerinin optimum düzeyde oluşturulabilmesi amacıyla işletilemeyen arazilerin ve hazine arazilerinin alım ve satımı için kurumsal ve yasal düzenleme çalışmaları yapılacağı belirtilmiştir.” (DPT, 1995, s. 176). Kanunun Genel Gerekçe bölümünde, “ülkemizde 2001 yılının Şubat ayında meydana gelen olumsuz ekonomik gelişmeler yeni bir ekonomik programın uygulamaya konulmasını gerektirdiği, yaşanan bu olumsuz ekonomik gelişmelerin, ekonominin en önemli sorununun kaynak sıkıntısı olduğunu gösterdiği, Hükümetçe uygulamaya konulan yeni ekonomik programın önemli esaslarından birisinin de bir yandan kamu kaynaklarının kullanılmasında azamî tasarruf sağlanması diğer yandan ise kamu kaynaklarının en verimli şekilde kullanılarak borçlanma gereksiniminin azaltılması olduğu, bu çerçevede, Hazineye ait ve halen atıl durumda bulunan taşınmaz malların kısa bir süre içerisinde ekonomiye kazandırılması ve bu suretle elde edilecek gelirlerin öncelikle ekonominin canlandırılması için kullanılması gereğinin ortaya çıktığı belirtilmiştir.” Kanun ilk halinde toplam 10 madde ile üç Geçici maddeden oluşmaktadır. 2020 itibarıyla Kanun maddelerine pek çok fıkra eklenmiştir. Yine Genel Gerekçede, “bu hedeflere ulaşmak ve çarpık kentleşmeyi önleyerek düzenli kentleşmeyi sağlamak üzere, Hazineye ait taşınmaz malların satışında etkinliğin sağlanması ve yalnız bu işlerle görevli değer tespit ve ihale komisyonlarının kurulması zorunlu görüldüğü ve Tasarının bu amaçlarla hazırlandığı ifade edilmiştir.” (TBMM 733 Nolu Komisyon Raporu, 2001, s. 1).

6.2. Küreselleşme sürecinde hazine taşınmazlarından sorumlu birimin durumu

Türkiye’de Hazine taşınmazları, genel yetkili kuruluş olan Milli Emlak Genel Müdürlüğü (MEGM) tarafından idare edilmektedir. Milli Emlak Genel Müdürlüğü 2018 yılına kadar mülga Maliye Bakanlığına bağlı iken 10.07.2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmî Gazete yayımlanan ve parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı sistemine geçişi sağlayan 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018) ile Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı birimi haline getirilmiştir.

1927-1929 tarihleri arasında Emlaki Milliye Müdüriyeti olarak adlandırılmış olan Milli Emlak Müdürlüğü 05/06/1936 tarihli ve 3322 sayılı Resmî Gazete ’de yayımlanarak yürürlüğe giren mülga 2996 sayılı Maliye Vekâleti Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun ile Milli Emlak Müdürlüğü adını almıştır. 4286 sayılı Kanun ile Milli Emlak Umum Müdürlüğüne dönüştürülmüştür (Kara, 2017, s. 20).

24.06.1994 tarihli ve 21970 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğü giren ve Maliye Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında 178 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede (1994) Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Hükmünde Kararnamede değişiklik yapan 543 sayılı KHK (1994) ile Maliye Bakanlığının yapısında önemli değişiklikler yapılırken Milli Emlak Genel Müdürlüğünün görevleri genişletilmiştir. Mülga Başbakanlık tarafından TBMM’ye gönderilen 24.06.1994 tarihli ve 03879 sayılı yazı ekinde kararnamenin gerekçesine yer verilmiştir. Kanunun Genel Gerekçesinde Maliye Bakanlığının görev ve fonksiyonlarında zaman içerisinde meydana gelen değişiklikler kapsamında bakanlık teşkilatının yeniden ele alınması gerektiği, 1980 sonrası ekonomik alanda yapılan çok sayıda düzenlemeler doğrultusunda idari yapıda da yeniden yapılanmaya gidilmesinin sorun hale geldiği belirtilmiştir. Özellikle ekonomik hayatın ve sosyal yapının gereği olarak vergi ve kamu mallarının tasarruf ve yönetim esaslarının belirlenerek uygulamasında taşra teşkilatının mevcut yapısının ihtiyaçlara cevap veremez hale geldiği, taşrada kamu mallarının etkin bir şekilde izlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla milli emlak birimleri arasında önemli yerleşim merkezlerinde milli emlak daire başkanlıklarının dahil edildiği belirtilmiştir (TBMM Plan ve Bütçe Komisyon Raporu, 1994).

Milli Emlak Genel Müdürlüğü, merkezde genel müdür, 5 genel müdür yardımcılığı ve 18 daire başkanlığı ve 8 şube müdürlüğü ile taşrada ise Çevre, Şehircilik İklim Değişikliği İl Müdürlüklerine

bağlı 16 Milli Emlak Daire Başkanlığı, 165 adet Emlak/Milli Emlak Müdürlükleri (48 tanesi ilçe Milli Emlak Müdürlüğü) diğer ilçelerde ise Kaymakamlıklar bünyesinde Milli Emlak Şefikleri aracılığıyla portföyünde bulunan Hazine taşınmazlarının yönetimini gerçekleştirmektedir (MEGM 2022 Yılı Faaliyet Raporu, 2023 s. 24). Tarihsel olarak değerlendirildiğinde Milli Emlak Genel Müdürlüğünün yapısında temel değişikliklerin 1994 yılındaki 543 sayılı KHK (1994) ile gerçekleştirildiği, uygulama ile daha çok bu değişikliklerin hayata geçirildiği ve ülkenin ve uluslararası gereklilikler doğrultusunda değişikliklerin yapıldığı anlaşılmaktadır.

“Milli Emlak Genel Müdürlüğü Bilgi İşlem Merkezi, 1995 yılında Milli Emlak Otomasyon Projesini (MEOP) fiilen oluşturmuştur. Merkez ve taşra teşkilatında yürütülmekte olan Milli Emlak Otomasyon Projesi (MEOP) kapsamında 81 il ve 926 ilçe biriminde tam otomasyona geçilmiştir. Bu çerçevede il ve ilçelerde girilen veya girilecek tüm bilgiler; 2004 yılında başlatılan replication (kopyalayarak çoğaltma) uygulamasıyla Milli Emlak Genel Müdürlüğüne online olarak izlenebilmektedir. Tüm yazılımlar; doğruluk, güvenilirlik, verimlilik, gizlilik, kullanışlılık, yeniden kullanılabilirlik, esneklik, taşınabilirlik, bağlanabilirlik, doğrulanabilirlik, bakım kolaylığı ve yönetilebilirlik özelliklerine sahiptir.” (MEGM 2006 Yılı Faaliyet raporu, 2007 s. 5).

MEOP, Türkiye'nin örnek “e-devlet” projelerin olup Kamuda örnek bir otomasyon projesi olan Milli Emlak Otomasyon Projesi, Dünya bankası, danışman firma, yerli-yabancı uzman ve özel şirket desteği olmadan tamamen kurum elemanları tarafından yürütülmektedir. Proje ile birlikte taşınmazların kayıt altına alınması kolaylaşmış ve bu itibarla taşınmaz sayısının kayıtlı olandan % 40 daha fazla olduğu anlaşılmıştır (Capital, 2002). Küreselleşme sonucu gelişen bilgi teknolojileri kurum tarafından etkin kullanılmaktadır. Bu kapsamda, taşınmazları ekonomiye etkin şekilde kazandırmak için 2012 yılında Milli Emlak Genel Müdürlüğü bünyesinde Taşınmaz Geliştirme Dairesi kurulmuştur (MEGM 2012 Yılı Faaliyet Raporu, 2013 s. 15). MEGM 2013 Yılı Faaliyet Raporunda, taşınmaz yönetiminde yeniden yapılanmaya gidileceği, “bu yapılanmada talep odaklı, merkeziyetçi ve işlemleri bizzat yapan bir yapıdan vazgeçilerek, arz odaklı, taşınmazların yerinden yönetilmesine önem veren, politika belirleyen, uygulamalara yön veren ve sonuçları izleyen proaktif bir yönetim yapısına geçileceği belirtilmiştir.” (MEGM 2013 Yılı Faaliyet Raporu, 2014, s. 22).

Tablo 3. Yıllar itibarıyla irtifak hakkı tesisi ile kullanma izni dağılımı

Yıllar	İrtifak Hakkı Tesisi ile Kullanma İzni Talimatı Verilen Taşınmazın		
	Adedi	Yüzölçümü (m2)	Bedeli (TL)
2005	136	8.760.571,00	13.411.872,00
2006	105	32.826.839,00	19.721.149,00
2007	238	8.768.558,00	36.771.182,00
2008	603	63.520.854,36	19.986.986,68
2009	466	27.837.882,00	32.403.343,38
2010	705	45.734.679,00	77.849.916,00
2011	722	58.323.930,00	109.533.762,00
2012	338	20.011.428,00	404.860.124,00
2013	409	29.249.519,00	572.309.884,00
2014	351	18.493.153,00	543.126.109,00
2015	160	3.962.957,00	85.159.879,00
2016	191	8.570.421,00	18.906.492,00
2017	292	19.665.555,00	14.335.113,00
2018	634	52.093.162,00	26.498.834,00
2019	371	18.488.538,28	16.633.308,80
2020	574	26.484.036,00	29.104.753,00
2021	465	25.483.990,00	24.521.051,00
2022	1.465	184.463.049,00	81.570.748,00
Toplam	8.225	652.739.121,64	2.126.704.506,86

Kaynak: Milli Emlak Genel Müdürlüğü Yıllık Faaliyet Raporları (2005-2022).

Tablo 4. Yıllar itibarıyla kiralama işlemleri*

Yıllar	Adet	Yüzölçümü	Kira Bedeli (TL)
2007	3.801	32.262.342,16	29.695.357,31
2008	4.353	29.457.802,30	41.948.042,66
2009	7.359	40.503.644,94	54.486.976,92
2010	7.749	42.779.097,59	68.883.685,83
2011	7.168	43.985.304,00	47.165.496,00
2012	1.520	22.144.502,74	11.932.443,46
2013	1276	7.903.981,00	10.215.101,00
2014	1.951		253.723.000,00
2015	1.813		260.839.000,00
2016			291.429.000,00
2017	2.227	20.200.000,00	327.587.000,00
2018	3.234	48.000.000,00	344.626.000,00
2019**			382.020.000,00
2020**			427.914.000,00
2021**			481.424.000,00
2022**			715.096.000,00
Toplam			3.748.985.103,18

Kaynak: MEGM 2005-2022 Yılları Arası Faaliyet Raporlarından derlenmiştir.

Tablo 5. Satışı yapılan taşınmazların yıllara göre dağılımı

Satış Yılı	Satış Adedi	Taşınmaz Yüzölçümü (m2)	Satış Bedeli (TL)
2002	16.935	102.710.308,00	179.217.770,00
2003	16.879	121.090.287,00	254.194.790,00
2004	20.615	181.475.537,00	557.897.053,00
2005	27.121	209.125.835,00	707.508.048,00
2006	15.401	94.440.092,00	534.186.969,00
2007	9.702	52.212.837,00	354.930.413,00
2008	9.458	61.941.278,00	457.861.376,00
2009	7.808	41.454.318,00	263.475.894,00
2010	16.290	58.405.477,00	422.016.495,00
2011	14.392	51.860.565,00	554.029.247,00
2012	4.920	15.767.706,00	218.358.374,00
2013	4.465	11.005.556,00	294.646.881,00
2014	6.117	10.195.943,00	395.859.826,00
2015	4.433	7.109.237,00	353.245.262,00
2016	3.891	15.896.070,00	647.367.000,00
2017	6.110	14.811.990,00	958.083.000,00
2018	3.473	7.865.829,00	1.153.110.000,00
2019	2.456	24.061.259,00	861.168.000,00
2020	5.780	13.397.563,00	802.507.000,00
2021	10.043	25.825.000,00	1.820.754.000,00
2022	10.473	31.617.000,00	3.625.009.000,00
Toplam	216.762	1.152.269.687,00	15.415.426.398,00

Kaynak: Milli Emlak Genel Müdürlüğü 2013-2022 Yılı Faaliyet Raporları.2B satışları dahil değildir.

* 2014 ve 2015 yılları için veri sunma formatı değişmiş olup ayrıca yüzölçümü verisi yayımlanmamıştır. 2016, 2019, 2020, 2021 ve 2022 yılları için hem kiraya verilen taşınmaz adedi hem de yüzölçümü verisi yayımlanmamıştır.

Küresel gelişmelerin sonucu olarak 2005 yılında genel müdür yardımcılığı 4 ve daire başkanlığı 12 ve personel sayısı 3234 iken (MEGM 2005 Yılı Faaliyet Raporu, 2006, ss. 4-6) bu sayıların yıllar itibarıyla arttığı gözlenmiştir. 2017 itibarıyla genel müdür yardımcılığı sayısı aynı kalırken daire başkanlığı 21 olurken personel sayısı 4506'ya yükselmiştir (MEGM 2017 Yılı Faaliyet Raporu, 2018, ss. 16-21). Buna bağlı olarak yapısı güçlendirilen kurumun işlem yıllar itibarıyla irtifak, kira, tahsis, satış vb. yoğunluğunun da arttığı görülmüştür. Bu durum faaliyet raporlarını incelenmesi aşağıda tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 6. Yıllara göre hazine taşınmazlarından elde edilen gelirler (2002-2022)

Yıl	Milli Emlak Gelirleri (Bin TL)
2002	369.200,00
2003	505.500,00
2004	706.300,00
2005	849.500,00
2006	1.061.520,00
2007	1.059.900,00
2008	1.126.094,00
2009	1.024.143,00
2010	1.266.160,00
2011	1.499.153,00
2012	1.455.375,00
2013	3.117.611,00
2014	3.258.177,00
2015	3.135.046,00
2016	3.457.635,00
2017	4.515.759,00
2018	5.302.508,00
2019	5.702.135,00
2020	6.062.798,00
2021	7.563.796,00
2022	12.927.827,00
Toplam	66.966.137,00

Kaynak: 2002-2004 Arası Yılları için Çelik (2009) ve diğer yıllar için MEGM 2005-2022 Arası Faaliyet Raporlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

7. Sonuç

Küreselleşme ile birlikte kamu yönetiminde piyasa kuralları ön plana çıkmış, devletin küçülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Hükümetler piyasa oyuncusu gibi hareket ederek karlılığı göz önünde bulundurarak rekabetçi olmak için yeni ekonomik kaynaklar bulma arayışına girmesiyle Hazine taşınmazlarının önemli kaynaklar olarak keşfedilmiştir.

1980'lerden itibaren ülkemizde uygulanan neoliberal politikalar ve yaşanan ekonomik krizlerin de etkisiyle Hazine taşınmazlarının önemli kaynaklar olarak öne çıktığı ve Türkiye'de Hazine taşınmazlarının idaresine yönelik yeni yapısal/yasal düzenlemelerin yapılarak Hazine taşınmazlarının etkin ve verimli kullanılmasının, ekonomiye kazandırılmasının önünün açıldığı belirlenmiştir.

Özellikle 4706 sayılı kanun (2001) ile başlayan taşınmazlarının ekonomiye kazandırılması hedeflerinin 5018 sayılı kanunda (2003) getirilen performans esaslı bütçeleme anlayışı çerçevesinde hazırlanan orta vadeli planlar, programlar, stratejik planlarda ortaya konan kamu kaynaklarını etkili

hedefi doğrultusunda kalkınma planlarındaki “Hazineye ait taşınmazları etkin ve etkili kullanmak, ekonomiyi kazandırmak” amaç ve hedef olarak faaliyet raporlarında yer aldığı belirlenmiştir.

Hazine taşınmazlarının sayısal büyüklüğü göz önüne alındığında her ne kadar yıllar itibarıyla milli emlak gelirleri artış göstermesine rağmen Hazine taşınmazlarının etkin ve verimli kullanılmasının yeterli olmadığı belirlenmiştir.

2005 ile 2022 arası yıllara ait Milli Emlak Genel Müdürlüğü Yıllık Faaliyet Raporlarının incelenmesi sonucu Milli Emlak gelirlerinde sadece satış gelirlerinin değil kiralama, irtifak hakkı tesisi, kullanma izni gibi Hazine taşınmazlarının yönetiminden elde edilen ve sürekli bir gelir niteliği taşıyan idare gelirlerinin de büyük bir payı oluşturduğu ve yıllar itibarıyla artış gösterdiği, bunun da etkili yönetime gösterge olduğu tespit edilmiştir.

2000’li yıllarla beraber Hazine taşınmazlarında yönetim ve elden çıkarma işlemlerinde önemli bir yoğunluk ve artış olduğu gözlenmektedir. Küreselleşme ile beraber ön plana çıkan bilgi teknolojilerinin (MEOP) projesi kapsamında etkin olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

Faaliyet Raporlarında, taşınmaz yönetiminde yeniden yapılanmaya gidileceği, bu yapılanmada “talep odaklı, merkeziyetçi ve işlemleri bizzat yapan bir yapıdan vazgeçilerek, arz odaklı, taşınmazların yerinden yönetilmesine önem veren, politika belirleyen, uygulamalara yön veren ve sonuçları izleyen proaktif bir yönetim yapısına geçileceği belirtilmiştir.” (2013 Yılı Faaliyet Raporu, 2014, s. 22). Bu hedeflerin gerçekleşebilmesi için Milli Emlak Genel Müdürlüğü özerk ve daha dinamik bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir.

Hazine taşınmazları ve yönetimi küreselleşme sürecinden etkilenen bir alan olarak ön plana çıkmaktadır. Teknolojinin, özellikle iletişim ve bilişim teknolojilerinin etkileri belirginleşmekle birlikte, döneme damgasını vuran neoliberalizm her alanda kendini hissettirmektedir. Neoliberalizmin ilkeleri ve mantığı sürece yön verirken, teknolojik imkânlar bu süreci kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır.

Özetle, araştırma sonucunda 5018 sayılı Kanun (2003) ile kamu yönetiminde hem anlayış hem yapısal değişimlerle beraber performans esaslı bütçe anlayışı çerçevesinde “performans hedefi olarak” “gelir kriteri üzerinden hedeflerin bulunduğu, bu hedefe ulaşmak için kira, satış, irtifak hakkı tesisi gelirlerinde düzenli bir artış olduğu sonucuna varılmıştır. Sürekli gelir artırma hedefi ile taşınmazların daha etkin yönetildiği belirlenmiştir.

Kaynakça

- 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi* (2018). <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim tarihi: 01.11.2023)
- 1164 sayılı Arsa Üretimi ve Değerlendirilmesi Hakkında Kanunu* (1969). <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim tarihi: 01.11.2023)
- 178 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname* (1994). <https://www.mevzuat.gov.tr/#mulga> (Erişim tarihi: 01.11.2023)
- 2006-2008 Dönemi Orta Vadeli Mali Plan* (2005). T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2006-2008 Orta vadeli mali plan. <https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/> (Erişim Tarihi:10.01.2020)
- 2009-2011 Dönemi Orta Vadeli Mali Plan* (2008). T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2009-2011 Orta vadeli mali plan. <https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/> (Erişim Tarihi:10.01.2020)
- 324 sayılı Milli Emlak Genel Tebliği* (2009). <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim tarihi: 01.11.2023)
- 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun* (1994). <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim tarihi: 01.11.2023)

- 4698 sayılı Konut Müsteşarlığının Kurulması ve Arsa Ofisi Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2001). <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim tarihi: 01.11.2023)
- 4706 sayılı Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi ve Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması hakkında Kanun (2001). <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim tarihi: 01.11.2023)
- 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu (2002). <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim tarihi: 01.11.2023)
- 4749 Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun (2002). <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim tarihi: 01.11.2023)
- 4875 Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanun (2003). <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim tarihi: 01.11.2023)
- 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanun (2003). <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim tarihi: 01.11.2023)
- 543 sayılı KHK (1993). https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21970_1.pdf (Erişim tarihi: 01.11.2023)
- 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun (2019). <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim tarihi: 01.11.2023)
- 7103 sayılı Vergi Kanunları ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2018). <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim tarihi: 10.01.2023)
- Akdeniz, İ. (2010). Kamu mali yönetimi reformunda strateji geliştirme birimleri. *Maliye Dergisi* (159), 463-475.
- Ataay, F., & Ergül A. (2008). Devletin yeniden yapılandırılması ve yerelleşme. *İktisat Dergisi* (500), 30-38.
- Bahçe, A.B., & Gümüş, Ö. (2014). Neoliberalizm ekseninde ecrimisil gelirleri üzerine bir inceleme. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* (51), 71-83.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi* (32), 25-35. <http://www.mfa.gov.tr/data/kutuphane/yayinlar/ekonomik sorunlardergisi/sayi32/firatbayar.pdf> (Erişim tarihi: 10.01.2019)
- Capital (2002). Kamudaki örnek proje. <https://www.capital.com.tr/sectorler/teknoloji/kamudaki-ornek-proje> (Erişim tarihi: 01.10.2023)
- Cebeci, İ. (2011). Küreselleşme yaklaşımları kapsamında küreselleşme sürecinin tarihsel değerlendirmesi. *Sosyoloji Konferansları Dergisi* (43), 359-385.
- Çelik, K. (2009, Mayıs). Hazine taşınmazlarının değerlemesi ve türkiye ekonomisine etkilerinin irdelenmesi. *MMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye harita bilimsel ve teknik kurultayı bildirileri*, Ankara. http://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/b921944c8c45318_ek.pdf (Erişim Tarihi:10.05.2017)
- Çetin, B.N. (2008). Siyasi küreselleşme bağlamında ulus devlet tartışmaları. *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları* 7(1), 177-182.
- Çukurçayır, M.A., & Eroğlu, T. (2004). Yerel yönetimlerde yeniden yapılanmaya farklı bir yaklaşım: verimlilik ve başarı karnesi. *Sayıştay Dergisi* (53), 41-67.
- Das, D.K. (2004). *The economic dimension of globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
- DPT (1995). 7. Beş yıllık kalkınma planı. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (2000). 8. Beş yıllık kalkınma planı küreselleşme özel ihtisas komisyonu raporu. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

- Ekren, G. (2008). İktisadi küreselleşme süreci içinde ülkelerarası kaynak aktarım mekanizmalarının analizi; Türkiye örneği. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Ener, M., & Demircan, E. (2007). Müdahaleci devlet anlayışının erozyonu: İktisat ve maliye politikalarında değişim-Türkiye örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 2007(2), 205-234.
- Enlil Z.M. (2000). Yeniden işlevlendirme ve soylulaştırma: Bir sınıfsal proje olarak eski kent merkezlerinin ve tarihi konut dokusunun yeniden ele geçirilmesi. *Domus m* (8), 46-49.
- Farazmand, A. (2001). Küreselleşme ve kamu yönetimi (Çev. S. Kaygalak). *Mülkiye Dergisi* 25(225), 259-262.
- Gill, S. (2000). The constitution of global capitalism. Paper presented to a Panel: *The Capitalist World, Past and Present at the International Studies Association Annual Convention*, Los Angeles. <http://stephengill.com/news/wp-content/uploads/Gill-2000-Constitution-of-Global-Capitalism.pdf> (Erişim tarihi: 10.01.2019)
- Güler B.A. (2003, 3 Mart). Devlette reform. *Mimarlar Odası Ankara Şubesi Konferansı*, 2003, 1-24.
- Güler, C. (2006). Özelleştirmenin ekonomik boyutu, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri: Sedaş örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Güngör, G. (2012). Tarihi açıdan Türkiye’de özelleştirme uygulamalarının değerlendirilmesi. *Sakarya İktisat Dergisi* 1(2), 100-119.
- Güzelsarı, S. (2003). Küresel kapitalizmin anayasası: GATS. *Praksis* (9), 117-142.
- Harris, R. (1993). Globalization, Trade, and Income. *Canadian Journal of Economics* XXVI(4), 1-22.
- Hazine Taşınmazlarının İdaresi Hakkında Yönetmelik* (2023). <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim tarihi: 10.01.2023)
- Held, D., Mcgrew A., Goldblatt D., & Perraton J. (1999). *Global transformations: Politics, economics and culture*. Stanford: Stanford University Press.
- Jessop, B. (1994). Post-Fordism and the state. A. Amin (Ed.), *Post-Fordism: A Reader* (ss. 251-280). Oxford: Blackwell.
- Kanca, O.C. (2017). 5018 Sayılı Kanun üzerine bir değerlendirme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5(2), 493-505.
- Kara, D. (2017). Türkiye’de hazine taşınmazlarının ekonomik kalkınma üzerindeki rolü. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Karaçor, Z. ve Alptekin, V. (2006). 1980 sonrası istikrar politikaları ışığında Türkiye ekonomisinin trend analizi yardımıyla değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 6(11), 306-342.
- Kardeş, S. (2010). *Milli emlak*. Ankara: Milli Emlak Kontrolörleri Derneği Yayını.
- Kartal, Ç. (2016). Küreselleşme sürecinin devlet yapısı üzerine etkileri. *Ankara Barosu Dergisi* 2, 287-327.
- Kılıç, H. (2010). Küreselleşme sürecinde değişim ve devlet Türkiye örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Kılıçaslan, H. (2013). Küreselleşmenin türkiye’deki kentsel kamu hizmetlerinin arzı ve finansman yöntemleri üzerindeki etkileri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Köse, Ö. (2003). Küreselleşme sürecinde devletin yapısal ve işlevsel dönüşümü. *Sayıştay Dergisi* (49), 3-46.

- Kurtuluş, H. (2005). Kentsel dönüşüm: Toplumsal dışlama, yok sayma. <http://bianet.org/bianet/siyaset/65506-kentsel-donusum-toplumsal-dislama-yok-saymaw> (Erişim Tarihi:05.05.2017)
- Kuşgöz, C. (2016). Hazine taşınmazlarının yönetim şekilleri ve değerlemesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- MEGM (2006). *2005 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2007). *2006 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2008). *2007 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2009). *2008 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2010). *2009 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2011). *2010 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2012). *2011 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2013). *2012 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2014). *2013 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2015). *2014 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2016). *2015 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2017). *2016 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2018). *2017 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2019). *2018 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2020). *2019 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2021). *2020 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2022). *2021 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- MEGM (2023). *2022 Yıllı Faaliyet Raporu*. Ankara: Milli Emlak Genel Müdürlüğü. <https://milliemplak.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-93111> (Erişim Tarihi:05.05.2023)
- Modelski, G. (2005). Küresel politikanın uzun döngüsü ve ulus- devlet. *Uluslararası İlişkiler* 2(7), 3-30.

- Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (2023). *Türkiye’de özelleştirme*. <https://www.oib.gov.tr/turkiyede-ozellestirme> (Erişim tarihi: 01.11.2023)
- Petras, J., & Veltmeyer, H. (2001). *Globalization unmasked: Imperialism in the twenty-first century*. London: Zed Books Ltd.
- Sarıyıldız, O. (2008). Küreselleşme sürecinin ulus-devlet üzerine etkileri ve Türkiye. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Şahin, K. (2006). Türkiye’de küreselleşme tartışmaları ışığında ulus devlete bakış. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Şimşek, H.A. (2007). Türkiye’de 2000 sonrasında uygulanan istikrar programlarının kamu maliyesine etkileri. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi* 44(512), 52-68.
- TBMM 302 Nolu Komisyon Raporu (2003). *5018 sayılı Kanun gerekçesi*. Ankara: TBMM. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erişim.Giris (Erişim Tarihi:10.01.2019)
- TBMM 698 Nolu Komisyon Raporu (2001). *4698 sayılı Kanun gerekçesi*. Ankara: TBMM. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erişim.Giris (Erişim Tarihi:10.01.2019)
- TBMM 720 sayılı Komisyon Raporu (1994). *4046 sayılı Kanun gerekçesi*. Ankara: TBMM. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erişim.Giris (Erişim Tarihi:05.05.2017)
- TBMM 733 Nolu Komisyon Raporu (2001). *4706 sayılı Kanun gerekçesi*. Ankara: TBMM. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erişim.Giris (Erişim Tarihi:10.01.2019)
- TBMM Plan ve Bütçe Komisyon Raporu (1994). *543 KHK gerekçesi*. Ankara: TBMM. <https://www2.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0212.pdf> (Erişim Tarihi:05.05.2017)
- Thompson, G. (1999). Introduction: Situating globalization. *International Social Science Journal* 51 (160), 139-152.
- Uçkaç, A. (2010). Türkiye’de neoliberal ekonomi politikaları ve sosyo-ekonomik yansımaları. *Maliye Dergisi* (158), 422-430.
- Winham, R. (1996). International Trade Policy in a Globalizing Economy. *International Journal*, 51 (4), No. 4, 638-650.
- Yaman, M. (2010). Türkiye’deki uygulamalar bağlamında kentsel dönüşümün yeniden kavramsallaştırılması. *Toplum ve Demokrasi* 4(8-9-10), 119-128.
- Yıldırım, İ. (2016). Milli Emlak Genel Müdürlüğü tarafından yapılan tespit işlemlerinin etkinlik ve verimlilik kavramları açısından değerlendirilmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yılmaz, S. (2011). Küreselleşme sürecinde uluslararası kuruluşların ulus devletlerin ekonomik ve siyasal yapılarına etkileri: Türkiye örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Muğla Üniversitesi, Muğla.
- Zararsız, M.E. (1998). Devlet egemenliği kavramı ve insan haklarının korunması. *Liberal Düşünce Dergisi* 3(12), 23–35.

Extended abstract

Although there is no consensus on the definition of globalization, it is an ongoing process that affects all areas of life with its economic, political, socio-cultural, communication, technological and ecological dimensions. With globalization, market rules have come to the forefront in public administration and it is emphasized that the state should act like a market player and consider profitability. Globalization, which stands out as a concept that expresses all the changes and transformations in the world in an

inclusive manner, has been effective in economic, political, social, cultural and legal fields as well as in the changes in the management of Treasury immovables.

With globalization, market rules have come to the forefront in public administration and it has been emphasized that the state should downsize. This process is shaped by legal regulations. Treasury immovables were discovered as important resources as governments acted as market players and sought to find new economic resources for competition by considering profitability. With the impact of globalization, legal arrangements have been made since the 1990s. In order to effectively manage Treasury immovables and bring them into the economy, Law No. 4046, Law No. 4046, Urban Transformation Practices, Law No. 5018 (2003) and Law No. 4706, which directly or indirectly affect the savings of Treasury immovables the most, are emphasized and their effects are discussed.

In this study, descriptive and historical research method is used. Legal regulations on immovable properties are also included in the study as appropriate. Annual Activity Reports of the General Directorate of National Real Estate were analyzed. In this study, firstly, globalization will be discussed in terms of different approaches, its effects on the nation state and public administration will be examined, and then the realization of these changes in Turkey and their reflections on the administration of Treasury immovables will be emphasized. One of the main claims of this study is that as a result of the changes in the understanding of the state due to the effects of globalization, Treasury immovables have started to attract attention as a public resource and a radical change has taken place in their management. In this study, the changes in the management of Treasury immovables, which have been discovered as an important tool in terms of public resources in Turkey, will be examined in the context of globalization and the reasons for these changes will be examined.

It has been determined that Treasury immovables have come to the forefront as important resources due to the neoliberal policies implemented in our country since the 1980s and the economic crises experienced, and new structural/legal arrangements have been made for the management of Treasury immovables in Turkey, paving the way for the effective and efficient use of Treasury immovables and bringing them into the economy. In particular, it has been determined that the objectives of bringing Treasury immovables into the economy, which started with the Law No. 4706, are included in the activity reports as the purpose and objective of “using Treasury immovables effectively and efficiently and bringing them into the economy” in the medium-term plans, programs, strategic plans prepared within the framework of the performance-based budgeting approach introduced in the Law No. 5018.

Considering the numerical size of the Treasury immovables, it has been determined that although national real estate revenues have increased over the years, the effective and efficient use of Treasury immovables has not been realized at a sufficient level. As a result of the 2005-2017 Annual Activity Reports of the General Directorate of National Real Estate, it has been determined that not only sales revenues, but also administrative revenues such as leasing, easement rights and usage permits, which are obtained from the management of Treasury immovables and have the characteristics of a continuous income, constitute a large share in National Real Estate revenues and have increased over the years, which is an indicator of effective management. It is observed that there has been a significant intensity and increase in the management and disposal of Treasury immovables since the 2000s. It is understood that information technologies, which came to the forefront with globalization, were used effectively within the scope of the MEOP project.

In this restructuring, it is understood that it is aimed to move from a demand-oriented, centralized structure that performs transactions personally to a proactive management structure that is supply-oriented, gives importance to decentralized management of immovables, determines policies, directs practices and monitors the results, but for this purpose, the General Directorate of National Real Estate should be autonomous and more dynamic. Treasury immovables and their management stand out as an area affected by the globalization process. While the effects of technology, especially communication and information technologies, are becoming more evident, neoliberalism, which has left its mark on the

period, makes itself felt in every field. While the principles and logic of neoliberalism guide the process, technological opportunities have facilitated and accelerated this process.

Yazar katkıları/Author contributions: Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

Çıkar çatışması beyanı/Conflict of interest statement: Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

Veri kullanılabilirliği bildiri/The data availability statement: Herhangi veri bulunmamaktadır.

Etik beyanı/ Ethics statement: “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi”nde belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Bu araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğunu beyan ederim.

*Araştırma makalesi/Research article***Sanayi performansının istihdam üzerindeki etkileri: Türkiye örneği**Hasan BATMAZ¹PhD. Student, Institute of Social Sciences, Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
hbatmaz00@gmail.com, 0000-0002-2971-0060

Hazar KESKİN

PhD. Student, Institute of Social Sciences, Gaziantep University, Türkiye
keskinhazar@hotmail.com, 0000-0003-3526-0892**Geliş Tarihi/Received Date:** 18.10.2023**Kabul Tarihi/Accepted Date:** 07.12.2023

Önerilen Alıntılama/Suggested Citation: Batmaz, H., & Keskin H. (2023). Sanayi performansının istihdam üzerindeki etkileri: Türkiye örneği [Effects of industrial performance on employment: The example of Türkiye]. *Journal of Politics, Economy and Management*, 6(2), 45–63.

Öz: Tarihsel süreç içerisinde, özellikle sanayi devrimi ile birlikte kas gücü yerine buhar makinelerinin kullanımından itibaren sanayi sektöründe sürekli bir değişim ve dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu değişim ve dönüşümler, emek ve makine arasında sürekli bir değiş-tokuşa yol açmıştır. Bu çalışmada, yüksek teknoloji sanayi üretim endeksi, imalat sanayi kapasite kullanım oranı ve istihdam oranı arasındaki ilişki incelenmiştir. Ayrıca kontrol değişkeni olarak, Türkiye'nin üretiminde önemli bir role sahip olan döviz kuru kullanılmıştır. Bu çalışmada ilgili değişkenler ARDL yöntemi ile analiz edilmiştir. ARDL analizinde, değişkenler arasında hem uzun dönemli hem de kısa dönemli bir ilişki olduğu saptanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, yüksek teknoloji sanayi üretim endeksindeki artış istihdam oranını azaltmaktadır. İmalat sanayi kapasite kullanım oranı ve döviz kurundaki artışın, istihdam oranını arttırdığı gözlemlenmiştir. Teknolojinin sürekli bir gelişim içerisinde olmasından dolayı yüksek teknoloji sanayi üretim endeksindeki artışın, istihdam oranı üzerinde negatif etkilerinin politika yapıcılar tarafından dikkate alınması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, Yüksek teknoloji, İmalat sanayi, Zaman serisi analizi, Döviz kuru

Effects of industrial performance on employment: The example of Türkiye

Abstract: Throughout the historical process, especially with the Industrial Revolution and the use of steam engines instead of muscle power, there has been a continuous change and transformation in the industrial sector. These changes and transformations have led to a constant exchange between labor and machinery. This study examines the relationship between the high technology industry production index, manufacturing industry capacity utilization rate and employment rate. In addition, as a control variable, the exchange rate, which has an important role in Turkey's production, is used. In this study, relevant variables are analyzed with the ARDL method. In the ARDL analysis, it is determined that there is both a long-term and short-term relationship between the variables. According to the findings, the increase in the high-technology industry production index reduces the employment rate. It is observed that, the increase in the manufacturing industry capacity utilization rate and the exchange rate increases the employment rate. Since technology is in constant development, policymakers need to take into account the negative effects of the increase in the high-technology industrial production index on the employment rate.

Keywords: Employment, High technology, Manufacturing industry, Time series analysis, exchange rate

¹ Correspondence author: Hatay Mustafa Kemal University, Institute of Social Sciences, Türkiye
hbatmaz00@gmail.com

JEL Classification: E23, E24, E43, O33

1. Giriş

Tarih boyunca insanoğlu, hayatını devam ettirebilmek ve daha kolay bir yaşam sürebilmek için sürekli bir arayış halinde olmuştur. Bu arayış, değişim ve dönüşümler meydana getirmiştir. Bu değişim ve dönüşümlerin gerçekleşmesi ile birlikte, yenilik ve buluşların birbirlerini tetiklemeleri birbiri ardına gerçekleşen sanayi devrimlerine yol açmıştır. 1765 yılında James Watt tarafından icat edilen buhar makinesi ile birlikte, üretimde kas gücünün yerini su ve buhar gücü ile çalışan makinelerin almış, böylece sanayileşme sürecinin ilk süreci olan birinci sanayi devrimi başlamıştır. 1850'li yıllara gelindiğinde elektrik teknolojisinin üretimde kullanılmasıyla birlikte ikinci sanayi devrimi başlamıştır. Bu dönemde buhar gücü, sanayi üretiminde tam olarak yer almaya başlamıştır. Enerji kaynaklarına yönelik endüstriyel faaliyetlerdeki talep artışının sonucu olarak, buhar ve kömür ile birlikte elektrik ve petrol kaynakları da kullanılmıştır. Birinci sanayi devriminde yaygın olarak kullanılan demir ile birlikte, ikinci sanayi devriminde çelik üretilmeye başlanmıştır. Ayrıca, ulaşımda demir yolları inşa edilirken, elektrikli haberleşme de gelişim göstermiştir. Elektrikli ve içten yanmalı motorun icadı ile birlikte, mezbahanelerde hareketli bant sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Henry Ford tarafından geliştirilen seri üretim bandı ile markanın t model arabasının iş bölümüne dayalı seri üretimine başlanmış ve dönemin en önemli faaliyetlerinden biri gerçekleştirilmiştir. 1970'li yılların başından itibaren gelişim gösteren elektronik ve bilgi teknolojileri, üçüncü sanayi devrimine yol açmıştır. Bununla birlikte telekomünikasyon teknolojileri daha da güçlü hale gelmiştir. Üretimde kullanılan mekanik ve elektronik teknolojiye dayalı makineler yerine, dijital teknolojiye dayalı makineler kullanılmaya başlanmıştır. Dijital teknolojilerde yaşanan gelişmeler sayesinde bilgisayar ve internet teknolojilerinde hızlı ilerlemeler kaydedilmiş; böylece günümüze kadar devam eden mikro-elektronik tekniklerinin kullanımını yaygınlaştırmıştır. Yaşanan diğer gelişmeler ise atom enerjisi, bilgisayar, fiber-optik ve çip gibi mikro-elektronik teknolojiye dayalı ilerlemelerdir. 21.yüzyıla gelindiğinde iletişim, bilgisayar ve internet teknolojilerinin birleşimi ile otomasyon sistemi tüm alanlara yayılmaya başlamıştır. Makinelerin hem kendilerini hem de üretim süreçlerini yönetmesiyle birlikte, kol ve kas gücüne duyulan ihtiyaç ciddi oranda azalmaya başlamıştır. Yaygınlaşmaya başlayan yeni üretim ve bulut sistemlerine “Nesnelerin İnterneti” adı verilmektedir. Nesnelerin İnterneti ile birlikte akıllı makineler hayatımızın her alanında yerini almaya başlamıştır. Nesnelerin interneti kavramı, akıllı makinelerin birbiriyle bağlantısının yanı sıra; gen dizilemeden nanoteknolojilere, yenilenebilir enerjiden kuantum bilgi işleme kadar, oldukça geniş kapsamlıdır (Aydemir, 2018; Taş, 2018; Kılıç ve Alkan, 2018; Naz ve Altay, 2023; Gönçer Demiral, 2021; Bulut ve Akçacı, 2017; Kabakçı, 2023; Murat, 2023). Kısaca, yenilik ve buluşların birbirlerini tetiklemelerinin sonucu ortaya çıkan sanayi devrimleri, toplumlarda ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel dönüşümlere yol açmıştır. Her teknolojik ilerlemenin sonucu olarak insan emeği yerine makinelerin ikame edilmesinin, niteliksiz emeğe yönelik talebi azaltırken, nitelikli emeğe yönelik istihdam yarattığı konusunda yaygın bir görüş bulunmaktadır.

Çalışmanın konusu, teknolojideki ilerlemelerin niteliksiz emeğe yönelik emek talebini azaltırken, nitelikli emeğe yönelik istihdam yarattığı konusunda yaygın görüşü dikkate alarak oluşturulmuştur. Bu bağlamda, yüksek teknolojinin ülkelerin istihdam oranları üzerindeki etkisi işsizliğin yüksek olduğu ülkeler için oldukça önem arz etmektedir. Türkiye’de işsizlik oranlarının yüksek olması önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bu önemli soruna dayanarak, sanayi performansının istihdama etkisi üzerinde durulmuştur. Bu çalışmanın amacı, sanayideki gelişmelerin istihdam üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu kapsamda sanayideki gelişmeler ile istihdam arasındaki ilişki literatürde var olan girdi temelli çalışmaların aksine, çıktı temelli bir yaklaşımla ele alınmıştır. Literatüre bakıldığında ampirik çalışmaların çoğunluğunun girdi temelli olmasına karşın, çıktı temelli yaklaşımların yetersiz olduğu gözlemlenmektedir. Çalışma, çıktı temelli bir yaklaşımı ele alarak, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın hipotezi, yüksek teknoloji sanayi üretimindeki artışın istihdam oranını azaltacağı varsayımına dayanmaktadır. Ancak, bu çalışma sanayi sektörüne yönelik genel bir perspektif sunması ve veri setinin tarihte belirli bir

dönemi ele alması nedeniyle sınırlı kalabilmektedir. Bu çalışmada dikkate alınacak anahtar kelimeler; Türkiye ölçeğinde sanayide yüksek teknoloji üretimi, kapasite kullanımı ve istihdam oranıdır. Bu çalışma giriş, teorik çerçeve, literatür taraması, veri, yöntem ve sonuç kısımlarını içermektedir.

2. Teorik çerçeve

2.1. Sanayide yüksek teknoloji ile istihdam ilişkisi

Sanayi devrimlerinin yol açtığı ilerlemeler sonucunda ortaya çıkan teknoloji kavramı, çeşitli tanımlara sahiptir. İlki, mal ve hizmet üretimi için gerekli bilgi, organizasyon ve tekniklerin bütünü şeklindedir. İkinci tanım ise, üretimde verimlilik artışına yol açarak mevcut malların daha ucuz ve kaliteli bir şekilde üretilmesine olanak sağlayan ya da yeni bir malın üretilmesine olanak sağlayan her türlü bilgi, beceri ve süreçler olarak yapılmaktadır. Teknolojik değişim sürecinde buluş, yenilik ve yayılma olmak üzere üç aşama bulunmaktadır. Buluş, uygulama potansiyeli olan yeni bir düşüncenin ortaya çıkması olarak ifade edilmektedir. İkinci aşama olan yenilik, buluşun ilk ticari uygulama aşaması olarak belirtilmektedir. Mevcut ekonomik koşullar ve yenilik yapacak firmaların içerisinde bulunduğu koşullar, yeniliklerin geliştirilmesinde büyük öneme sahiptirler. Buluşlar ve yenilikler genel olarak, Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Ar-Ge süreci, teknolojik yeniliğin ortaya çıkarılmasında büyük öneme sahiptir. Ülkeler ve firmalar, yeni buluşların ortaya çıkması için Ar-Ge faaliyetlerine kaynak ayırmaktadırlar. Son aşama olan yayılma, ortaya çıkan yeniliğin diğer firmalara ve sektörler yayılma aşamasıdır. Ortaya çıkan yeni teknolojilerin ekonomik etkileri, çeşitli firmalar tarafından kullanılmaya başladığı aşamada ortaya çıkmaktadır (Gemici ve Öztürk, 2020; Taymaz, 1998; Avcı ve Uysal, 2016). Bu konuda Posner'in "Teknoloji Açığı Teorisi" ve Vernon'un "Ürün Dönemleri Teorisi" önem arz eden teoriler arasında yer almaktadır.

Teknolojik ilerlemelerin ve yeniliklerin istihdam üzerindeki etkileri, çeşitli çalışmaların inceleme konusu olmuştur. Teknolojik ilerlemeler ve yeniliklerin istihdam üzerindeki etkisi konusunda net cevap vermek, genel olarak imkânsızdır. Fakat Ar-Ge ve ürün inovasyonu sonucu ortaya çıkan teknolojik yeniliklerin istihdam üzerindeki etkisinin, ürün ve süreç yeniliklerine bağlı olarak ortaya çıkacağı konusunda genel bir uzlaşma mevcuttur. Ürün yeniliği, teknolojinin tanımında yer alan yeni bir ürünün üretilmesi ve mevcut ürünlerin kalitesinin artırılması olarak tanımlanırken; süreç yeniliği ise ürünün, yeni bir süreç ile üretilmesine yol açan teknolojik değişim olarak tanımlanmaktadır. Ürün ve süreç yenilikleri arasında, kesin bir ayırım yapmak gerçek hayatta çok mümkün olmayabilmektedir. Sermaye malları üreten endüstrilerdeki ürün yenilikleri, sermaye malını kullanan firmalar için süreç yeniliği niteliği kazanabilir. Diğer bir açıdan, ürün ve süreç yeniliklerinin uygulamaya konulabilmesi için, tamamlayıcı bir ürün ve süreç yeniliği de gerekebilir. Buna rağmen, ürün ve süreç yenilikleri konusunda ayırım yapmak önem arz etmektedir. Zira ürün ve süreç yeniliklerinin etkileri birbirinden tamamen farklıdır. Ürün yeniliği, yeni ürün ve pazarların ortaya çıkması yoluyla istihdam yaratabilir. Bu nedenle ürün yeniliği genel olarak, istihdam artışıyla ilişkilendirilir. Süreç yeniliği ise üretim sürecinde işgücüne duyulan ihtiyacın azalmasına (emeğin yeni teknolojilerle ikame edilmesi sebebiyle) yol açarak, verimlilikte artışa neden olmaktadır. Diğer bir deyişle süreç yeniliği, daha az girdiyle (emek tasarrufu sağlanması) aynı miktarda çıktının üretilmesine olanak sağlayan makine ve ekipmanların piyasaya sürülmesi ile ilişkilidir. Bu nedenle süreç yeniliğinin teknolojik işsizliğe yol açacağı düşünülebilir. Fakat yeni makineleri üreten üretim endüstrilerinde ilave işçilere ihtiyaç duyulması nedeniyle istihdam da yaratabilmektedir. Bu nedenle süreç yeniliğinin etkisinin ne olacağı konusu belirsizdir (Konya ve Durgun, 2022; Taymaz, 1998; Vivarelli, 2015).

2.2. Girdi ve çıktı temelli teknoloji ayrımı

İleri (yüksek) teknolojiler, yeni ürünler ve yeni üretim süreçleriyle olan ilişkisi ve üretkenlik, uluslararası rekabet, genel ekonomik büyüme ve iyi ücretli işlerin yaratılması üzerindeki etkileri nedeniyle büyük ilgi görmektedir. Yüksek teknoloji endüstrilerini tanımlamak için literatürde çeşitli sınıflandırmalar bulunmaktadır. Bu sınıflandırmalar arasında, Standart Endüstriyel Sınıflandırma Sisteminin (SIC) yerini alan Kuzey Amerika Endüstri Sınıflandırma Sistemi (NAICS, 2002) ve Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması (NACE, 2008) “Nace Rev. 2” bulunmaktadır. Bu sınıflandırmaların yanı sıra, yüksek teknoloji firmalarının da tanımını yapmak gerekebilmektedir. Yüksek teknoloji firmaları, “bilimsel ve teknik bilginin sistematik bir şekilde uygulanması yoluyla yeni ürünlerin veya yenilikçi üretim süreçlerinin tasarımı, geliştirilmesi ve piyasaya sürülmesi ile uğraşan firmalar” olarak tanımlanmaktadır. Bu firmalar, harcamalarının yüksek bir oranını araştırma ve geliştirmeye (Ar-Ge) ayırmakta ve yüksek oranda bilimsel, teknik ve mühendislik personeli istihdam etmektedir. İnovasyonun en önemli iki parametresi olarak atıf yapılan bilim insanı, mühendis, teknisyen istihdamı ve Ar-Ge faaliyetlerinin ölçümü, inovasyon kavramını ölçmek için vekil olarak kullanılmaktadırlar. Bahsi geçen türdeki araştırmalar, yüksek teknoloji endüstrileri tanımlamak için bu girdi temelli kriterlerden birini veya ikisini kullanmışlardır. Çalışmalar bu ölçütler için eşikler belirlemektedir; örneğin bilim, mühendislik ve teknisyenlik mesleklerindeki toplam istihdamın yüzdesi ya da satışların ve katma değer yüzdesi olarak Ar-Ge harcamaları dikkate alınmaktadır. Diğer çalışmalar, yüksek teknoloji sektörleri tanımlamak için genellikle çıktılarla ilgili yargılara dayanmaktadır. Örneğin, Amerikan Elektronik Derneği bir endüstriyi, “teknoloji üreticisi/yaratıcısı” olduğu takdirde yüksek teknoloji olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde Nace Rev. 2 sisteminde de yüksek teknoloji çıktı bazlı olarak dikkate alınmaktadır. Nace Rev. 2 teknoloji sınıflaması üretim sürecinde kullanılan teknolojiyi değil, üretim sonucu elde edilen çıktıları konu edinmektedir (Hecker, 2005; Perani ve Cirillo, 2015; Mas vd., 2012; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2023).

Yüksek teknoloji endüstrileri sınıflandırmaya yönelik çeşitli yaklaşımlar iki geniş sınıfa ayrılmaktadır. Girdi temelli çalışmaların çoğunluğu, endüstrileri belirli türde işçi istihdam etme (mühendis, bilim insanı, teknisyenlik vb.) ya da belirli türde harcamalar (Ar-Ge) yapma derecelerine göre sınıflandırırken, çıktı temelli çalışmalar endüstrilerin ürünlerinin niteliğini odaklanmaktadır. Her iki yaklaşımın da belirli avantajlarının olmasının yanı sıra, dezavantajları da bulunmaktadır. Girdi temelli yaklaşımlar kolaylıkla elde edilebilen, sübjektif olmayan (bir endüstride teknoloji odaklı mesleklerde çalışanların oranı veya endüstri maliyetlerinin araştırma ve geliştirmeye ayrılan oranları gibi) verilere dayanma avantajına sahiptir. Bununla birlikte, bir endüstrinin yüksek teknoloji olarak kabul edilmesi gereken eşik oranları konusunda geniş bir anlaşmanın bulunmaması halinde, bir endüstrinin yüksek teknoloji olarak kabul edilmesinin keyfi olduğu düşünülebilmektedir. Ayrıca, girdi temelli yaklaşımlar endüstri ürünlerini dikkate almamaktan dolayı başarısızlığa uğramaktadır. Bu yüzden, yalnızca girdilere dayalı olarak tanımlanan yüksek teknoloji endüstriler, çoğunlukla yüksek teknoloji olarak düşünülmeyen ürünleri üretebilir. Çıktı temelli yaklaşımlar, genellikle bir endüstrinin ürünlerinde bulunan teknik gelişmişlik düzeyinin veya bu ürünlerin değişim geçirme hızının belirlenmesine dayanmaktadır. Bu yaklaşımın izlenmesi, belirlenen sektörlerin ürünlerinin popüler yüksek teknoloji kavramlarına uyma olasılığını arttırsa da; bu çalışmaların dayandığı ürün gelişmişliği ya da hızlı değişim hakkındaki yargılar, öznel olma eğilimindedir (Kask ve Sieber, 2002).

2.3. Kapasite kullanımı ile istihdam ilişkisi

İmalat sanayinin Nace Rev. 2 – 3 haneli bölümlerine göre teknoloji sınıflandırılmakta; yüksek teknoloji, orta-yüksek teknoloji, orta-düşük teknoloji ve düşük teknoloji olmak üzere 4 gruba ayrılmaktadır. Bu sınıflandırma kullanılan girdiyi değil, üretim sonucundaki çıktıları konu edinmektedir. “Sanayi üretim endeksi”, “ekonomik güven endeksi” ve “imalat sanayi kapasite kullanım oranı” gibi göstergeler, sanayinin durumu hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca üretimdeki artış ya da azalışın yıllık olarak izlenmesi ve karşılaştırma yapılabilmesine olanak sağlamaktadır (Koç vd., 2017; TÜİK, 2023).

artış ya da azalışın yıllık olarak izlenmesi ve karşılaştırma yapılabilmesine olanak sağlamaktadır (Koç vd., 2017; TÜİK, 2023).

Üretim kapasitesi ya da kapasite, bir işletmenin belirli bir dönemde sahip olduğu üretim faktörlerini rasyonel bir şekilde kullanarak ortaya çıkaracağı üretim miktarı olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir tanımda ise kapasite, bir işletmenin üretme yeteneği ya da belirli bir dönemde kullanılan üretim faktörleri olarak tanımlanmaktadır (Bulut, 2004; Koç vd., 2017). Kapasite, makine kapasitesi ve işgücü (insan) kapasitesi olarak ayrı ayrı hesaplanarak planlanmaktadır. Sermaye yoğun sanayi sektörlerinde daha çok makine kapasitesi ön plana çıkarken, emek yoğun sanayi sektörlerinde ise işgücü (insan) kapasitesi ön plana çıkmaktadır. Emek yoğun sektörlerde makine kapasitesi, işgücü kapasitesine göre düzenlenmektedir. Bazı sanayi sektörlerinde bilgisayara dayalı olarak tasarım, (Computer Aided Design - CAD) ve üretim (Computer Aided Manufacturing - CAM) gelişmesinin de etkisiyle, makine ve işgücü kapasitesinin karşılıklı etkileşimi dikkate alınarak birlikte düzenlenmektedir. Teknolojideki gelişmelerin bir sonucu olarak, özellikle otomasyon ve robot kullanımı, işgücü yerine yüksek teknolojiye dayalı makine kullanımının sağladığı avantajlardan dolayı makine kapasitesi tercih edilebilmektedir (Bulut, 2004). İşgücü kapasite kullanımı yerine makine kapasite kullanımının tercih edilmesi, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde teknolojik işsizliği ve bazen teknolojik işsizlik ile bir tutulan yapısal işsizliği beraberinde getirebilmektedir (Yıldız, 2014). Bunun yanı sıra, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde 1980 sonrası gerçekleşen küreselleşme ile birlikte dış ticaret işlemlerinde artış gerçekleşmiştir. Türkiye gibi 24 kararları ile birlikte ihracata büyüme modeline geçen ülkelerde, ihracatın arttırılmasına yönelik atılan adımlar olumlu olarak görülse de ihracata odaklı sanayi sektörlerinde ithal girdi kullanımı cari açıklar ve dış borç sorunlarına yol açmıştır (Aydın, 2021). Türkiye'nin ithalata bağımlı ihracat sektörleri için döviz kurları da önemli bir yer tutmaktadır.

2.4. Döviz kuru ile istihdam ilişkisi

Döviz kurlarının ihracat, ithalat, üretim, tüketim ve istihdam üzerindeki etkileri göz ardı edilmemelidir. Döviz kuru yükseldiğinde (ulusal para değer kaybedince), ihraç malları yabancılar için ucuz hale gelirken, ithal malları yurtiçi yerleşikler için pahalı hale gelmektedir. Bu durum, talebin ithal mallardan yurtiçi mallara doğru kaymasına yol açar; yani ithal mallar yurtiçi mallar ile ikame edilir. Ayrıca ihraç mallarının yabancılar için ucuz hale gelmesi, (Marshall-Lerner koşuluna bağlı olarak ihraç mallarına yönelik dış talebin değişmesine yol açsa da) bu mallara yönelik talebin ve ihracat sektöründeki üretimin artmasına yol açar. İhracat sektöründe üretim artışı ve ithalatın pahalılaşmasının sonucu olarak, yurtiçi mallara talebin artmasının istihdamı arttırması beklenmektedir. Tam tersi bir durum da geçerlidir. Fakat kurdaki artışın (ulusal paranın değer kaybetmesinin) ithal girdilerin pahalılaşmasına ve enflasyona yol açma ihtimali, üretimde ithalata bağımlı ülkeler açısından önem arz etmektedir. Bu durumun toplam talebin daralması yoluyla istihdamda bir azalmaya yol açabileceğini belirtmek önem arz etmektedir. Döviz kurunun istihdam üzerindeki etkisi birçok kanal aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bunlar arasında makroekonomik kanal, faktör yoğunluğu kanalı, büyüme kanalı ve benzeri kanallar bulunmaktadır. Bu kanallar aracılığıyla döviz kuru, istihdamı etkilemektedir (Bilgin, 2004; Acar Balaylar, 2011; Boz, 2013).

3. Literatür özeti

Bu çalışmada ele alınan yüksek teknoloji sanayi üretim endeksi imalat sanayi kapasite kullanım oranı ve nominal döviz kuru göstergeleri ile istihdam oranı arasındaki ilişki hakkında literatür özeti Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Literatür özeti

Yazar(lar)	Örneklem	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Brouwer, Kleinknecht ve Reijnen (1993)	859 Hollanda İmalat Firması 1983-1988	OLS	İstihdamın büyüme oranı, Ar-Ge yoğunluğunun büyümesi	İstihdamın büyüme oranı üzerinde Ar-Ge yoğunluğu büyümesinin negatif etkisi vardır.
Bilgin (2004)	Türkiye 1980-2004	Regresyon Analizi	İşsizlik Oranı, Döviz Kurundaki yüzde değişim, Reel Döviz Kuru Endeksi	Döviz Kuru arttıkça işsizlik oranı azalmaktadır. Reel döviz kuru arttıkça işsizlik oranı artmaktadır.
Selim ve Ayvaz Güven (2014)	Türkiye 1990-2012	Johansen Eşbütünlük Analizi, Granger Nedensellik, VAR Analizi	REDK, TÜFE, İşsizlik Oranı	Johansen eşbütünlük testi yapılmıştır. Bu test sonucuna göre eşbütünlük ilişkisi bulunamamıştır. Granger nedensellik testi de uygulanmıştır. Bu test sonucuna göre döviz kurundan enflasyona ve işsizliğe doğru nedensellik olduğu gözlemlenmiştir.
Akcan ve Ener (2018)	Türkiye 2000Q1–2015Q3	Varyans Ayrıştırması ve Etki-tepki analizi	Faiz Oranı, Kredi hacmi, GSYH, İthalat, İhracat, Para Arzı, Döviz Kuru, Enflasyon, İşsizlik	Çalışmada döviz kurunun işsizlik oranlarını en iyi açıklayan değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Varyans ayrıştırması analizi yapılmıştır. Bu analiz sonuçlarına göre ilk dönemlerde döviz kuru ve para arzının işsizlik oranı üzerinde en fazla etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir.
Aydın (2018)	Türkiye 1981-2015	ARDL	Yükseköğretim İstihdamı, İletişim Teknoloji İhracatı (İTİ), Araştırmacı sayısı (Ar-Ge)	Yükseköğretim istihdamı üzerinde Ar-Ge'nin pozitif ve İTİ'nin pozitif etkisi vardır.
Krousie (2018)	ABD 2002-2013	İki Aşamalı EKK	İşsizlik Oranı, Ar-Ge, GSYH, Asgari Ücret, Eğitim Harcamaları, Yoksulluk vd.	İşsizlik üzerinde Ar-Ge'nin pozitif etkisi varken, GSYH'nin negatif etkisi vardır.
Atabey (2019)	28 AB Ülkesi ve Türkiye 2000-2017	FMOLS Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik	Genç İşsizlik, Ar-Ge, Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı	Türkiye'de Genç işsizlik üzerinde Ar-Ge negatif, YTI pozitif etki vardır.
Ayhan (2019)	Türkiye 2005-2018	ARDL, DOLS, FMOLS ve Eşik Regresyon	İşsiz Sayısı, Tüketici Fiyat Endeksi, Sanayi Üretim Endeksi, Faiz Oranı ve Reel Efektif Döviz Kuru (REDK)	Çalışmada tüm modeller için REDK işsiz sayısını pozitif etkilemiştir. Ancak istatistiksel olarak katsayının anlamsız gözlemlenmiştir.
Bulut ve Yenipazarlı	Gelişmiş, Gelişmekte	Dengesiz Panel Veri GEKK	İstihdam, GSYH, Ar-Ge,	İstihdam üzerinde GSYH'nin pozitif etkisi,

(2020)	olan ve Azgelişmiş 81 ülke	YTİ= Ürün İnovas RD= Süreç inovas	Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı	Ar-Ge'nin negatif etkisi ve YTI'nin pozitif vardır.
Cengiz ve Şahin (2020)	Türkiye 1990-2018	Quantile Regresyon	İşsizlik Oranı, Ar-Ge, GSYH	İşsizlik üzerinde Ar-Ge'nin negatif etkisi, GSYH anlamsız etkisi vardır.
Ulusoy (2020)	BRICS-T Ülkeleri 2009-2019	Westerlund ve Edgerton (2007) Eşbütünleşme FMOLS VECM	Genç İşsizlik, Ar-Ge	Genç İşsizlik üzerinde Ar-Ge'nin negatif etkisi saptanmıştır.
Demirgil (2021)	Türkiye 2020:01- 2020:06	ARDL	İşsizlik, Büyüme, Enflasyon, Faiz ve Döviz Kuru	Uzun dönemli sonuçlara göre ekonomik büyümedeki artış işsizliği azalmıştır. Ayrıca enflasyon ve döviz kuru değişkenlerindeki artış işsizliği arttırmaktadır.
Doğaner (2022)	Türkiye 2000-2020	ARDL	İstihdam, Ar-Ge Harcamaları, Toplam Patent Sayısı	İstihdam üzerinde Ar-Ge'nin negatif etkisi, Patent'in pozitif etkisi vardır.
Konya ve Durgun (2022)	G-7 Ülkeleri 1980-2019	Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) Eşbütünleşme DOLS DCCE	İşsizlik, Ar-Ge	İşsizlik üzerinde Ar-Ge'nin negatif etkisi saptanmıştır.
Utlu Koçdemir ve Özyıldız (2022)	NIC Ülkeleri 2007-2020	Westerlund ve Edgerton (2007) CCEMG Panel Granger Nedensellik	İşsizlik, Ar-ge, Yüksek Teknoloji İhracatı(YTI), Büyüme Oranı	İşsizlik üzerinde Ar-Ge'nin negatif, YTI'nin negatif, Büyüme'nin ise pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Avacı (2023)	Türkiye 2000-2020	ARDL	İşsizlik, Bilgi ve İletişim Teknolojileri İhracatı (BİT), Ar- Ge Patent Başvuruları (İnovasyon)	İşsizlik üzerinde Ar-Ge'nin pozitif, BİT'in pozitif, Patent negatif anlamsız etkisi vardır.

Literatür özeti incelendiğinde görülmektedir ki çalışmaların çoğunluğu, yüksek teknolojiyi temsilen bilim insanı, mühendis ve teknisyen istihdamına ve Ar-Ge faaliyetlerinin ölçümüne inovasyonun en önemli iki parametresi olarak atıf yapılmakta ve bu parametreleri inovasyon kavramını ölçmek için vekil olarak kullanılmaktadır. Bu türdeki araştırmalar, yüksek teknoloji endüstrileri tanımlamak için bu girdi temelli kriterlerden birini veya ikisini kullanmışlardır. Bu çalışmalar, yüksek teknoloji sektörleri tanımlamak için genellikle çıktılarla ilgili yargılara dayanmaktadır. Örneğin, Amerikan Elektronik Derneği bir endüstriyi “teknoloji üreticisi/yaratıcısı” ise yüksek teknoloji olarak tanımlamaktadır. Yüksek teknoloji benzer şekilde, Nace Rev. 2 sisteminde de çıktı bazlı olarak dikkate alınmaktadır. Nace Rev. 2 teknoloji sınıflaması üretim sürecinde kullanılan teknolojiyi değil, üretim sonucu elde edilen çıktıları konu edinmektedir.

4. Veri, model ve yöntem

4.1. Veri

Çalışmada Türkiye’de 2014:01 – 2023:05 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Türkiye’de sanayide kapasite kullanımının, yüksek teknolojinin kullanıldığı sanayi üretiminin ve döviz kurunun istihdam ile ilişkisi araştırılmaya çalışılmaktadır. Analizde kullanılan değişkenler ve bu değişkenlere ilişkin tanımlamalar Tablo 2’de gösterilmektedir. Çalışmanın uygulama kısmı Eviews10 paket program ile yapılmıştır.

Tablo 2. Veri tanımları

Değişkenin Kısaltması	Değişkenin Adı	Açıklama
ISTHDMOR	İstihdam Oranı	İstihdam Oranı %(yüzde) Düzey. Temel İşgücü Göstergeleri (EVDS) (Bin Kişi ve 15+ yaş)
YTEKSANEN	Yüksek Teknoloji Sanayi Üretim Endeksi	Yüksek Teknoloji (Düzey), Sanayi Üretim Endeksi (2015=100)(EVDS)(Aylık)
IMSANKKOR	İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı	İktisadi Yönelim Anketi (İYA) kapsamında hazırlanmıştır. Referans dönemine ilişkin imalat sanayi kapasite kullanım oranıdır. (EVDS)
DK	Döviz Kuru	Amerikan doları (USD)/Türk Lirası (TL) Alış Kuru (Aylık)(EVDS)

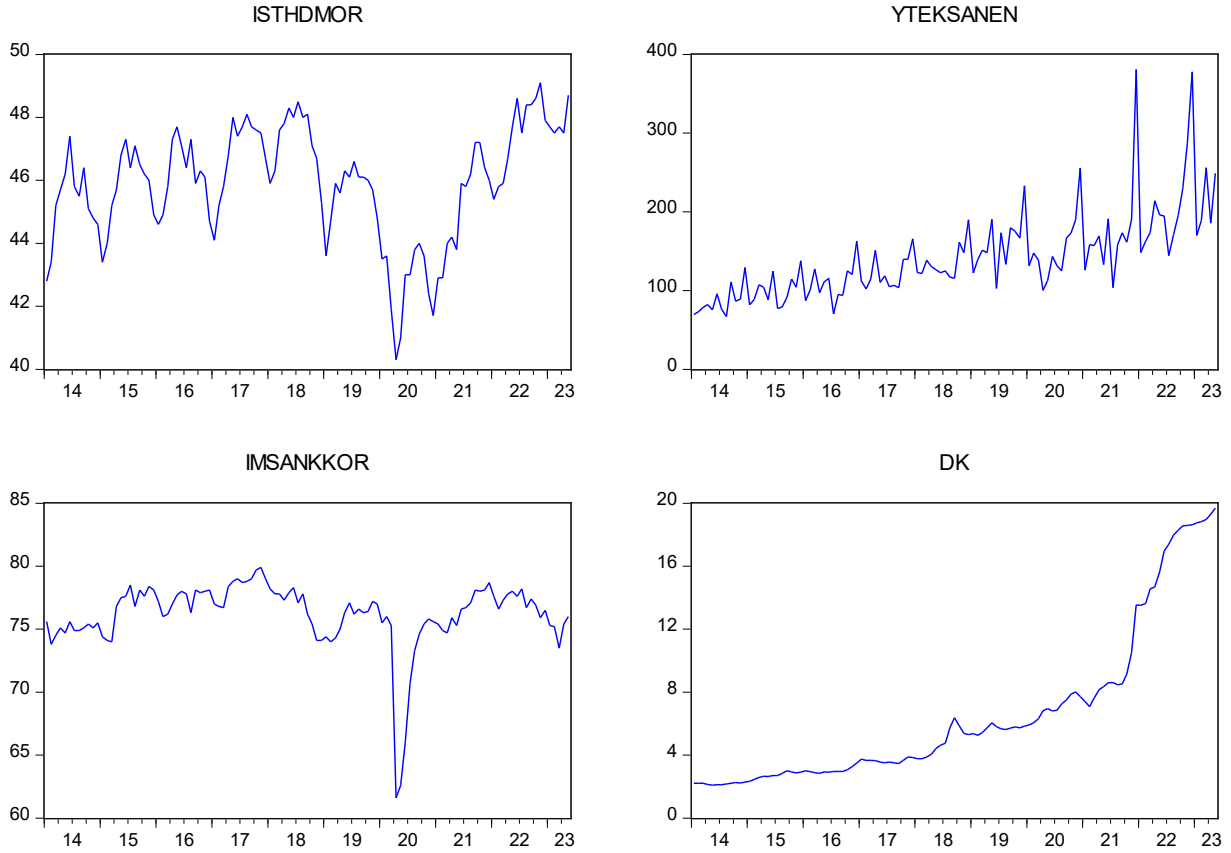
Çalışmada kullanılan istihdam oranı (ISTHDMOR), yüksek teknoloji sanayi endeksi (YTEKSANEN), İmalat sanayi kapasite kullanım oranı (IMSANKKOR) ve döviz kuru (DK) değişkenleri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) veri tabanından alınmıştır.

Tablo 3. Tanımlayıcı istatistikler

	ISTHDMOR	YTEKSANEN	IMSANKKOR	DK
Ortalama	45,90796	141,6529	76,18407	6,626463
Medyan	46,10000	130,4808	76,60000	5,306124
Maksimum	49,10000	381,0051	79,90000	19,68405
Minimum	40,30000	66,94464	61,60000	2,090805
Standart Sapma	1,811380	54,63706	2,667749	5,038508
Gözlem Sayısı	113	113	113	113

Tablo 3, analizde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir. Ele alınan dönem itibariyle (2014M01 – 2023M05) istihdam oranı, yüksek teknoloji sanayi endeksi, imalat sanayi kapasite kullanım oranı ve döviz kuru serilerinin ortalama değerleri sırasıyla “45,9”, “141,65”, “76,18” ve “6,62”dir. Minimum ve maksimum değerler arasındaki farkın en fazla olduğu serinin “yüksek teknoloji sanayi endeksi” olduğu görülmektedir.

Grafik 1. İstihdam oranı (ISTHDMOR), yüksek teknoloji sanayi endeksi (YTEKSANEN), imalat sanayi kapasite kullanım oranı (IMSANKKOR) ve döviz kuru (DK) serilerinin çizgi grafiklerini göstermektedir. Analize geçmeden önce ve serilerin ham halleri incelendiğinde olası bilgi kayıplarının önüne geçebilmek adına oransal olan serilerin logaritmalarını almamanın ve mevsimsellikten arındırmamanın uygun olacağı düşünülmüştür.

Grafik 1. Analizde dâhil olan serilere ilişkin grafikler

4.2. Model

Çalışmanın modelinde Türkiye’de imalat sanayide kapasite kullanımı (IMSANKKOR), yüksek teknolojinin kullanıldığı sanayi üretimi endeksi (YTEKSANEN) ve döviz kurunun (DK) ile istihdam oranı (ISTHDMOR) ilişkisini tespit etmek amacıyla, modelde bağımlı değişken olarak ISTHDMOR, bağımsız değişkenler olarak IMSANKKOR, YTEKSANEN ve DK kullanılmıştır. Denklem 1. modelin temel denklemini göstermektedir. Bu model, özgünlüğü bakımından “çıktı temelli” bir yaklaşımla oluşturulduğu için literatürde daha önce oluşturulan “girdi temelli” yaklaşımdan ayrılmaktadır.

$$ISTHDMOR_t = \beta_0 + \beta_1 YTEKSANEN_t + \beta_2 IMSANKKOR_t + \beta_3 DK_t + u_t \quad (\text{Denklem 1.})$$

4.3. Ekonometrik yöntem

Zaman serisi analizinde ilk aşama, modelde kullanılacak her bir değişkenin durağan olup olmadığını saptamaktır. Durağanlığı saptamak için birim kök testleri kullanılmaktadır. Eğer bir seri birim kök içermiyorsa o seri durağan bir seridir. Şayet seriler durağan değilse sahte regresyon problemi ortaya çıkabilmektedir ve bir sahte regresyon çıkması halinde elde edilen sonuçlar gerçeği yansıtmayacaktır (Gujarati, 1999, s. 726). Bu bağlamda, regresyon sonuçlarının sahte çıkmaması için ilk olarak testler aracılığıyla serilerde birim kökün olup olmadığı araştırılmalıdır. Bu çalışmada, analizde kullanılacak serilerin durağanlık durumunu saptayabilmek için Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF, 1979) ve Phillips -Perron (PP, 1988) birim kök testleri kullanılmaktadır.

Literatürde birim kök testlerinden biri olan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu test, istatistiki olarak hata terimlerinin birbirlerinden bağımsız ve sabit

varyansa sahip olması varsayımına dayanmaktadır. Dickey-Fuller testi gibi yaygın olarak kullanılan testlerden biri de Phillips-Perron tarafından geliştirilen birim kök testidir. Phillips-Perron(PP) testi hata terimleri arasında otokorelasyon olabileceği varsayımı ile geliştirilmiştir (Bozkurt, 2013, s. 43-44). Bu bağlamda ADF ve PP testleri birim kök testlerinin analizlerde kullanılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. ADF ve PP testlerine ilişkin hipotez testleri aşağıdaki gibidir;

H0: $y = 0$ ($p = 1$) seri, birim kök içermektedir.

H1: $y < 0$ ($p < 0$) seri, birim kök içermemektedir.

Analizde dâhil edilen serilerin birim kök durumlarını saptadıktan sonra eşbütünleşme ilişkisi araştırılmaktadır. Eşbütünleşme analizi sayesinde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı ortaya konulabilmektedir (Bozkurt, 2013: 115). Bu çalışmada seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini analiz etmek için ARDL metodu kullanılmıştır. Bu metod eşbütünleşme ilişkisini sınır testi yardımıyla analiz edilmektedir. Bu yöntem ile seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığını tespit edebilmek için değişkenlerin birinci dönem gecikmelerine “F testi” uygulanmaktadır. Pesaran vd.’nin (2001) çalışmasında asimptotik olarak üretilen F testi sonucu F istatistik değeri anlamlılık seviyeleri ile karşılaştırılır. Yokluk hipotezi H0 değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını gösterir. Yokluk hipotezinin kabul ya da red kararı şu şekilde belirlenmektedir; F istatistiği, elde edilen üst sınır değerinden büyükse yokluk hipotezi reddedilir. Eğer alt sınırdan küçükse yokluk hipotezi kabul edilmektedir. Alt ve üst sınırlar arasında kalan F istatistik değeri için herhangi bir karara varılamamaktadır (Akel ve Gazel, 2014, s. 31). F test istatistiğinin, kritik değerler arasında kalınması durumunda ARDL dışındaki eşbütünleşme testlerinden faydalanılabilmektedir. Sınır testi bulgularına göre seriler arasında eşbütünleşme bulunursa, uzun dönem için ve kısa dönem için ARDL modeli kurulabilmektedir.

5. Uygulama

5.1. Birim kök testi sonuçları

ADF birim kök testi sonuçları Tablo 4’te gösterilmektedir.

Tablo 4. ADF birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Birim Kök	Test Denklemi**	t-istatistik	p-değeri
ISTHDMOR	Düzeyde	sabitli	-2.6000	0.0960
	1.Fark	sabitli	-9.1996	0.0000*
YTEKSANEN	Düzeyde	sabitli ve trendli	-0.2345	0.9915
	1.Fark	sabitli ve trendli	-13.0763	0.0000*
IMSANKKOR	Düzeyde	sabitli	-3.4232	0.0121*
	1.Fark	sabitli	-9.7853	0.0000*
DK	Düzeyde	sabitsiz ve trendsiz	3.1944	0.9996
	1.Fark	sabitsiz ve trendsiz	-6.1365	0.0000*

Not: * $p < 0.05$ düzeyinde anlamlıdır. Test Uygulanırken Schwarz Bilgi kriteri seçildi. ** Uygun deterministik bileşen yapısını ifade eden test denklemi seçilmiştir.

ADF ve PP birim kök testi sonuçları bir arada değerlendirildiğinde, bağımlı değişken olan ISTHDAMOR, hem ADF hem de PP test sonucuna göre I(1)’de durağan bulunmuştur. Bağımsız değişkenler olan YTEKSANEN’nin ADF’ye göre I(1)’de durağan iken PP testine göre I(0)’da durağandır; IMSANKKOR, her iki test sonucuna göre I(0)’da durağandır; DK serisi ise her iki test sonucuna göre I(1)’de durağan bulunmuştur. Bu bulgulara göre seriler için ARDL yöntemi uygulanabilmektedir.

Tablo 5. PP birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Birim Kök	Test Denklemleri**	t-istatistik	p-değeri
ISTHDMOR	Düzeyde	sabitli	-2.8591	0.0535
	1.Fark	sabitli	-9.1722	0.0000*
YTEKSANEN	Düzeyde	sabitli ve trendli	-9.7279	0.0000*
	1.Fark	sabitli ve trendli	-75.8289	0.0001*
IMSANKKOR	Düzeyde	sabitli	-3.4326	0.0118*
	1.Fark	sabitli	-11.4412	0.0000*
DK	Düzeyde	sabitsiz ve trendsiz	4.5272	1.0000
	1.Fark	sabitsiz ve trendsiz	-6.1565	0.0000*

Not: * $p < 0.05$ düzeyinde anlamlıdır. Test Uygulanırken Newey-West Bandwidth seçilmiştir. ** Uygun deterministik bileşen yapısını ifade eden test denklemleri seçilmiştir.

5.2. Sınır testi sonuçları

ARDL modelinin uygulanabilmesi için bağımlı değişken $I(1)$ 'de durağan olmalı iken bağımsız değişkenler $I(0)$ veya $I(1)$ 'de durağan olabilmektedir. Bu bağlamda ARDL modeline başlarken sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır. Model ve tahmin bulguları aşağıdaki Denklem 2.'de gösterilmektedir.

$$\begin{aligned}
 ISTHDAMOR_t = & \beta_0 + \beta_1 + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} ISTHDAMOR_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_{3i} YTEKSANEN_{t-1} \\
 & + \sum_{i=1}^l \beta_{4i} IMSANKKOR_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_{5i} DK_{t-1} + \mu_t
 \end{aligned}
 \tag{Denklem 2.}$$

Tablo 6. ARDL sınır testi sonuçları

Anlamlılık Düzeyi	Alt Sınır – I(0)	Üst Sınır – I(1)	k	F-istatistik
10%	2.72	3.77		
5%	3.23	4.35	3	6.5664
1%	4.29	5.61		

Maksimum gecikme uzunluğu 4 seçilmiştir. Modelde trend kullanılmamaktadır. Bilgi Kriteri “Hannan-Quinn” seçilmiştir.

Tablo 6. İncelendiğinde F- istatistik 6.5664 olduğu görülmektedir. F-istatistik değeri (6.5664) üst sınırdan (4.35) daha yüksek olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve %5 anlamlılık seviyesinde değişkenler arası eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre, modelde kullanılan seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu söylenebilmektedir.

5.3. ARDL modeli

Eşbütünleşme ilişkisi saptandıktan sonra, uygun modelin tahmini ve sonrasında seriler arasında hem kısa hem de uzun dönem ilişkisini gösteren katsayıları tahmin etmek gerekmektedir. ARDL (1,1,1,0) modelinin tahmin sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 7. ARDL modeli tahmin sonuçlarını göstermektedir. LM testi sonucuna göre otokorelasyon olmadığı ve normallik testi sonucuna göre hata terimlerinin normal dağıldığı gözlemlenmiştir. Modelin açıklama gücünü gösteren R-Squared sonucu 0.8365 gibi yüksek bir değer çıkmıştır.

Tablo 7. ARDL modelinin tahmin sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Prob.*
ISTHDMOR(-1)	0.7925	0.0582	13.6018	0.0000*
YTEKSANEN	-0.0027	0.0019	-1.4134	0.1605
YTEKSANEN(-1)	-0.0074	0.0019	-3.8797	0.0002
IMSANKKOR	0.1706	0.0486	3.5059	0.0007
IMSANKKOR(-1)	-0.1001	0.0466	-2.1456	0.0342
DK	0.1029	0.0261	3.9356	0.0001
C	4.9466	2.1848	2.2640	0.0256
Tamamsal Testler				
R-Squared				0.8365
Adjusted R-Squared				0.8271
F-statistic (Prob)				89.5353 (0.0000)
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:				0.2070 (0.7991)
Jarque Berra Normallik Testi				1.3947 (0.4978)
Harvey				0.2968 (0.93)
Ramsey Reset Test				0.3566 (0.5517)

5.4. ARDL (1,1,1,0) modeli uzun dönem ilişkisi

ARDL yönteminde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiye bakabilmek için kurulan model aşağıdaki Denklem 3.'te gösterilmektedir.

$$\begin{aligned}
 ISTHDAMOR_t = & \beta_0 + \beta_{1t} + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} ISTHDAMOR_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_{3i} YTEKSANEN_{t-i} \\
 & + \sum_{i=1}^l \beta_{4i} IMSANKKOR_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{5i} DK_{t-i} + \mu_t
 \end{aligned}
 \tag{Denklem 3.}$$

Tablo 8. ARDL (1,1,1,0) modeline ilişkin uzun dönem tahmin sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Prob.
YTEKSANEN	-0.0489	0.0167	-2.9212	0.0043*
IMSANKKOR	0.3398	0.1426	2.3818	0.0190*
DK	0.4961	0.1492	3.3241	0.0012*

Not: * p<0.05 önem düzeyi.

Ham haliyle olan oransal seriler dikkate alınarak ARDL(1,1,1,0) modeli kurulmuştur. Tablo 8'de gösterilen uzun dönem sonuçları değerlendirildiğinde bağımlı değişken olan İstihdam Oranı (ISTHDMOR) ile bağımsız değişkenler arasında uzun dönemde istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinde; YTEKSANEN ile negatif (ters yönde), IMSANKKOR ve DK ile pozitif (aynı yönde) bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre, YTEKSANEN'deki %1'lik bir artış ISTHDMOR'ı yaklaşık olarak % 0.04 azaltmaktadır. IMSANKKOR'da meydana gelen %1'lik bir artış ISTHDMOR'ı yaklaşık olarak %0.33 arttırmaktadır. DK'da meydana gelen %1'li bir artış ISTHDMOR'ı yaklaşık olarak %0.49 arttırmaktadır.

5.5. ARDL (1,1,1,0) modeli kısa dönem ilişkisi

ARDL modelinde değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi görebilmek için kurulan Hata Düzeltme Modeli aşağıdaki Denklem 4.'te gösterilmektedir;

$$\begin{aligned}
ISTHDAMOR_t = & \beta_0 + \beta_{1t} + \beta_2 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^m \beta_{3i} ISTHDAMOR_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_{4i} YTEKSANEN_{t-i} \\
& + \sum_{i=1}^l \beta_{5i} IMSANKKOR_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{6i} DK_{t-i} + \mu_t
\end{aligned}$$

(Denklem 4.)

Modelde bulunan EC_{t-1} , uzun dönemli ilişkidenden elde edilen hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değerinin ifade etmektedir. Modeldeki EC_{t-1} değişkenin katsayısı kısa dönemdeki dengesizliğin ne kadarının sonraki dönemlerde düzeleceğini göstermektedir. ARDL (1,1,1,0) modelin kısa dönem için tahmin sonuçları Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. Hata düzeltme modeli sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Prob.
C	4.9466	0.9448	5.2350	0.0000*
D(YTEKSANEN)	-0.0027	0.0016	-1.6159	0.1091
D(IMSANKKOR)	0.1706	0.0436	3.9078	0.0002*
CointEq(-1)	-0.2074	0.0399	-5.1977	0.0000*
R ²		0.26	Düzeltilmiş R ²	0.24
Durbin Watson		1.94	F-İstatistik (prob)	12.91 (0.000)

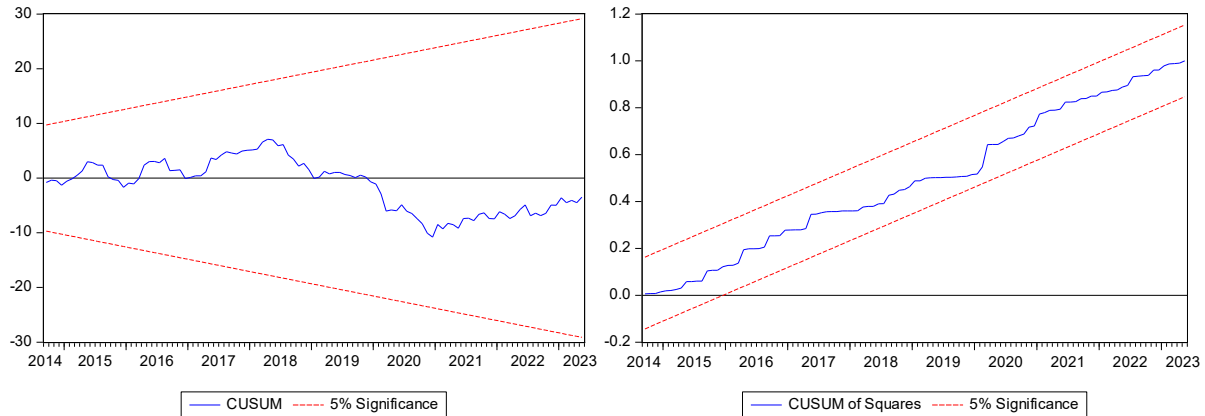
Not: * p<0.05 anlamlılık düzeyi

Tablo 9’de gösterilen hata düzeltme terimine (CointEq) bakıldığında hata düzeltme modelinin çalıştığı söylenebilmektedir. Hata düzeltme terimi katsayısının (-0.2074) negatif ve anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. ISTHDMOR’ın bağımlı değişken, YTEKSANEN, IMSANKKOR ve DK’nın bağımsız değişkenler olduğu durumda, kısa dönemde oluşabilecek bir dengesizlik ($1/0,2074 = 4,82$) yaklaşık 5 dönem sonra dengeye gelecektir.

5.6. CUSUM Testi

ARDL yönteminde yapısal kırılmayı görebilmek için Brown vd. (1975) tarafından geliştirilmiş CUSUM testi ve CUSUM SQ testi vardır. Bu her iki teste istinaden sonuçlar grafikte gösterilmektedir. Cusum istatistiği ve Cusum SQ istatistiği %5 anlamlılık seviyesinde kritik sınıra çizildiği çizgiler arasındaysa ARDL modelindeki kat sayıların kararlı olduğunu ifade eden sıfır hipotez kabul edilmektedir (Akel ve Gazel, 2014: 36).

Grafik 2. CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri

Hem CUSUM grafiği hem de CUSUM SQUARE grafiği bir arada incelediğinde (bknz. Grafik 2.), yapısal kırılmanın olmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, ARDL modeli kapsamında hesaplanan uzun dönem katsayıların istikrarlı olduğu görülmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışmada 2014:01 – 2023:05 dönemine ele alınarak aylık veriler kullanılarak Türkiye’de sanayi üretiminin ve kapasite kullanımının istihdam üzerindeki etkisi ARDL metoduyla incelenmiştir. ARDL modeli kapsamında uygulanan sınır testi bulgularına göre, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurulan ARDL modelin açıklama gücü 0.83 gibi ideal bir değer çıkmıştır ve anlamlı bulunmuştur. YTEKSANEN, IMSANKKOR ve DK’ye ait uzun dönem katsayıları sırasıyla -0.0489, 0.3398 ve 0.4961’dir. YTEKSANEN’deki %1’lik bir atış istihdam oranını yaklaşık %0.04 azalttığı, IMSANKKOR’deki %1’lik bir artış istihdam oranını yaklaşık olarak %0.33 arttırdığı ve DK’deki %1’lik bir artış istihdam oranını yaklaşık olarak %0.49 arttırdığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın bulgularının, teorik beklentileri destekler nitelikte olduğu söylenebilmektedir. Yüksek teknoloji ve İstihdam arasındaki ilişkiyi ele alan Brouwer vd. (1993), Krousie (2018), Bulut ve Yenipazarlı (2020), Doğaner (2022) ve Avcı (2023)’nın girdi temelli çalışmaları elde edilen bulguları desteklemektedir.

Türkiye’de günümüzde yüksek teknoloji üretiminin giderek yoğunlaşması nedeniyle yüksek teknolojiye dayalı çıktıların istihdamı nasıl etkilediğinin bilinmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışma yüksek teknolojiye dayalı çıktıların istihdam üzerindeki olası etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu kapsamda, sanayinin durumu hakkında bilgi veren sanayi üretim endeksi ve imalat sanayi kapasite kullanım oranlarının analizde kullanılmasıyla elde edilen sonuçlara göre; yüksek teknolojiye dayalı sanayi üretiminin istihdam oranını negatif yönde, imalat sanayi kapasite kullanım oranının ise istihdam oranını pozitif yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Bu sonuçların sanayi performansını etkilemesi nedeniyle dikkate alınması gerekmektedir.

Bu bulgulara dayanarak birtakım politika önerilerinde bulunulabilir. İmalat sektöründeki firmalar, kapasite kullanımının optimizasyonuna önem vermelidir. Ayrıca, politika yapıcılar tarafından teşvik edici politikalarla desteklenerek, ülke istihdamının sürekliliğine katkı sağlanabilir. Teşvikler sonucu teknoloji transferi yaygınlaştırılarak ve yatırım teşvikleri yapılarak, Türkiye’de bölgesel farklılıklardan kaynaklanan istihdam sorunu azaltılabilir.

Türkiye’de yüksek teknoloji sanayi üretimine ilişkin iş kolları belirlenerek ve bu iş kollarına uygun ve nitelikli işgücünü iyileştiren mesleki beceri geliştirme eğitimlerine ağırlık verilerek istihdam oranında iyileştirme yapılabilir. Bunun yanı sıra, özel sektör ve niversite iş birliği faaliyetleri yaygınlaştırılarak yüksek teknoloji sanayi sektörünün gerektirdiği becerilere uygun iş gücünün gelişimi sağlanabilir. Politika yapıcılar, sanayi sektörünün performansını önceleyerek istihdam sağlama konusunda işçi hakları ve iş güvencesini iyileştiren önlemler olarak istihdamı istikrarlı hale getirebilir.

Nominal döviz kurunun artması, özellikle ihracat sektöründe hareketliliğe ve üretim hacminde artışa yola açarak işgücüne bir talep oluşturabilmektedir; ancak bu işgücü talebinin istikrarlı artışı için döviz kurundaki volatilitenin stabil olması gerekebilmektedir. Türkiye’nin döviz kurundaki artışları ve imalat sanayisinde kapasite kullanımını optimizasyonunun istihdam üzerindeki pozitif etkisinin sürdürülebilmesi için aynı zamanda, inovasyon odaklı ve Ar-Ge’ye önem veren firmalara teşvik verilerek, katma değer yüksek ürünlerin ihracatı arttırabilir ve böylece sektörün ihtiyaçlarına yönelik nitelikli işgücü talebi oluşabilir.

Bu alışma sanayi sektörüne yönelik genel bir perspektif sunması ve veri setinin tarihte belirli bir dönem ele alması yönleriyle sınırlı kalmıştır. Bu nedenle gelecek çalışmalarda, yüksek teknoloji sanayi üretimine konu olan malların hangi sektörlerde kullanıldığının tespiti mümkün olmadığından, spesifik sektörler baz alınarak ve benzer değişkenler kullanılarak, daha geniş dönemi kapsayan veri setiyle çıktı temelli analizlerin yapılması önerilebilir. Ayrıca yüksek teknoloji sanayi üretiminden elde

edilen çıktıların, yurtiçi veya yurtdışı piyasalarda kullanılıp kullanılmadığı net olarak bilinemediğinden, belirli piyasalara yönelik analizlerle değerlendirme yapılabilir.

Kaynakça

- Acar Balaylar, N. (2011). Reel döviz kuru istihdam ilişkisi: Türkiye imalat sanayi örneği. *Sosyoekonomi*, 16(16). doi:10.17233/se.35274
- Akcan, A. T., ve Ener, M. (2018). Makroekonomik değişkenlerin işsizlik ile ilişkisi: Türkiye örneği, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 263-285.
- Akel, V. ve Gazel, S. (2014). Döviz kurları ile BIST sanayi endeksi arasındaki eşbütünleşme ilişkisi: Bir ARDL sınırlı testi yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 23-41.
- Atabey, A. (2019). *Ar-Ge* harcamalarının genç işsizlik üzerindeki etkisi: Türkiye ve AB ülkeleri için panel veri analizi, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- NACE (2023). NACE Rev. 2.1 classification is now official. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/WDN-20230210-1> (Erişim Tarihi: 24.09.2023)
- Avcı, B. (2023). İnovasyonların işsizlik üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Düzce İktisat Dergisi* 4(1), 15-28.
- Avcı, M., Uysal, S., ve Taşçı, R. (2016). Türk imalat sanayinin teknolojik yapısı üzerine bir değerlendirme. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17(36), 49-66.
- Aydemir, H. (2018). Sanayi 4.0 ve Türkiye ekonomisi açısından etkileri. *Sosyoekonomi*, 26(36), 253-261. doi:10.17233/sosyoekonomi.2018.02.16
- Aydın, A. (2021). Türkiye ekonomisinde ithal girdi bağımlılığının analizi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 12(2), 223-249. doi:10.54688/ayd.876593
- Aydın, E. (2018). Türkiye’de teknolojik ilerleme ile istihdam yapısındaki değişme projeksiyonu: Endüstri 4.0 bağlamında ampirik analiz. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 461-471.
- Ayhan, F. (2019). Türkiye ekonomisinde işsizliğin belirleyicisi olan temel makroekonomik değişkenlerin tespitine ilişkin bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (25), 235-252. doi:10.18092/ulikidince.567458
- Bilgin, M. H. (2004). Döviz kuru işsizlik ilişkisi: Türkiye üzerine bir inceleme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (8), 80-94.
- Boz, Ç. (2015). Türkiye’de reel döviz kuru ve işsizlik ilişkisi: 2003-2012. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 51-61.
- Bozkurt, H.Y. (2013). *Zaman serileri analizi* (Genişletilmiş 2. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Brown, R.L., Durbin, J. & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time, *Journal of the Royal Statistical Society*, 37(2), 149-192.
- Brouwer, E., Kleinknecht, A., & Reijnen, J. (1993). Employment growth and innovation at the firm level. *Journal of Evolutionary Economics*, 3, 153-159.
- Bulut, E., ve Akçacı, T. (2017). Endüstri 4.0 ve inovasyon göstergeleri kapsamında türkiye analizi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 4(7) 50-72.

- Bulut, E., ve Yenipazarlı, A. (2020). Endüstri 4.0 ve teknolojinin istihdam üzerindeki etkisi, panel veri analizi. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 7(2) 15-35.
- Bulut, Z. A. (2004). İşletmeler açısından kapasite planlaması ve kapasite planlamasına etki eden faktörler. *Mevzuat Dergisi Ağustos 2004*(80), 2-14.
- Cengiz, S., ve Şahin, A. (2020). Teknolojik ilerlemenin istihdam yaratmadaki rolü ve önemi: Türkiye örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(45) 160-172. doi:10.17498/kdeniz.657015
- Demirgil, B. (2021). Makroekonomik değişkenler ile işsizlik ilişkisi: Türkiye üzerine ekonometrik bir analiz. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 13-21. doi:10.46482/ebyuifbdergi.863713
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74 (366a), 427-431.
- Doğaner, A. (2022). The Effect of R&D expenditures and number of patents on employment in Türkiye: An evaluation with the ARDL analysis. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 351-365. doi:10.53306/klujfeas.1140229
- Gemici, Z., ve Öztürk, F. (2020). Ar-Ge'yi doğru yorumlamak: bütüncül ar-ge, inovasyon ve teknoloji yönetimi. *Makina Tasarım ve İmalat Dergisi*, 18(2), 82-91.
- Gönçer Demiral, D. (2021). Endüstri 4.0'ın lojistik boyutu: Lojistik 4.0. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (9), 231-251. doi:10.21733/ibad.838751
- Gujarati, D. N. (1999), *Essentials of econometrics* (2nd. Edition). Boston: Irwin/McGraw-Hill.
- Hecker, D. (2005). High-technology employment: a NAICS-based update. *Monthly Labor Review*, 128, 57-72.
- Kabakçı, A. (2023). Endüstri 4.0 ve platform çalışma: niteliği, fırsatları ve zorlukları bağlamında bir değerlendirme. *Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1)13-23.
- Kask, C., & Sieber, E. (2002). Productivity growth in 'high-tech' manufacturing industries. *Monthly Labor Review*, 125(3), 16-31.
- Kılıç, S., ve Alkan, R. (2018). Dördüncü sanayi devrimi endüstri 4.0: Dünya ve Türkiye değerlendirmeleri. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 29-49, doi:10.31006/gipad.417536
- Koç, E., Şenel, M., ve Kaya, K. (2017). Türkiye'de ekonomik göstergeler - imalat sanayi kapasite kullanım oranı. *Mühendis ve Makina*, 58(689), 1-22.
- Konya, S., ve Durgun, Ö. (2022). G7 ülkelerinde ar-ge harcamaları ile istihdam ilişkisi. *Sakarya İktisat Dergisi*. 11(1), 17-32.
- Krousie, C. (2018). Technological unemployment in the United States: A state-level analysis. *Major Themes in Economics*, 20(1), 87-101.
- NAICS (2021). *Introduction to NAICS*. <https://www.census.gov/naics/?48967> [Erişim: 24 Eylül 2023].
- Mas, M., Robledo, J., & Pérez, J. (2012). ICT sector definition transition from NACE Rev. 1.1 to NACE Rev. 2: A methodological note. *Joint Research Centre Technical Reports*. doi:10.2791/40232
- Murat, G. (2023). Endüstri 4.0'ın işgücü piyasalarına ve sendikalara etkisi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(25), 159-181.
- Naz, G., ve Altay, B. (2023). Türkiye'de teknolojik ilerlemenin işsizliğe etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi* (11), 93-106.

- Perani, G., & Cirillo, V. (2015). Matching industry classifications. A method for converting Nace Rev. 2 to Nace Rev. 1. *WP-EMS Working Papers Series in Economics, Mathematics and Statistics*. University of Urbino, Faculty of Economics,
- Pesaran M. H. Shin, Y. & Smith, R.J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
- Phillips, P. & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Selim, S. ve Ayvaz G, E. T. (2014). Türkiye’de enflasyon, döviz kuru ve işsizlik arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (1), 127-145.
- Taş, H. (2018). Dördüncü Sanayi Devrimi’nin (Endüstri 4.0) çalışma hayatına ve istihdama muhtemel etkileri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 9(16), 1817-1836.
- Taymaz, E. (1998). Türkiye imalat sanayinde teknolojik değişme ve istihdam. T. Bulutay, *Teknoloji ve İstihdam* (ss. 1-36) içinde, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- TCMB (2023). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS). <https://evds2.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12.08.2023)
- TÜİK (2023). <https://ty.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 24.08.2023)
- Ulusoy, İ. (2020). Ar-Ge harcamalarının genç işsizlik üzerindeki etkisi: BRICS-T ülkeleri örneği. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 30, 98-114. doi:10.17740/eas.soc.2020.V30-07
- Utlu Koçdemir, S., ve Özyıldız, T. (2022). İnovasyon ve istihdam ilişkisi: NIC ülkeleri örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 1057-1068. doi:10.33437/ksusbd.1087468
- Vivarelli, M. (2015). Innovation and employment. *IZA World of Labor* 154, 1-10. doi:10.15185/izawol.154
- Yıldız, K. (2014). İşsizlik türleri, her bir işsizlik türünün toplam işsizlikteki payı ve çeşitli demografik parametrelerle ilişkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, (45). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuhbsd/issue/32938/365915> (Erişim Tarihi: 24.08.2023)

Extended abstract

In 1760, with the invention of the steam engine by James Watt, the first industrial revolution, which is the first process of industrialization, began with the replacement of muscle power in production by machines powered by water and steam power. Technological developments led to the second, third, and fourth Industrial Revolution following the first Industrial Revolution. Developments in industry gradually reduced the need for unskilled labor. We look at the first example of using the first machines in the textile industry resulted in a group of people becoming unemployed. People who feared unemployment showed their reactions by breaking the machines. There is a general belief that the substitution of machines for human labor due to industrial revolutions reduces the demand for unskilled labor while creating employment for skilled labor.

The subject of the study is based on the widely held view that technological advances reduce the demand for unskilled labor while creating employment for skilled labor. In this context, the impact of high technology on the employment rates of countries is very important for countries with high unemployment rates. In Turkey, high unemployment rates are seen as an important problem. Based on this important problem, the impact of industrial performance on employment is emphasized. This study aims to reveal the impact of industrial developments on employment. In this context, the relationship between industrial developments and employment is analyzed with an output-based approach as opposed to the input-based studies in the literature. When the literature is examined, it is

observed that the majority of empirical studies are input-based, while output-based approaches are scarce. The study aims to fill an important gap in the literature by taking an output-based approach. The hypothesis of the study is based on the assumption that an increase in high-tech industrial production will reduce the employment rate. However, this study may be limited by the fact that it provides a general perspective on the industrial sector and the dataset covers a specific period in history. The keywords to be considered in this study are high-tech industrial production, capacity utilization, and employment rates in Turkey. This study includes an introduction, theoretical framework, literature review, data, methodology, and conclusion.

The process of technological change that emerged with the Industrial Revolution is considered in three stages: invention, innovation and diffusion. Invention is defined as the emergence of a new idea with potential for application. Innovation, the second stage, is defined as the first commercial application stage of the invention. Current economic conditions and the conditions in which the firms that will innovate are located are of great importance in the development of innovations. In general, inventions and innovations emerge as a result of R&D activities. For this reason, the R&D process is important in the emergence of technological innovation. Countries and firms allocate resources to R&D activities for the emergence of new inventions. The last stage, diffusion, spreads the emerging innovation to other firms and sectors. The economic effects of new technologies appear when various firms use them.

It is impossible to give a clear answer about the effects of technological innovations on employment. However, there is a consensus that the impact of R&D and product innovations that lead to technological innovations on employment will emerge depending on product and process innovation. Product innovation is defined as the production of a new product and improvement in the quality of existing products, while process innovation is defined as a technological change that leads to the production of a product through a new process. Product innovation can create employment through the emergence of new products and markets. Therefore, product innovation is generally associated with employment growth. Process innovation, on the other hand, increases productivity by reducing the need for labor in the production process (by substituting labor with new technologies). In other words, it is associated with introducing machinery and equipment that produces the same output with fewer inputs (saving labor). Process innovation can therefore be thought to lead to technological unemployment. However, it can also create employment as additional workers are needed in the production industries that produce the new machines. Therefore, the impact of process innovation is uncertain.

This study examines and analyzes the effects of industrial sector performance on the employment rate. The analysis period covers the months 2014:01 - 2023:05 and focuses on the example of Turkey. In addition, the impact of industrial performance on the employment rate is evaluated by considering the high technology industry index series and the manufacturing industry capacity utilization rate series, the nominal exchange rate series between the dollar and Turkish lira, and the employment rate series in the Turkish economy.

In this study, the impact of industrial production and capacity utilization on employment in Turkey is examined using the ARDL method, using monthly data for the period 2014:01 - 2023:05. According to the findings of the bounds test applied within the scope of the ARDL model; it is concluded that there is a cointegration relationship between the variables. The explanatory power of the ARDL model in this study is 0.83, which is an ideal value and is found to be significant. Regarding the model, the long-term coefficients for the High Technology Industry Index (YTEKSANEN), Manufacturing Industry Capacity Utilization Rate (IMSANKKOR) and Nominal Exchange Rate (DK) are -0.0489, 0.3398 and 0.4961, respectively. It has been determined that a 1% increase on YTEKSANEN reduces the employment rate by approximately 0.04%, a 1% increase on IMSANKKOR increases the employment rate by approximately 0.33%, and a 1% increase on DK increases the employment rate by approximately 0.49%. It can be said that the results of this study support theoretical expectations. Input-based studies of Brouwer et al. (1993), Krousie (2018), Bulut

and Yenipazarlı (2020), Doğaner (2022), and Avcı (2023), who study the relationship between high technology and employment, support the findings obtained in this study.

According to the short-term analysis findings, it can be said that the error correction model works when looking at the error correction term (CointEq). It is understood that the error correction term coefficient (-0.2074) is negative and significant. If ISTHDMOR is the dependent variable and YTEKSANEN, IMSANKKOR, and DK are the independent variables, an imbalance that may occur in the short term ($1/0.2074 = 4.82$) will balance after approximately five periods.

When the literature is examined, the majority of studies refer to the employment of scientists, engineers, and technicians representing high technology and the measurement of R&D activities as the two most important parameters of innovation and are represented to measure the concept of innovation. Research on the subject of this study has used one or both of these input-based criteria to define high-technology industries. This study generally relies on output-related variables to define high-tech sectors. For example, the American Electronics Association defines an industry as high technology if it is a “producer/creator of technology.” In this context, when compared to previous studies, this study has a unique value in the literature as it analyzes the effect of industrial performance on the employment rate by focusing on “output-based criteria” rather than “input-based criteria”.

This study provides a starting point for examining the effects of industrial performance on employment in Turkey. In this context, understanding the effects of high technology and capacity utilization rates in the industrial sector on the employment rate is an important issue for economic policymakers and labor market analysts. In future research, this issue can be examined from different perspectives by using the findings of this study, and studies can be carried out to optimize Turkey’s industrial performance using new methods.

Yazar katkıları/Author contributions: Çalışmanın tüm aşamaları yazarlar tarafından eşit şekilde tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

Çıkar çatışması beyanı/Conflict of interest statement: Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

Veri kullanılabilirliği bildiriimi/The data availability statement: Bu makalede kullanılan veri seti istenildiği takdirde okuyucuyla paylaşılabilir.

Etik beyanı/ Ethics statement: “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi”nde belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Bu araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğunu beyan ederim.

*Araştırma makalesi/Research article***Kent kuramlarında sınıflandırma sorunsalı: Manuel Castells'in eserleri üstünden bir çözümleme¹**Umut Seren YARIM ALTUNAY²Research Assistant, Faculty of Economics and Administrative Science
Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
serenyarim@gmail.com, 0000-0001-7799-1744**Geliş Tarihi/Received Date:** 06.12.2023 **Kabul Tarihi/Accepted Date:** 15.12.2023**Önerilen Alıntılama/ Suggested Citation:** Yarım Altunay, U.S. (2023). Kent kuramlarında sınıflandırma sorunsalı: Manuel Castells'in eserleri üstünden bir çözümleme [The problematic of classification in urban theories: An analysis of the works of Manuel Castells]. *Journal of Politics, Economy and Management*, 6(2), 65–82.

Öz: Kent kuramları, tarihsel ve sosyo-ekonomik değişimlerle birlikte sürekli evrilmekte ve bu süreçte çeşitli teorik yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Bu makalede 19. yüzyılın Klasik Kent Kuramları, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Chicago Okulu, çağdaş olarak da ele alınan Neo-Marksist Kent Kuramları incelenecektir. Bu kuramlar sınıflandırılırken tarihsel, metodolojik ve mekansal boyutlar gibi çeşitli ölçütler temelinde olduğu gibi aynı zamanda Marksizm, Pozitivizm ve Post-Modernizm gibi belirgin düşünce akımlarıyla ilişkilendirilerek de kategorize edilmişlerdir. Makalenin temel amacı, bu kuramların kentle ilgili hangi özellikler çerçevesinde şekillendiğini, kente nasıl yaklaştıklarını ve hangi metodolojik yaklaşımları benimsediklerini incelemek ve sınıflandırma sorununu ortaya koymaktır. Bu sorun somut bir örnek olarak hala neo-Marksist kent kuramcısı olarak anılan fakat günümüzde 21. yüzyıl dinamikleriyle kentleri anlamaya çalışan ve ilk önemli eseri olan “Kent Sorunu” (*The Urban Question*) kitabından oldukça farklı bir yöne kayan Castells'in değişik tarihsel evrelerdeki farklı teorileri çerçevesinde ele alınacak ve tartışılacaktır. Bu makalede teorisyenin kent kuramlarına yaptığı katkılar, teorilerinin farklı dönemlerde ne yönde şekillendiği ve bu teorilerin günümüz kentlerini anlamada akademik yazına nasıl ışık tuttuğu üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak makalede Castells'in eserleri referans alınarak bu bağlamda bir çözümleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent kuramları, Sınıflandırma, Neo-Marksizm, Manuel Castells, Yerler uzamı, Akışlar uzamı

The problematic of classification in urban theories: An analysis of the works of Manuel Castells

Abstract: Urban theories are constantly evolving with historical and socio-economic changes and various theoretical approaches emerge in this process. In this article, the Classical Urban Theories of the 19th century, the Chicago School which emerged in the early 20th century, and the Neo-Marxist Urban Theories, which are also considered as Contemporary, will be examined. These theories are categorized either historically, methodologically, spatially, or about powerful currents of thought such as Marxism, Positivism, and Post-Modernism. The main purpose of this article is to examine the characteristics of these theories about the city, how they approach the city and which methodological approaches they adopt, and to reveal the problem of categorization. As a concrete example, this problem will be addressed and discussed within the framework of various theories of Castells. Although still often labeled as a neo-Marxist urban theorist, Castells' contemporary works strive to comprehend cities through the lens of the 21st century's Dynamics and are quite different

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Murat TEK'in danışmanlığında HMKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü SBKY Anabilim dalında Umut Seren YARIM ALTUNAY tarafından hazırlanan “Kent Kuramları: Değişim Dinamikleri ve Yeni Eğilimler” başlıklı henüz kabul edilmemiş doktora tezindeki tartışmalara dayanmaktadır.

² Correspondence author: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay, Türkiye, serenyarim@gmail.com

from his first important work “The Urban Question”. In this article, the theorist’s contributions to urban theories, how his theories were shaped in different periods, and how these theories shed light on understanding current cities are emphasized. As a result, the article analyzes Castells’ works in this context.

Key Words: Urban theories, Classification, Neo-Marxism, Manuel Castells, Space of places, Space of flows

JEL Classification: O18, P25

1. Giriş

Tarihsel ve sosyo-ekonomik değişimlerle beraber hızlı bir şekilde evrilen kent kuramlarına dair süreç içerisinde çeşitli teorik yaklaşımlar ortaya konulmaktadır. 19. yüzyılda buldukları dönem itibariyle kapitalizmi ve kapitalizmin gelişimini çözümlmeyi kendilerine amaç edinen Klasik Kent Kuramcıları için kent başlı başına bir araştırma nesnesi yapılmaya da teorisyenler daha sonra oluşturulan kent kuramlarına önemli bir zemin oluşturmuşlardır. Kentin ilk kez sistematik şekilde ele alınışı Chicago Okulu’nun çalışmalarıyla başlamıştır. Sanayinin büyümesiyle daha canlı bir yapıya bürünen Chicago kentine olan yoğun göç hareketi, yaşanan göçler sonucunda ırkçılığın artması, kente uyum sorunlarının yol açtığı gettolaşma gibi kentsel problemleri çözmek için Chicago Okulu’un teorisyenleri kenti araştırma nesnesi haline getirmişlerdir. Zaman içinde meydana gelen sosyo-ekonomik ve toplumsal değişiklikler, Chicago Okulu’nun metodolojisini ve teorik yaklaşımının yetersiz kalmasına ve etkinliğini yitirmesine neden olmuştur. Özellikle mekânsal ayrışmaların altında yatan ekonomik ve politik yapıları yeterince analiz etmemeleri eleştirilmelerine sebep olmuştur.

1970’li yıllarda ise kentler kapitalist üretim süreçleri bağlamında analiz edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, uzun süre göz ardı edilen Marksizm yeniden canlanmış ve neo-Marksist kent teorileri gelişmiştir. Lefebvre’nin öncülük ettiği bu yeni kent sosyolojisi akımı, mekânın üretimi ve kent hakkı kavramları ile David Harvey; kolektif tüketim ve yeni toplumsal hareketler bağlamı ile Manuel Castells gibi isimlerin katkılarıyla dönemin öne çıkan düşünsel hareketlerinden biri haline gelmiştir. Castells kent sorununa “emek gücünün yeniden üretimi, kolektif tüketim” bakış açısıyla erken dönem çalışmalarını şekillendirmiştir.

Önemle vurgulanması gereken konu hızla değişen sosyo-ekonomik, toplumsal, kültürel dönemleri ve bu dönemlerin kente etkilerini açıklarken birkaç dönemi temsil eden teorisyenler söz konusu olduğunda nasıl bir rasyonel sınıflandırma yapılması gerektiği konusudur. Nitekim Castells’in ortaya koyduğu neo-Marksist ideoloji ile yazılmış başlangıç eserleri ile daha sonra ortaya koyduğu eserler arasında önemli farklılıklar olduğu söylenebilir. Çünkü 1980’lerin ortalarında Castells’in çalışmaları alandaki hakimiyetini kaybetmiştir. Dönemin konjonktürünün yanı sıra; toplumsal, ekonomik, siyasi dinamikleri radikal şekilde değişmiştir. Castells’in erken dönem çalışmalarında belirttiği refah devleti döneminde toplumsal üretimden kâr sağlayan sermaye; daha sonra 1970’lerden sonra yaşadığı yapısal krizden dolayı yönünü sanayiden yapılabilecek çevreye çevirmiş ve kolektif tüketim alanlarını metalaştırmıştır. Dolayısıyla emeğin yeniden üretildiği dönemden sermayenin yeniden üretildiği ve bu süreçte kentlerin metalaştığı döneme doğru bir geçiş yaşanmıştır. Castells (2002) son dönem eserlerinde, önceki dönem çalışmalarından birisi olan “Kent Sorunu” kitabında vurguladığı kent sorunlarının artık eskide kaldığını belirtir ve kariyerinin başlangıcındaki çalışmalarını pek çok açıdan eleştirir.

Bu makalede kent kuramlarının tarihsel süreç içindeki evrimsel değişimleri, kuramcıların kentlere yönelik bakış açıları ve metodolojik yaklaşımları incelenmiştir. Daha sonra somut bir örnek olarak Castells’in erken dönem çalışmalarından güncel kent kuramlarına olan entelektüel yolculuğu ve bu yolculuğun kent teorisine yansımaları ele alınmıştır. Bu yaklaşım, kent sosyolojisi alanındaki farklı akademik dönemler ve teorik yaklaşımlar arasındaki geçişleri daha iyi anlamak için kullanışlı bir örnek teşkil etmektedir. Bu doğrultuda Castells’in entelektüel yolculuğunu anlamlandırırken aynı zamanda etkilendiği değişim dinamikleri üstünde de durulacaktır. Kentsel kuramlar tartışılırken Castells’in erken

dönem eserlerinden “Kent Sorunu” adlı kitabına sürekli atıflarda bulunulmakta Castells hala güncel akademik literatürde neo-Marksist teorisyen olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu makale ile Castells’in görüşlerini bu kısıtlılıktan kurtararak güncel kentsel tartışmalara yaptığı katkıları vurgulamak ve bu sayede alana önemli bir katkı sunmak amaçlanmaktadır. Kent çalışmaları literatüründeki anlaşmazlığın en azından bir kısmı, araştırmacıların bu tanımlama ve sınırlama konularında net olamamasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden kent kuramlarının sınıflandırma sorunlarına Castells üzerinden bakmak, bu alandaki teorik tartışmaları daha iyi anlamamıza ve kentsel alanların gelecekteki dinamiklerini öngörmemize yardımcı olacaktır. Bu girişim, aynı zamanda, kent kuramlarında işlevsel amaçlarla oluşturulan kategorize etme yaklaşımının sınırlılıklarını ve olanaklarını da sorgulayacak ve bu alanda yeni tartışma alanları açmayı hedefleyecektir. Nihayetinde çalışmada Castells’in eserleri referans alınarak bu bağlamda bir çözümleme yapılacak ve çözüm önerileri sunulacaktır.

2. 19. yüzyıl klasik kent kuramcıları

Birinci Sanayi Devrimi’nde buhar gücü ile çalışan makinelerin icat edilmesiyle başlayan mekanizasyon süreci tarım toplumundan endüstri toplumuna geçişe neden olur. Ayrıca feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına sıçrayışı beraberinde getirir. İş bölümünde, ekonomik ve toplumsal yapıda ve dolayısıyla kentsel mekânda önemli değişiklikler yaşanır. Marx, Engels, Weber ve Simmel gibi klasik teorisyenler, bu yeni sosyo-ekonomik sistemleri farklı bakış açıları ve yöntemler kullanarak açıklamaya çalışmışlardır. Bu çerçevede, kent; kapitalist üretim sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal ilişkilerin analizinin konusu olmuştur.

Sanayi Devrimi sonrasında endüstri kent formu, teknolojik ilerlemeye paralel olarak gelişen ulaşım ağları (özellikle demiryolları), fabrikaların yer seçimleri ve işçi sınıfının fabrika çevresinde kendi imkanlarıyla inşa ettiği bakımsız konutlar şeklinde kategorize edilebilecek üç temel faktör tarafından şekillenmiştir. Orta Çağ dönemi kentleri, surların dışına taşarak fabrika ve mahallelerin eklenmesiyle giderek büyümüş, bu süreçte kentler hızlı bir yayılma sürecine girmiştir (Mumford, 2019, ss. 478-488). Sanayileşme ile yaşanan hızlı gelişme sürecinde, nüfus artışı, barınma problemleri ve kentsel hastalıklar gibi karşılaşılan kentsel sorunları çözmek amacıyla ortaya konan yasalar, ütopyalar, kent modelleri ve ideolojiler kent formunun şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Tekkanat ve Türkmen, 2018, s. 117).

Marx, 1867 tarihli “Kapital” isimli eserinin ilk cildinde, İngiltere’deki kentlerin durumuna dayanarak kent-kır ayrımı üzerine bazı değerlendirmeler yapmıştır. Ancak, kent konusunda daha kuramsal çalışmalarını, Engels ile yazdığı “Komünist Manifesto” (1847-1848) ve “Alman İdeolojisi” (1845-1846) eserlerinde yoğunlaştırmıştır. Marx, bu çalışmalarında kent-kır ikiliği üzerine ve kentlerin sanayi devriminin merkezi olarak sınıf bilinci açısından mekânsal önemine değinmiş olsa da kentler ile ilgili kapsamlı ve sistematik bir değerlendirme yapmamıştır (Şengül, 2001).

Diğer yandan, Engels’in kent konularına yaklaşımını Marx’inkiyle aynı çerçevede değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmaz. Engels, 1845 yılında yazdığı “İngiltere’de Emekçi Sınıflarının Durumu” (2013a) ve 1872’de kaleme aldığı “Konut Sorunu” (2013b) adlı eserlerinde 19. yüzyılın kent sorunlarına ve özellikle barınma hakkı gibi temel kentsel haklara odaklanırken; İngiltere’nin büyük kentlerindeki “teneke mahalleleri” üzerine yoğunlaşmıştır. Aynı zamanda yoksul kesimlerin yaşadığı alanlarda karşılaştıkları kanalizasyon, su, hijyen gibi günlük yaşam problemlerine de dikkat çekmiştir. Marx ve Engels kenti politik-ekonomi yaklaşımıyla inceleyerek tarihsel materyalist bir anlatımla Sanayi devriminin tarihin ilerlemeci çizgisi üzerinde ekonomik üretim tarzında önemli bir değişiklik meydana getirdiğini belirtmişlerdir. Bu da işçi sınıfının tarih sahnesine çıkışı ve burjuvazi ile arasındaki çelişkinin başlaması anlamına gelmektedir.

Öte yandan Marx ve Engels’in aksine kente çok farklı bir metodolojik yaklaşımla bakan ve yöntem olarak öznelliği tercih eden Weber’in sosyolojik tahayyülünde bireysel eylem ve bireysel bilinç yer almaktadır. Weber, sosyolojik yaklaşımının temelinde belirli davranış biçimlerini öznel amaçlarla

ilişkilendirme çabasını oturtmaktadır. Sosyolojinin asıl görevi Weber'e göre, insanlar arasındaki etkileşimleri ve bu etkileşimlerin beraberinde getirdiği fiziksel değişimleri incelemekten öte bir anlam taşır. Aslolan bu etkileşimleri gerçekleştiren bireyler için taşıdıkları anlamları ve motivasyonları da açıklamaktır (akt. Martindale, 2000, s. 86). Weber kent sorunlarına da toplumsal eylem sosyolojisi perspektifinden bakarak kuramında “kent zihniyetine” yer verir ve kentlerde çok farklı toplumsal karakterlerin ve toplumsal konumların bir arada bulunduğu altını çizer (Martindale, 2000 ss. 86-87). Weber'in (2010, s. 124) kent teorisi, kentlerde bulunan çeşitli sosyal grupların bir arada yaşayabilmesi ve kent nüfusunun çeşitliliğini anlamayı amaçlar. Weber, tarihsel verileri detaylı bir şekilde inceleyerek “Hangi kent tipi kentsel topluluk kriterlerini karşılar?” sorusuna cevap arar. Bu yaklaşımla, kentlerin sosyal ve sınıfsal yapısını derinlemesine anlamaya çalışır.

Weber'in araştırmalarında odak noktası, kapitalist batı uygarlığının insanlık tarihindeki eşsiz niteliklerini belirlemek ve kapitalizmin gelişimini, bu gelişimin sosyolojik yansımalarını özellikle Avrupa ve Hristiyanlık üzerinden anlamaktır. Weber (2012) “Ekonomi ve Toplum” adlı eserinde kendi temel kavramlarından biri olan “rasyonalite”yi kent tanımına uygulamıştır. Weber için kent, her şeyden önce otoritenin akla uygunlaştırılmasını temsil eder ve kentlerin gelişimini analiz ederken, özellikle kentlerde hesaplayıcı akılcılığın gelişimine dikkat çeker (Güllüpcinar, 2013, s. 56).

Georg Simmel Kıta Avrupası'nda, kentleşmenin beraberinde getirdiği toplumsal sorunları gündeme getiren ilk araştırmacı olarak, kent sosyolojisine çok önemli katkılarda bulunmuştur. Martindale'a (2000, s. 63) göre Simmel'in kent teorisi sistematik kentsellik teorisine en çok yaklaşan teorilerden birisidir. Teorisyenin sosyolojik yaklaşımında kent ne demografik ayrımlarla ne de mahallelerin, varoşların fiziksel karakteristik özellikleriyle ilgilidir. Simmel'in kent analizinde öne çıkardığı konu, kent sakinlerinin zihinsel yapısının incelenmesidir. Simmel (2009) kent konusunda özellikle kültürel boyutlara odaklanmış ve kentsel yaşamın bireysel bilinç üzerindeki dönüşümlerini, metropolün insan psikolojisi ve karakteri üzerindeki etkilerini detaylandırmıştır. Bu konuları, “Metropol ve Zihinsel Yaşam” (*The Metropolis and Mental Life*) adlı makalesinde derinlemesine işlemiştir. Bu çalışmasında Simmel metropolün bireyler üzerindeki etkisini ve bu etkinin nasıl yeni bir insan tipi yarattığını analiz etmiştir. Kenti toplumsal bir inşa ve yaşam biçimi olarak tanımlayan Simmel'e (2009, s. 318) göre metropolde gürültü, kalabalık gibi pek çok uyarıcı tarafından kuşatılan metropol insanının zihni, yaşam ritmi çok yavaş olan kırdaki insana göre daha karmaşık ve daha yoğundur.

3. 20. yüzyılın ilk yarısı: Chicago Okulu

Klasik kent teorilerinde kentin bağımsız bir araştırma nesnesi olarak ele alınmama durumu 20. yüzyıla gelindiğinde değişmiştir. Bu dönemde, kent problemlerinin sistematik bir şekilde incelenmesi ve kentin ayrı bir disiplin olarak araştırma konusu haline gelmesi, Chicago Okulu'nun bir dönüm noktası olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Robert E. Park ve meslektaşları Ernest W. Burgess, Roderick D. McKenzie, Louis Wirth'in Chicago Üniversitesi sosyoloji kürsüsünde yer alarak kent sosyolojisindeki araştırmaların ve teorilerin temellerini atmış olmaları nedeniyle söz konusu kent kuramcıları Chicago Okulu başlığı altında değerlendirilmektedir. Okulun kurucuları, 1900'lerin başında nüfus yoğunluğu, aşırı büyüme, etnik çeşitlilik bakımından bir laboratuvar özelliği gösteren “Chicago kentini” gözlemlemişlerdir. Bu dönemde, Chicago'nun öne çıkan özelliği, Orta Batı Amerika'nın ticaret, finans ve üretim merkezi olarak stratejik bir konumda olması ve güneyli siyahilerin daha iyi yaşam standartlarına ulaşma umuduyla bu bölgeye yoğun bir şekilde göç etmeleridir. Hızlı endüstrileşme sonucu gerçekleşen bu yoğun göç, kentte etnik çatışmalara, ırkçı hareketlere, yüksek işsizlik oranlarına, suç oranlarının artmasına, yoksulluğa ve salgın hastalıklara yol açmıştır (Serter, 2013, ss. 68-69).

Chicago Okulu, kenti bir biyotik topluluk olarak ele almış ve bu yaklaşım çerçevesinde “Kentsel Ekolojik Teori” ve “Kentlileşme Teorisi” olarak adlandırılan iki temel düşünce kent sosyolojisi alanında özellikle etkili olmuştur. “Kentsel Ekolojik Teori”; bireylerin oluşturdukları farklı grupların kent içindeki yer seçimine ilişkin mücadelelerini doğadaki rekabetle benzerlikler kurarak değerlendiren mekânsal kademelendirme yaklaşımıdır. “Kentlileşme Teorisi” ise Louis Wirth'in Simmel'den etkilenerek geliştirdiği kent yaşamının evrensel özelliklerini tanımlamayı amaçlayan ve kenti bir yaşam

biçimi olarak ele alan kültüralist bir yaklaşımdır (Duru ve Alkan, 2002, s. 11). Abbott'a (1997, s. 1152) göre Chicago Okulu'nun asıl olarak ortaya koymaya çalıştığı şey mekânın kendisinin insan davranışlarını değiştirdiği; belirli toplumsal aktörlerin belirli sosyal zaman ve mekânlardaki yerleşimlerini, düzenlemelerini anlamadan toplumsal hayatın anlamlandırılmayacağıdır. Castells'e (2002, s. 11) göre, Chicago Okulu kent sosyologlarının en önemli katkısı 20. yüzyılın ilk yarısında sanayileşme ve kentleşme dinamiklerinin yükselişiyle birlikte insan yerleşimlerinin biçimini ve sürecini sosyal seçim ve rekabet konularına bağlayarak mekânsal modelleme örnekleri oluşturma ve toplumsal süreçleri mekânsal kategorilere oturtma çabasıdır.

Chicago Okulu, Darwin'in evrim teorisi ve Durkheim'in toplum metodolojisinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Pozitivizmin özne-nesne ayırımına dayalı bilimsel bilgi anlayışı, nesnel gerçekliğin öznenin faaliyetlerinden bağımsız var oluşu ve dış dünyanın duyuşal metotlarla bilinebileceği varsayımı, okulun epistemolojik çerçevesini oluşturmuştur. Bu çerçeve, okulun en çok eleştirilen yönlerinden bir tanesidir. Pozitivist düşüncenin yansımaları metodolojilerinde de karşılık bulmuş; nicel verilere ve ekonometriye yönelen Chicago Okulu sosyologları, doğa bilimlerini temel alarak toplumsal gerçekliği ve insan yerleşimlerini anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu yaklaşımı, haritalandırma ve istatistik gibi nicel verileri kullanarak uygulamışlardır. Ayrıca, bireyin toplumsal ve doğal çevre tarafından şekillendiği ilkesini insan davranışlarını anlamada ve toplumsal değişimleri analiz etmede bir yol haritası olarak kullanılmıştır.

Park'a (1936, s. 14) göre, kentte yaşayan bireylerin hayatlarını sürdürebilmek için birbirleriyle kurdukları ilişkiler, anlaşmalar ve çatışmalar, kentin doğal olarak şekillenmesini sağlar. Buna göre, kentler kendiliğinden konut alanları, iş yerleri, kültürel faaliyet bölgeleri, ticari ve endüstri alanları gibi farklı bölgelere ayrılmaktadır. Park (2020, s. 38), kentin yalnızca coğrafi bir ekolojik birim olmadığını, aynı zamanda mesleklerin ve uzmanlık alanlarının artmasıyla ilişkili olarak işbölümüne dayalı bir ekonomik düzen olduğunu belirtir. Bu bağlamda, kentin yapısında "baskınlık" (dominance) ilkesi kilit bir kavram olarak öne çıkar. Bu yaklaşıma göre, doğadaki yaşam topluluklarında baskın türlerin var olması gibi, insan yerleşimlerinde de dönemin koşulları ve ihtiyaçlarına uygun olarak merkezi iş bölgeleri, yerleşim alanları, sanayi bölgeleri, banliyöler, gecekondu mahalleleri, getto alanları ve göçmen mahalleleri mevcuttur. Park'a (1936, s. 8) göre, erken 20. yüzyılda bu egemen yapıları özellikle sanayi ve ticari kurumlar oluşturmuştur. Dolayısıyla bu kurumların bulunduğu alanların rant değerinin yüksek olması doğal bir durumdur.

İnsan ekolojisi yaklaşımına katkıda bulunan en önemli gelişmelerden biri, McKenzie'nin (2020) insanların ihtiyaçlarına göre çevre yaratma kapasitelerine sahip olduklarına ve bu yüzden insan ekolojisinin saf doğal bitki ve hayvan ekolojisinden farklı olduğuna dair görüşüdür. McKenzie'ye (2020, s. 117) göre nüfus artışı, rekabetin yoğunlaşması ve iş bölümünün gelişmesiyle birlikte hem sunulan hizmetlerde hem de bu hizmetlerin sunulduğu mekanlarda uzmanlaşma başlar. Bu durum, kentsel alanlarda belirgin bir mekânsal ayırım ve bölünmeyi beraberinde getirir. Bu ayırım, iş faaliyetleri için ayrılan özel alanlar (her endüstri ve hizmet dalı için ayrılmış bölgeler), tüketim amacına hizmet eden farklı alanlar ve yaşamak ve yerleşmek için tahsis edilen özel bölgeler şeklinde kendini göstermektedir (Hess, 2001, s. 73). Bu süreçte belirli faaliyetler (finansal kurumlar, ticaret yerleri, alışveriş merkezleri) kentin arsa değerlerinin yüksek olduğu noktalarda yoğunlaşırken, yerleşim yerleri ve diğer kurumlar kentin merkezinden dışa doğru yayılır.

Park'ın yaptığı gibi, McKenzie de kentte yaşayan insanların hareketlerini ve yer seçimlerini anlamak için bitki ve hayvan ekolojisinin temel argümanlarını kullanır. Bu bakış açısıyla kent toplumunun büyümesi, ekolojide gözlemlenen rekabet (competition), istila (invasion), yerinden etme ve ardıllık (succession) gibi süreçlerle gerçekleşir. Endüstrileşme ile paralel olarak kentler büyürken, öncelikle sanayi talep ve hammaddelere yakın bölgelere kurulur. Kentlerdeki nüfus artışı, farklı iş kollarının etrafında gerçekleşince, bu bölgeler olanaklarla donatılmış cazip yerler haline gelir ve bu yerleri elde etmek için rekabet ve mücadele başlar (Serter, 2013, s. 70). Böylece, özellikle ekonomik olarak güçlü gruplar kentin iyi konumlarını istila ederken, daha zayıf durumdaki sakinler artan arsa fiyatları ve kira bedelleri nedeniyle bu yerleri terk etmek zorunda kalırlar. İstilaya uğrayan bölge,

ardılları tarafından tamamen ele geçirilip karakterini değiştirdiğinde bu döngü tamamlanmış olur (Bal, 2018, s. 220).

McKenzie, insan ekolojisi ve kent arasındaki ilişkiyi genel bir çerçevede soyut bir teori olarak geliştirirken, Burgess bu teoriyi somutlaştırarak pratiğe dökülmüş hale getirmiştir. Burgess (2020, ss. 89-104) McKenzie'nin teorisinde belirtilen rekabet, istila ve yerini alma süreçleriyle oluşan mekânsal ayrışmayı haritalandırarak ve bir diyagram çizerek kentin genişlemesini gözler önüne sermiştir. Burgess'e göre, kentlerin iç yapısı eşmerkezli daireler şeklinde düzenlenmiş olup bu daireler kent içindeki farklı işlevsel bölgeleri birbirinden ayırır. Bu bölgeler merkezden dışa doğru genişler ve kentin yapısal organizasyonunu temsil eder (Keleş, 2017, s. 124).

Park'ın öğrencisi olan Louis Wirth 1938 yılında yayımladığı “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme” (*Urbanism as a Way of Life*) adlı makalesiyle kentsel ekoloji kuramının yanına kültüralist bakış açısını da ekler. Wirth (2002, ss. 77-106) bu makalesinde, kır ve kentin bireylerin davranışları üstündeki etkilerine, toplumbilimsel açıdan kentin önemine, kentleşme ve kentleşme tanımlarına, kentin büyüklüğünün, yoğunluğunun ve heterojenliğinin kişilerin hareketlerine olan etkisine, bir toplumsal yaşam biçimi olarak kentleşmeye vurgu yapar. Chicago Okulu kuramcıları gettoların, banliyölerdeki mekânsal ayrışmaların “doğal alanlar” olduğunu öne sürerek bunlara müdahale edilmemesi gerektiğine ve kentin kendiliğinden dengeye oturacağına dair vurgulamalarından dolayı eleştirilmiştir. Bu ayrışmaların arkasında yatan ekonomik ve politik ilişkilerin görmezden gelinmesi çeşitli tartışmalara neden olmuştur.

Chicago Okulu'nu önemli kılan “kentsel ekoloji” metodolojisi daha sonra farklı zaman dilimlerinde de pek çok teorisyeni etkilemiş ve bu doğrultuda kentler incelenerek eserler ortaya konmuştur. Yıllar içerisinde, Chicago Okulu'nun teorik öncüllerinden ve ampirik sosyal bilim araştırmaları modelinden ilham alan pek çok kent sosyoloğu ortaya çıkmıştır. Örneğin; ekolojik bakış açısı 1950'lerde Amos Hawley'in, 1960-1970'lerde ise Gerald Suttles'in çalışmalarında geliştirilmiş ve detaylandırılmıştır. Suttles, hem çetelerin hem de banliyödeki ev sahiplerinin davranışlarının coğrafi yakınlıktan kaynaklanan ahlaki bir düzeni yansıttığını ileri sürerek mekânın insan davranışlarını nasıl etkilediğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte 1977'de kent coğrafyacıları olan Brian J. L. Berry ve John Kasarda, kentsel bölgelerin arazi kullanım modellerini haritalamak için faktöriyel yöntemler ve istatistiksel teknikleri kullanarak “Çağdaş Kentsel Ekoloji” makalesini yayımlamışlardır (Judd, 2011, s. 6).

4. 20. yüzyılın ikinci yarısı: Henri Lefebvre ve David Harvey

20. yüzyılın ikinci yarısı 1945-1970 ve 1970-1990 olmak üzere iki ana döneme ayrılır. İlk dönem, Keynesyen ekonomik modelin hâkim olduğu bir zaman aralığı olarak bilinirken, 1980 sonrası dönem, küreselleşme ve neo-liberal ekonomi politikalarının üretim ve emek örgütlenmelerine hegemonik etkisiyle tanımlanır. Bu dönemde, coğrafi-mekânsal sınırların ve hiyerarşilerin yeniden yapılandırıldığı ve kentlerin işlevlerinin bu yeni iş bölümü ve ölçeklere göre biçimlendiği gözlemlenir (Brenner ve Keil, 2013). Sanayinin büyümesine bağlı olarak ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak için kenti araştırma nesnesi haline getiren Chicago Okulu'na anlam veren dinamiklerin ve dolayısıyla konjonktürün değişmesiyle birlikte 1970'li yıllarda kent, kapitalist üretim süreçleriyle birlikte analiz edilmeye başlanmıştır. Uzun süre sessiz kalan Marksizm yeniden canlanarak neo-Marksist kent kuramları ortaya çıkmıştır.

Henri Lefebvre öncülüğünde başlayan bu yeni kent sosyolojisi, Manuel Castells² ve David Harvey'in de katkı sağlamasıyla döneme damgasını vurmuştur. Bu yeni kent sosyolojisi, Chicago Okulu'nun statik mekân anlayışını, kentsel mekândaki eşitsizlikleri ve ayrımları doğal gören yaklaşımları eleştirir. Temelde Chicago Okulu'ndan ayrılımlarının sebebi, Okul'un teorisyenlerinin

² Bu bölümde sadece Lefebvre ve Harvey'in kent kuramlarına yer verilecek Castells'in çalışmaları ayrı başlıkta incelenecektir.

sanayi periyodunun ve dolayısıyla sanayi kentinin teorisyenleri olmalarıdır. 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte sanayi döneminde doğan ve buradan yola çıkan yeni bir dönem; Lefebvre'nin adlandırmasıyla "Kentleşme Periyodu" başlamıştır.

Lefebvre'ye (1976, s. 21) göre, Marx'ın "Kapital" eserinden bu yana kapitalizm, iç çelişkilerini tamamen çözemese de bu çelişkileri hafifletebilmiş ve büyümeye devam etmiştir. Bunun temel nedeni, sistemin mekânı işgal edebilme ve mekânı üretebilme yeteneğidir. Kapitalizm bugünkü varlığını metaların mekânda üretilmesinden öte, "mekânın kendisinin" bir meta olarak üretilmesine borçludur. Lefebvre (2019a, s. 150) bu yeni kapitalizm döneminde mekânın metalaştırılarak bir amaç haline geldiğini, imalat endüstrisinin yerini inşaat-gayrimenkul ve eğlence endüstrisinin aldığını belirtir. Bu iki sektörün birleşerek sahil şeritlerini, dağlık bölgeleri ve kentleri genişlettiğini vurgular. Lefebvre (2019b, s. 61) için her toplum ve üretim tarzı kendi mekânını üretir. Kentsel mekânın üretimi, ona bağlı sosyal ilişkilerin yeniden üretimi anlamına gelir ve bu mekânın toplumsal bir ürün olduğunu gösterir. Her dönem, kendi mekânsal pratikleriyle mekânı şekillendirir ve sahiplenir. Dolayısıyla, toplumsal mekân analizi, toplumun, toplumdaki güç ilişkilerinin ve üretim şekillerinin analizi olarak kabul edilir.

"Sosyal Adalet ve Şehir" (*Social Justice and The City*) adlı eseriyle Marksizm'e adını atan ve kenti politik-ekonomik perspektif ile yorumlayan Harvey (2016) sermayenin kentleşmesi, kapitalizmin kentte yarattığı çelişkiler ve eşitsizlikler üzerine odaklanmıştır. Lefebvre gibi Harvey de Marksist ekonomik analiz kategorilerini sistematik olarak kentsel gelişim çalışmalarına uygulamıştır. En başından beri amacı kent çalışmalarını ve coğrafyayı Marx'ın ekonomi politiği çerçevesinde temellendirmektir (Merrifield, 2019, s. 281). Castells'in erken dönem eserlerindeki kent sorununa yaklaşımı emek gücünün yeniden üretimi iken Harvey kenti sermaye birikim süreciyle ilişkilendirmiştir. Bu bağlamda Harvey'in bu konu üzerine yazdığı en önemli iki eseri, "Sosyal Adalet ve Şehir" (1973) ve "Sermayenin Sınırları" (*The Limits to Capital*) (1981) olarak kabul edilir. Bu eserler, sermaye birikimi teorisini kapitalizmin kendine özgü coğrafi yapısıyla bağlantılı olarak inceleyen en sistematik çalışmalardandır.

Harvey, "Sermayenin Kentleşmesi" (*The Urbanization of Capital*) (1985a) ve "Bilinç ve Kent Deneyimi" (*Consciousness and the Urban Experience*) (1985b) adlı eserlerinde, kapitalist kentleşmenin kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik süreçlerinin birbiriyle nasıl iç içe geçtiğini detaylı bir şekilde incelemeye devam eder. Ardından, kent araştırmalarında yeni bir alan olarak ortaya çıkan postmodernlik konusuna önemli teorik ve politik katkılarda bulunan "Postmodernliğin Durumu" (*The Condition of Postmodernity*) (1989) adlı kitabını yayımlar. Geniş anlamda Marksist bir bakış açısıyla, 1970'lerden bu yana postmodernitenin kapitalizmin kültürel ve politik-ekonomik çelişkilerini nasıl yansıttığını ve somutlaştırdığını gösterir. Harvey (2002, s. 150), kapitalist sınıfa ve bu sınıfın kentsel mekânda nasıl kâr elde ettiğine dair detaylı bir analiz yapar. Kapitalizmin evriminin bir parçası olarak kent, kapitalizme varoluşsal bir zemin sağlayarak kendini yeniden üretmesine imkân tanır. Bu bağlamda, Harvey'in (2020, s. 93) amacı, kapitalist sistem içindeki kent sürecini "birikim" ve "sınıf mücadelesi" kavramları üzerinden anlamak ve bu süreci detaylandırmaktır. Bu çerçevede, Lefebvre'den "sermaye çevrimi" kavramını ödünç alarak bu fikirleri geliştirir.

Harvey, başlangıçta sanayi kapitalistlerinin birinci endüstriyel çevrimde esas olarak kentsel çevreye yerleşmek ve üretim maliyetlerini düşürmekle ilgilendiklerini belirtmiştir. Bu döngüde, fabrikalara yapılan yatırımlar çoğunlukla ucuz konutların bulunduğu, köhne yerlerde gerçekleşmiştir. Ancak arzın fazlalığı nedeniyle piyasada yaşanan aşırı doygunluk, azalan kâr oranları ve sermaye birikiminin yeniden kazanç döngüsüne girememesi, sermayenin krize girmesine yol açmıştır (Harvey, 2020, s. 97). İlk çevrimdeki Keynesyen kent kapitalizmi, tüketimi canlı tutarak ekonomiyi ayakta tutan 'tüketim temelli' bir kent modelidir. Ancak Keynesyen ekonomik modelin çöküşü sonrasında kapitalizm kendini krizden kurtarmak için farklı bir yola başvurmuş ve kenti metalaştırmıştır (Şengül, 2001, s. 31). Harvey'e (2020, ss. 99-100) göre, sermaye birikimi birinci çevrimdeki (primary circuit) döngüye katılamayan fazla sermayeyi ikincil sermaye döngüsüne aktararak çözmeye çalışmıştır. Bu durum, yapıllı çevrenin üretimine geçişi tetiklemiştir. İkincil döngü, sermaye yatırımı ve artı değer üretimi çevrimidir ve bu iki süreç de mekân üretimi yoluyla hem dolaşır hem de birikir. Özellikle müteahhitler, emlak

şirketleri, emlak komisyoncuları, yatırımcılar ve mülk sahipleri gibi emlak sektörünü oluşturan sermaye kesimleri bu döngüdeki yeni aktörlerdir (Merrifield, 2019, s. 306).

5. Castells'in kent kuramı: Erken dönem çalışmalarından güncel kent kuramına

Manuel Castells 1960'ların sonunda Nanterre'de Mayıs hareketlerinin en şiddetli zamanlarında Alain Touraine rehberliğinde, Lefebvre'nin gözetiminde doktora tezini yazan bir sosyoloji öğrencisidir (Merrifield, 2019, s. 242). Castells ilk yazılarına ideolojik anlamda mevcut şehircilik kuramlarının (hem Chicago Okulu'nun görüşlerini hem de Lefebvre'nin teorisini) eleştirisini yaparak başlar ve yeni, eleştirel kent sosyolojisine katkıda bulunur. Castells'in bu dönemde ortaya koyduğu neo-Marksist ideoloji ile yazılmış başlangıç yazıları ile daha sonra ortaya koyduğu güncel eserleri arasında farklılık bulunmaktadır.

Bununla birlikte geçmiş yüzyıllardan süregelen ve dönemin politikalarıyla çözül(e)meyen sorunların yanında 21. yüzyılın ilk çeyreğini karakterize eden krizler ve çatışmalar; içinde yaşanılan yeni ekonomi-politiği, kültürü ve toplumu anlamak için yeni bir yaklaşımın aciliyetini arttırmaktadır. Ayrıca geçmiş dönemlere kıyasla teknolojinin yaşam tarzlarına daha fazla entegre olduğu ve insanın çevresini kendi ihtiyaçlarına göre giderek daha fazla tasarladığı, kişiselleştirdiği bir değişim döneminde, geleneksel tanımını yitiren kentin varoluş çabaları kentin konumunun sorgulanmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda bu başlık altında söz konusu farklılaşma süreci ve sınıflandırma sorunsalı önce Castells'in düşünsel arka planındaki ve yöntemindeki değişiklikler doğrultusunda daha sonra kentsel sorunlara yaklaşımı açısından ele alınacak, daha sonra teorisyenin gözünden kentin konumu tartışılacaktır.

5.1. Düşünsel arka planı ve metodolojisi

Castells'in düşünsel macerası Franko yönetimindeki İspanya'da, Barselona Üniversitesi'nde başlar. Burada hem hukuk hem ekonomi lisans eğitimi alan Manuel Castells, komünist olmayan ama sol hareketi destekleyen bir anti-Franko, Katalonya İşçi Cephesi'ne üye olur (Géraldine Pflieger'den aktaran Querrien, 2007). Asturias bölgesindeki maden işçilerinin grevini organize ederken Frankocu yönetimden kaçmak zorunda kalan Castells, Paris'e siyasi mülteci olarak sığınır ve yarım kalan lisans eğitimini Sorbonne Üniversitesi Hukuk ve Ekonomi Fakültesi'nde tamamlar.

1964 yılında Fransa'nın elit okullarından biri olan Ecoles des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de Alain Touraine'le birlikte doktora başlar. Touraine'nin Paris yerel yönetimi ile anlaşması sonucu Paris metropolitan bölgesindeki sanayi yerleşimlerinin örüntülerinin istatistiksel bir haritasını çıkarmak durumunda kalan Castells, kent sosyolojisine adım atar ve doktora tezini bu yönde tamamlar (Castells ve Ince, 2006, ss. 10-11). Géraldine'e (aktaran Querrien, 2007, s. 216) göre, Touraine'nin rehberliği altındaki bu deneyim Castells'e Amerikan sosyolojisinin nicel metodolojik araçlarını kullanmayı öğretmiş ve kentsel sosyolojide teori ile pratiği nasıl birleştirebileceğini göstermiştir. Daha sonra çalıştığı Nanterre Kampüsü'nde başlayan Mayıs 1968 hareketinde etkin bir rol üstlenen Castells, sokak hareketlerine doğrudan katılımının ardından polis tarafından yakalanarak Paris'ten Cenevre'ye sürülmüştür. Bu süreçte, Marksist teoriyi, kent sosyolojisini, toplumsal hareketlerle ilgili Touraineci bakış açısını ve kişisel ampirik araştırma ilgisini bir araya getirerek yapısal bir manifesto niteliğindeki ilk kitabı "Kent Sorunu"nu yazmıştır (akt. Querrien, 2007, s. 216).

Erken dönem çalışmalarında Castells, Lefebvre'den daha ampirik, Touraine'den daha teorik bir metodoloji benimser ve kentsel araştırmalarını şekillendirmek için Althusser'in yapısalcı-Marksizm'ini kullanır (Merrifield, 2017, s. 37). İlk önemli eseri Kent Sorununda, aktör-yapı karşıtlığında 'yapı'ya daha yakın bir tutum sergiler ve aktörleri kapitalist üretim ilişkilerinin bir nesnesi olarak ele alır. Castells'e (akt. Şengül, 2009, s. 28) göre, ne kentler ne de toplumsal aktörler tarihsel bir sürecin ürünüdür; bunun yerine, politik ekonominin ve kapitalist çelişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır.

Castells ampirik araştırmalara dayanan ve pek çok makaleden oluşan “Kent, Sınıf, İktidar” (*City, Class, Power*) adlı eserinde tıpkı “Kent Sorunu” adlı kitabında olduğu gibi Fransız Marksist felsefeyi kentlere uyarlar. Kitabın ön sözünde Castells (2017, ss. 28-29), “Kent Sorunu”nda yaptığı yöntemsel hataları sorgulayarak kendisini ikinci kuşak bir safhada górdüğünü ifade eder. Althusserci kavramları değiştirmeden gözlemlenen süreçlere mekanik bir şekilde uyguladığını ve Marksist teorinin kavramsal yaygınlaştırılması yerine, tarihsel analiz yoluyla yeniden yorumlanması gerektiğini öne sürerek kendi çalışmalarına yönelik öz eleştirilerde bulunur.

Castells (Castells ve Ince, 2006, s. 17) araştırma metodolojisinde sayısal verilere olan yatkınlığı nedeniyle kendini Amerikan tarzına daha yakın hissettiğini belirtir ve 1979 yılında Berkeley Üniversitesi’nden aldığı profesörlük teklifini kabul ederek Amerika’da kent araştırmalarına devam eder. San Francisco’da kentsel toplumsal hareketler, Latin hareketleri, eşcinsel toplulukların aktivizmi ve Paris’teki kentsel sendikacılık üzerine çalışmalar yapar. Bu süreçte bu toplumsal hareketlerin kenti, politikayı ve kültürü değiştirme ve dönüştürme kapasitelerini keşfeder ve bu gözlemlerini “The City and The Grassroots” adlı kitapta sunar. Castells (1983) bu eserinde, kentsel toplumsal hareketlerin sınıf temelli olmaktan ziyade adil ekonomik paylaşım, etnik kimlik, toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelim gibi konular etrafında şekillendiğini vurgular. Burada erken dönem eserlerine göre metodolojik bir farklılığa gider ve yapısalcı-Marksist tutumdan kentsel aktörleri ön plana çıkardığı Weberci özne odaklı yaklaşıma geçiş yapar.

Son dönem çalışmalarında ise 21. yüzyıl ile bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim ve kolektif tüketim yerlerinin sanal mekânlara taşınması, sosyal ilişkilerdeki dönüşüm, sanayi toplumundan ağ toplumuna geçiş ve özel hayatındaki önemli değişiklikle Avrupa’dan Amerika’ya geçişi ve Silikon Vadisinin etkisinde kalması Castells’in yönünü iletişim ve teknoloji araştırmalarına çevirmesine neden olur. 1990’lı yıllardan itibaren de bilgi teknolojilerinin büyüme kapılan Castells, “The Informational City” (Enformasyonel Kent) (1991) ve “The Information Age” (Enformasyon Çağı) (1996-1997-1998) adlı üç ciltlik kitaplarında yönünü tekrar yapıdan yana kullanarak teknolojinin insanların kimlikleri ve siyasi beklentileri olmak üzere tüm koşulları belirlediğini ifade eder. Hong Kong Üniversitesi’nde verdiği bir röportajda Marksizmin çalışmaları için artık kullanışlı bir araç olmadığını ve onu metodolojik olarak terk ettiğini söyler (Castells, 2008, s. 4).

5.2. Erken dönem çalışmaları: Kolektif tüketim ve toplumsal hareketler bağlamında kent

Erken dönem çalışmalarıyla neo-Marksist kuramcılar arasında ele alınan Castells’in çalışmaları; özellikle “The Urban Question” (1977), “City, Class and Power” (Kent Sınıf İktidar) (1978) adlı kitaplarından ve Francis Godard ile birlikte kaleme aldığı Fransa’nın kuzeyindeki Dunkirk bölgesindeki saha araştırmasının verilerine dayanılarak yazılan “Monopolville: l’entreprise, l’état, l’urbain” (*Tekelci şehir: şirket, Devlet, Kent*) (1974); Paris’in çeperlerindeki konut krizini ele aldığı “Crise du logement et mouvements sociaux urbains” (*Konut Krizi ve Kentsel Toplumsal Hareketler*) (1978) adlı makalelerinden oluşmaktadır.

Bu eserlerinde kent, Castells için toplumsal yeniden üretimin, emek gücünün yeniden üretiminin mekânsal birimi olarak tanımlanırken üretimin ve sermayenin mekânsal birimi olarak tanımlanmamıştır. Çünkü Castells’e (2017, ss. 16-17) göre üretim bölgesel ya da küresel olarak işlemektedir. Bu yüzden kent üretim anlamında işlevsel değildir; fakat gündelik yaşam anlamında, emek gücünün yeniden üretimi anlamında kentler kolektif tüketimin sahasıdır. Devlet tarafından finanse edilen kamusal mal ve hizmetler, işlevsel açıdan önemli olup, konut tedariki, yol ve altyapı çalışmaları ve eğitim sistemi aracılığıyla işçilerin barınma, ulaşım ve sosyal uyum ihtiyaçlarını karşılar (Castells, 1977, s. 237). Castells (2017, s. 35), kolektif tüketimi toplu konut, kamusal altyapı, ulaştırma, okullar, hastaneler, kanalizasyon ve atık tesisleri gibi piyasa değerü düşük veya olmayan kolektif mal ve hizmetler olarak tanımlar. Bu kolektif mallar kendi başlarına kârlı olmadıkları için, devlet bu alanlardaki riski büyük ölçüde üstlenir ve kolektif tüketimin ana tedarikçisi olur. Bu durum, devletin sistemin iç çelişiklerini ve emeğin içinde bulunduğu krizi iyileştirerek sistemin devamlılığını sağlamasını içerir. Dolayısıyla devletin yaptığı müdahaleler, sermaye sınıfının çıkarlarını korumak içindir.

Gelişmiş kapitalist toplumlarda hem sermaye tarafından yapılan hem de tabandan gelen baskılar doğrultusunda devletin tüketim süreçlerine çok fazla etki etmesi emek ve sermaye arasındaki çelişkiyi artırır. Castells (1997); Keynesyen devletin tekelleşmeye varan fazla müdahalesine karşı çıkan kentsel toplumsal hareketlerdeki sınıf karşıtlığını sanayiden kente taşır. Tekelci şirketlerin daha büyük kârlar elde etmesini sağlayan hükümetler bir yandan barınma ihtiyacını karşılamak için fazladan konut üretmeye öte yandan ortaya çıkan eşitsizlikleri dengeleyebilmek için kamusal hizmetler üstünden emeği yatıştırmaya uğraşır. Castells'in Francis Godard ile birlikte kaleme aldığı "Monopolville: L'entreprise, L'état, L'urbain" (1974) ile "Crise du Logement et Mouvements Sociaux Urbains" (1978) adlı eserleri bahsi geçen tekeli sermayenin ele geçirdiği tekeli kentlerin ve buna karşı ortaya çıkan kentsel toplumsal hareketlerin somutlaştırıldığı eserlerdir.

Castells ve Godard'ın (1974, ss. 10-11) Dunkirk'te yürüttüğü saha araştırmasına göre, devlet destekleri ve politikaları bu kentteki metalürji ve petrol sektörünü canlandırmıştır. Kentte büyük çelik fabrikaları, petrol rafinerileri ve tersaneler kurulurken burada çalışan işgücünün çoğunluğu temel hizmetlerden yoksun, niteliksiz ve kalabalık konutlarda yaşamaktadır. Keynesci müdahaleci devletin desteğiyle gerçekleşen bu kentsel-endüstriyel büyüme, barınma ihtiyacını karşılamak için her yıl fazladan işçi konutlarının yapılmasını ve ulaşım imkânlarının sağlanmasını gerektirmiştir. Ancak artan nüfusun konut, altyapı ve kentsel hizmetlere olan ihtiyacı; krizlere, kıtlığa, toplumsal çelişkilere ve emek gücünün ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretimindeki işlev bozukluklarına yol açar. Böylece Dunkirk, beklenildiği gibi kentsel mücadelelerin, kentteki yeni toplumsal ve sınıfsal çatışma biçimlerinin merkezi haline gelir (Castells ve Godard, 1974, s. 12).

Castells ve arkadaşlarının (1978) Paris bölgesindeki toplu konut alanlarında (grands ensembles) gerçekleşen protesto hareketlerine odaklandığı "Crise du logement" adlı makale, "Yeni bir hayalet musallat oluyor: Kentsel kriz, kentsel bir devrim mi olacak?" ifadesiyle başlar. Bu çalışmada, devletin konut politikaları doğrultusunda Paris'in dış mahallelerinde, mümkün olduğunca fazla işçiyi barındıracak şekilde hızla inşa edilen büyük ve çok katlı konutların ortaya çıktığı belirtilir. Castells ve arkadaşları (1978, s. 167) nitelik ve donanım açısından yetersiz toplu konutları, emek gücünün hızlı ve ucuz yeniden üretimini hedefleyen bir kent politikasının depresif sembolleri olarak değerlendirir. Buna göre, kent planlaması adı altında gerçekleştirilen bu kentsel yenileme ve işgücünün merkezden dışarıya taşınması, devlet aygıtı tarafından mekâna yönelik büyük bir müdahaledir ve bu süreç ekonomik, siyasal ve ideolojik işlevlere sahiptir.

Castells (2017, s. 200) "Kent, Sınıf, İktidar" adlı eserinde, kentsel hizmetlere ulaşamayan grupların oluşturduğu örgütlenmeleri kentsel toplumsal hareketler olarak tanımlar. Bu eserde, sınıf ilişkilerinin ve sınıf mücadelesinin kentsel çatışmaları anlamada önemli rol oynadığını kabul ederken, kentsel toplumsal değişimin tek kaynağının bu olmadığını da belirtir. 1970'lerde barınma ve yerleştirme krizi ile ulaşım krizinin yalnızca işçi sınıfının problemi olmadığını gözlemleyen Castells, bu süreçte yapısal Marksizmi yavaş yavaş terk eder. Sahada günlük bakım hizmetlerinden ve kreşlerden yararlanamayan pek çok orta sınıf kadınla karşılaşır. Bu deneyimler sonucunda, ilk çalışmalarındaki katı Althusserci yaklaşımdan uzaklaşan Castells, araştırmalarında işçi sınıfının yanı sıra orta sınıf burjuvazisini de dikkate alır ve kentsel toplumsal hareketlerin, çok sınıflı siyasal örgütlenmelere dayanan protesto süreçleri olduğunu vurgular.

"The City and The Grassroots" adlı eserinde, Castells farklı coğrafyalarda meydana gelen kentsel toplumsal hareketleri inceler ve bu hareketlerin sadece ekonomik yeniden bölüşüm için değil, aynı zamanda etnik kimlik, toplumsal cinsiyet ve kabul görme gibi konulara da odaklandığını belirtir. "Kent Sorunu" adlı kitabında önemli bir yer tutan Althusserci yapısalcılığı, bu eserde tamamen terk eder ve kentsel toplumsal hareketlerin öznelliğine odaklanır. Bir röportajında, akıl hocasının asla Althusser olmadığını, Althusserci yapısalcılığı yalnızca "Kent Sorunu" adlı eserinde kullandığını ve daha sonra teorinin eksikliklerini fark ederek bu yaklaşımdan vazgeçtiğini açıklar (Castells, 1997, s. 145).

5.3. Castells'in güncel çalışmaları

Küresel kent ve küreselleşme kentsel düzlemde büyük sosyo-mekânsal değişimler ve yapılı çevrede dönüşümler yaratmış; 2000'lerin başında yeni teorilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1970'lerden sonra sermayenin girdiği krize çözüm olarak piyasa merkezli ekonomik reformların benimsenmesi, küresel entegrasyonun derinleşmesi ve neo-liberal politika yaklaşımlarının doruğa ulaşması ile küresel ekonomik dinamikler önemli bir dönüşüm geçirir (Bradley, Seong, Smith ve Woetzel, 2022). Metropoller, özellikle 2000'li yılların başlarında uluslararası sermayenin odak noktası haline gelerek büyük altyapı projelerine, ticari merkezlere ve tüketim komplekslerine ev sahipliği yapar. Ancak yapılı-çevre üstünden artı değer üretmeye çalışan sermaye aynı zamanda kentsel mekândaki ayrışmayı, kutuplaşmayı derinleştirir. Neo-liberal politikaların vaat ettiği ekonomik büyümenin, yönetsel etkinliğin, demokratik katılımın ve refahın gerçekleşmemesi sistemin sürdürülebilirliğini sorgulatar.

Erken dönem çalışmalarında kolektif tüketim kavramını ortaya atarak kentsel mekânı işgücünün yeniden üretiminin gerçekleştiği mekân olarak ifade eden Castells, bu yeniden üretim sürecinde devletin müdahalesine karşı koyabilecek gücün ve onu dönüştürebilecek olanın da kentsel toplumsal hareketler olduğunu belirterek eleştirel kent sosyolojisi alanına damga vurmuştur. Berkeley'e taşınıp Silikon Vadisiyle tanışmasıyla bilgi ve iletişim teknolojileri alanına ilgi duymaya başlayan Castells, Ince ile olan röportajında (2006, s. 18), 21. yüzyılın dinamiklerinin tamamen farklı olduğunu dolayısıyla dönüşen konjonktürde kenti anlamlandırabilmek için farklı kavramlara ve tanımlara ihtiyaç olduğunu dile getirir.

Castells'e (2002, ss. 11-12) göre hem Chicago Okulu'nun hem de kendisinin erken dönem çalışmaları dâhil olmak üzere, neo-Marksist kent kuramları 21. yüzyılın başında özelde kentsel mekânda ve genelde toplumda ortaya çıkan yeni sorunlarla bağlantı kurmayı başaramamış ve derin bir sessizliğe bürünmüştür. Bu kuramlar, "eskiyen" kavramları tekrar tekrar gündeme getirmekten öteye gidememiştir. 'Çağdaş' olarak adlandırılan neo-Marksist kent kuramı, Chicago Okulu'nun analiz ettiği endüstriyel toplumun sona ermesi gibi, enformasyon toplumunun yeni kentsel bağlamı karşısında eskimiştir. Bu çerçevede, kent çalışmaları ile bilgi ve iletişim teknolojileri arasında bir köprü kurmaya çalışan Castells, "The Informational City" (*Enformasyonel Kent*) (1989) adlı kitabında kent sosyolojisini çağa uyarlamak ve yeniden yapılandırmak için çaba gösterir.

Castells'e (2002) göre, gelişmiş telekomünikasyon, internet ve hızlı bilgi ve iletişim teknolojileri, dünya çapında ve metropol alanları içinde yeni bir ağ ve kentsel akış coğrafyası başlatmıştır. Bu gelişmeler, mekânsal yoğunlaşma ve ademi merkezizlik olgularını eş zamanlı olarak sağlamıştır. Bu dönemin öne çıkan özelliklerinden biri, küreselleşen ekonominin hesaplanamayacak kadar farklılaşmış ve karmaşık mali akışlarla dolu bir sistem haline gelmesidir. Kentlerin bu sistemdeki kilit rolü, genişleyen şirket ağlarını koordine edebilecek, yönetebilecek ve yenileyebilecek komuta ve kontrol merkezleri sağlamaktır (Bahçeci ve Öktem, 2019, s. 287). Özellikle 21. yüzyılda öne çıkan ileri bilgi ve iletişim teknolojileri, değişen ekonomik süreçte finans, sigortacılık, Ar-Ge, veri toplama ve analiz etme gibi hizmetlerin dünyanın farklı köşelerinde yerleşmesini sağlayarak, farklı uzamsal kalıpların oluşumuna katkıda bulunmaktadır (Castells, 2008, s. 505). Bu anlamda 21. yüzyılda küresel ekonominin, üretimin, tüketimin, toplumsal hareketlerin ve kent mekânlarının en temel özelliği ağlarla örülmüş bir yapıda olmalarıdır.

Castells'e (2008 ss. 515-520) göre, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, çalışma, alışveriş, eğlence, sağlık, eğitim ve kamu hizmetleri gibi gündelik hayat pratiklerinin, e-ticaret, e-devlet, uzaktan çalışma ve uzaktan öğrenme gibi uygulamalar aracılığıyla esnek bir hale gelmesine ve mekân ile zamandan bağımsızlaşmasına yol açmaktadır. Kişilerin mekânlar arasında daha rahat hareket edebilmesi, mekânların da giderek özelleşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, yeni bilgi teknolojilerinin mevcut toplumsal değişim süreçleriyle olan etkileşimi, kentsel mekânlar üzerinde değişim ve dönüşüm açısından ciddi etkiler yaratmaktadır.

Dijitalleşmenin bir sonucu olarak bilgi yoğun akışın artması ve bu akışın sermaye-işgücü üzerinde hızla hakimiyet kazanması kentleri yüksek kaliteli işlerin ve ekonomik çıktının yaratılmasını teşvik eden

kilit düğümler haline getirmektedir. Castells'e (2010) göre; tüm büyük toplumsal değişimler, nihayetinde insan deneyimindeki mekân ve zamanın dönüşümü ile karakterize edilir. Dolayısıyla, teorisyen (2008) son dönem çalışmalarından olan "Ağ Toplumu'nun Yükselişi" adlı eserinde bu dönüşümlerin analizini üstlenerek toplumların uzamsal biçimlerinin (spatial forms) evrimini ve sosyal pratik açıdan yeni zaman algılarının (perception of time) ortaya çıkışını değerlendirmiştir. Bu anlamda "Enformasyon Çağı" olarak adlandırılan bu dönemde yerlerin uzamı (space of place) ile akışların uzamı (space of flows) arasındaki ayrıma dayanan bir şehircilik teorisi önerilmektedir. Akışlar uzamı ve yerler uzamı arasındaki gerilimi ve eklemlenmeyi içeren mekân formundaki değişim ve dönüşüm dönemin en önemli değişimidir.

Akışlar uzamı; farklı coğrafi mekânlardaki etkinlikleri ve insanları birbirine bağlayan etkileşimli bir ağda sanal olarak bir arada bulunma ve aynı zamanda fiziksel mekân sınırları içindeki somut deneyimlerdir. Kentler, akış uzamı ile yerler uzamının yarışan mantığı tarafından eşzamanlı olarak yeniden yapılandırılır. Kentler sanal ağlarda kaybolmaz; ancak, elektronik iletişim ve fiziksel etkileşim arasındaki arayüz tarafından ağlar ve mekânların kombinasyonuyla dönüştürülürler (Castells, 2002 ss. 13-14). Castells'e (2010) göre mekân deneyim temelinde inşa edilir. Bu nedenle kentler, komuta ve kontrol, koordinasyon, mal ve hizmet alışverişi, çeşitli ve etkileşimli sosyal yaşam işlevlerinin yoğunlaşmasından doğmuştur. Aslında kentler, başlangıçlarından itibaren iletişim sistemleridir ve fiziksel bitişiklik yoluyla iletişim şansını artırırlar. Diğer yandan, mikroelektronik temelli dijital iletişim, ileri telekomünikasyon ağları, bilgi sistemleri ve bilgisayar destekli ulaşımın gelişmesi sosyal etkileşim süreçlerinde önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Bu teknolojik ilerlemeler sayesinde, iletişim sürecinde yer alan aktörler coğrafi konumlarından bağımsız olarak sosyal faaliyetlerde eş zamanlı olarak etkileşimde bulunabilmektedirler. Bu durum, sosyal etkileşimin mekânsal boyutunu önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu yeni mekânsallık biçimi 'akışlar mekânı' olarak adlandırılan bir kavramla ifade edilebilir.

Castells'e (2010) göre; dünya giderek daha fazla kentleşmektedir ve kentsel alanlarda yaşayan insan sayısı kırsal bölgelerde yaşayan nüfusu aşmış durumdadır. Bu eğilim artarak devam edecektir. Dolayısıyla insanların ve faaliyetlerin mekânsal yoğunlaşmasını gereksiz kılacak gelişmiş telekomünikasyon koşulları altında gelecek bilimcilerin öngördüğü gibi kentlerin sonu yerine insanlık tarihinin en büyük kentleşme dalgasının içinde yer almaktayız.

6. Sonuç

Kent kuramları, tarihsel ve sosyo-ekonomik değişimlerle birlikte sürekli evrilmiş ve bu süreçte çeşitli teorik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Sanayi devriminden sonra feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş; üretimden toplumsal örgütlenmeye, kişisel ilişkilerden mekânsal düzenlemelere kadar her şeyi etkilemiş ve değiştirmiştir. 19. yüzyıl kent kuramcıları her ne kadar bu değişiklikleri açıklamak için belli bir kent teorisi geliştirmenin yararlı ve gerekli olduğunu düşünmeseler de kendilerinden sonraki pek çok teorisyen üzerinde derin etki bırakmışlardır. Marx ve Engels, 1960'larda çığır açacak neo-Marksist kuramcıların kentleri politik-ekonomik bir perspektifle analiz etmelerine öncülük etmiştir. Bununla birlikte, Weber'in Batı kentleri üzerinden rasyonalizasyon sürecini ele alarak kültürel ve öznel unsurları vurguladığı ideal kent önerisi, bugün pek çok çağdaş kuramcının fikirlerinin temelini oluşturmuştur. Simmel, metropol kentlerinin özelliklerini ve kente özgü yaşam tarzını detaylı bir şekilde açıklarken Chicago Okulu'nun önemli ismi Robert Park'ı ve kent çalışmaları literatürünü derinden etkilemiştir. Dolayısıyla bu teorisyenlerin oluşturduğu temel düşünceler sonraki dönem kent kuramcılarının dayanak noktası haline gelmiş ve bu durum, düşünürlerin "klasik" olarak sınıflandırılmalarına yol açmıştır. Bunun yanı sıra, bu teorisyenler yaşamları boyunca 19. yüzyılın dinamiklerine göre 19. yüzyıl kentlerini incelemiş olduklarından aynı zamanda "19. yüzyıl teorisyenleri" olarak da adlandırılmışlardır.

Sanayi Devrimi'nin büyüme ve olgunlaşma evrelerine şahit olan 20. yüzyıl, kent çalışmaları açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde, klasik kuramcıların bıraktığı miras üzerine kurulan çalışmalarla Chicago Okulu sosyologları kentleri farklı açılardan ele alarak yorumlamış ve kent

araştırma nesnesi yapılarak sosyal bilimlerin konusu haline gelmiştir. Bu teorisyenlerin hem zaman hem de mekân açısından aynı yerde bulunmaları, onların benzer yaklaşımlar geliştirmelerine ve sonrasında belirli bir akademik sınıflandırma içerisinde değerlendirilmelerine yol açmıştır. Son dönemde Chicago Okulu'nun kentsel ekoloji yönteminin bazı teorisyenler tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu teorisyenler "2. Nesil Chicago Okulu" başlığı altında sınıflandırılmamaktadır. Çünkü öncelikle bu erken dönem 20. yüzyıl kent teorisinin, 21. yüzyılın kentsel sorunlarını ele almakta yetersiz kaldığı kanıtlanmıştır. Chicago kent çalışmaları okuluna ev sahipliği yapan Chicago kenti bile artık bu eski akademisyenlerin paradigmalarına uymamaktadır. Günümüz kentleri, 20. yüzyılın başlarındaki imalat temelli kentlerden farklı kalkınma, ekonomi, siyaset, kültür, toplum ve yönetim modelleri sergilemektedir.

Sanayi kentinin miadını doldurmasıyla ve kentsel mekânın kendisinin bir meta haline gelmesiyle beraber Chicago Okulu'nun öne sürdüğü tezler oldukça yetersiz kalmış ve yeni kuramlar ortaya konmuştur. 1960'lerde Henri Lefebvre'yle başlayan neo-Marksist dönem Harvey'in ve Castells'in katkılarıyla da zenginleşmiştir. Bu dönem zamansal bir ayırmadan çok değişen toplumsal, ekonomik, kültürel dinamikler ve yeni kuramcılarının bu dinamikleri açıklayış biçimlerine ve eski kent kuramlarına olan eleştirilerine göre kategorize edilmiştir. Ekonomik değişimlerin yanı sıra 1968 Mayıs öğrenci ayaklanmalarıyla beraber hem toplumsal cinsiyetin önemi hem de pek çok azınlığın kültürel haklarının tanınması anlamında ulus-devletin belirlediği normalliklerin ve anormalliklerin, Batı'nın çerçevesini çizdiği kalıpların dışında da bir dünya ve bir kentleşme deneyimi olduğu ortaya konmuştur. Dolayısıyla bu dönemde eskiye ait kavramların, tanımlamaların, bakış açılarının değiştiğini ve dönemin kendine özgü yeni açıklamalarının ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu döneme ilişkin sınıflandırmalara bakıldığında, Chicago Okulu'nun ardından gelen teorisyenler, kentsel mekânı politik ekonomi perspektifiyle açıklamışlar ve önceki teorilere radikal bir eleştiri getirmişlerdir. Bu nedenle, bu dönemin kuramcıları, genellikle "radikal" veya "eleştirel" kent teorisyenleri olarak adlandırılmıştır (Kurtuluş, 2010; Turut ve Özgür, 2018; Rossi, 2019). Akademik literatürde daha yaygın olarak kabul gören bir kategorizasyon bu teorisyenlerin, Chicago Okulu'nun tersine, kentsel mekânı sermaye birikim süreçleri bağlamında incelemeleri ve Marksizmi kentsel analize dâhil ederken aynı zamanda Marksizmi de mekânsallaştırmalarından dolayı "Neo-marksist" teorisyenler olarak anılmalarıdır (Pınarcıoğlu vd., 2010; Türk, 2015; Soja, 2019). Bu tanımların dışında çoğu kaynakta çağımızın dinamiklerini temsil ettikleri düşüncesinden yola çıkılarak "Çağdaş Kent Kuramcıları" olarak da sınıflandırılmaktadırlar (Güllüpnar, 2013; Al-Rebholz, 2017; Turut ve Özgür, 2018).

Bu makalede, sınıflandırma problemine somut bir çözüm getirebilmek amacıyla, Manuel Castells'in hem erken dönem hem de güncel çalışmaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Kentsel kuramlar tartışılırken Castells'in erken dönem eserlerinden "Kent Sorunu" adlı kitabına sürekli atıflarda bulunulmakta ve Castells hala güncel akademik literatürde neo-Marksist teorisyen olarak kabul edilmektedir. İlk çalışmalarını Chicago Okulu'nun pozitivist, mekanik yaklaşımlarına ve bu yaklaşımların mekânsal ayrışmayı ve hiyerarşiyi meşrulaştırmasına eleştirel bir bakış açısıyla yazan Manuel Castells, erken dönem eserlerinde yapısal-Marksist Louis Althusser'den ilham alarak kolektif tüketim alanları ve emeğin yeniden üretimi konularını incelemiştir. Bu nedenle, Castells'in erken dönem çalışmalarının eleştirel veya neo-Marksist bir sınıflandırmada değerlendirilmesi o dönem için makul görünmektedir. Ancak, önemli bir nokta hem dönemin hem de teorisyenin entelektüel çevresinin değişmesiyle birlikte, kullanılan yöntemlerin ve geliştirilen teorilerin farklılaşma potansiyeline sahip olmasıdır. Ekonomik ve toplumsal yapıların değişimi, teorisyenlerin düşünsel yapısını etkileyebilir ve farklı dönemleri temsil eden eserlerin ortaya çıkmasına yol açabilir (Yarım Altunay, 2022).

Franco dönemi İspanya'sından kaçarak 1968'deki önemli öğrenci ayaklanmalarının yaşandığı Paris'e sığınan ve işçi partisine üye bir Katalan milliyetçisi olarak Castells, bu politik ortamda erken dönem eserlerinde yapısalcı-Marksist bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu durum, onun politik ve toplumsal koşullarının bir yansıması olarak doğal karşılanabilir. Daha sonraki yıllarda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin çığır açıcı gelişmelerinin yaşandığı ve bu teknolojilerin popülerliğinin zirve yaptığı bir dönemde, Castells'in Berkeley Üniversitesi'ne geçiş yaparak Amerika'da, Silikon Vadisi'nin kalbine taşınması, onun teorik yaklaşımlarında ve metodolojisinde değişiklik yapmasına neden olmuştur. Ağ

toplumunun etkileri altında kalarak teorilerini bu yeni yönde şekillendiren Castells son dönem çalışmalarında teknolojinin insanların kimlikleri ve siyasi beklentileri üzerindeki etkilerini vurgulamış ve Marksizmin artık çalışmaları için kullanışlı bir araç olmadığını belirterek bu metodolojiyi terk etmiştir.

Tüm bu çerçevede düşünüldüğünde Castells'in çalışmaları üzerinden kent teorilerinin incelenmesi, tek bir yazarın eserleri bile göz önünde bulundurulduğunda, mevcut kuramsal sınıflandırmanın karşılaştığı zorlukları gözler önüne sermektedir. Genel olarak kabul edilen bu sınıflandırma sistemine temel teşkil eden varsayımlar giderek daha fazla sorgulanmakta ve işlevselliğini yitirmektedir. Bu sınıflandırma, geçmişi anlamlandırmada belirli bir işlevsellik sunsa da bazı sorunları göz ardı etmektedir. Özellikle güncel çalışmaların nasıl sınıflandırılacağı ve gelecekte hangi yöne evrileceği konusu oldukça tartışmalı bir hal almıştır. Kent sosyolojisinin disiplin olarak özerk bir kimlik kazanmasında kent teorilerinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu teoriler, disiplinin gelişimiyle birlikte tarihsel dönemlere göre sınıflandırılmıştır. Ancak bu sınıflandırma, pek çok sorun ve zorluğu içinde barındırmaktadır. Kent sosyolojisinin bağımsız ve özgün olarak varlığını sürdürebilmesi, kent teorilerinin de özgün ve özerk bir varlık olarak kabul edilmesine bağlıdır. Bu bağlamda, kent sosyolojisinin bilimsel ilgi alanlarını kapsayan teorilerin sınıflandırılması daha işlevsel ve kolay hale gelebilir. Kent sosyolojisi, kent teorilerinin varlığına dayanmaktadır ve bu teorilerin özgün ve ayrı bir yönü olmadan sosyoloji disiplininden bağımsız teoriler ve eserler üretmemesi, disiplinin varlığını sorgulatabilir. Kent teorileri, bu varlık-yokluk sınavını geçtikçe ve başarılı oldukça, kendi kendine özgü yeni bir sınıflandırma ihtiyacını karşılamak için önemli bir adım atmış olacaktır.

Kaynakça

- Abbott, A. (1997). Of time and space: The contemporary relevance of the Chicago School. *Social Forces*, 75(4), 1149-1182. <https://doi.org/10.1093/sf/75.4.1149>
- Al-Rebholz, A. (2017). Kent kuramları: Klasikler ve çağdaşlar. M. Talas, ve E. Yiğit (Ed.), içinde *Kent sosyolojisi* (ss. 135-164). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Bahçeci, H., & Öktem, M. (2019). Küreselleşme sürecinde kentselliğin dönüşümü: Toplumsal, teknolojik ve mekânsal süreçler üzerine bir inceleme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, (2), 284-300. <https://doi.org/10.33712/mana.597185>
- Bradley, C., Seong, J., Smit, S., & Woetzel, J. (2022). *On the cusp of a new era?* Newyork, Mckinsey Global Institute. <https://www.mckinsey.com/capabilities/risk-and-resilience/our-insights/on-the-cusp-of-a-new-era> (Erişim tarihi: 16.08.2023)
- Brenner, N., & Keil, R. (2013). Küresel kentlerden kentselliğin küreselleşmesine. *Birikim dergisi* (Çev. M. Üçoğlu), 16 Şubat. <https://www.birikimdergisi.com/guncel/590/kuresel-kentlerden-kentselligin-kuresellesmesine> (Erişim tarihi: 16.08.2023)
- Castells, M. (1977). *The urban question: A Marxist approach* (Çev. A. Sheridan). Londra: Edward Arnold.
- Castells, M. (1983). *The city and the grassroots: A cross-cultural theory of urban social movements*. California: University of California Press.
- Castells, M. (1989). *Informational city: Information technology, economic restructuring and the urban-regional process*. Cambridge: Blackwell.
- Castells, M. (1991). *The informational city: Economic restructuring and urban development*. New York: John Wiley & Sons.
- Castells, M. (1997). Citizen movements, information, and analysis: An interview with Manuel Castells. *City*, 2(7), 140-155.

- Castells, M. (2002). Urban sociology in the twenty-first century. *Cidades- Comunidades e Territórios*, (5), 9-19.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür: ağ toplumunun yükselişi* (Cilt 1). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2008). Interview with Manuel Castells. *Chinese Journal of Communication*, 1(1), 3-6.
- Castells, M. (2010). *Preface to the 2010 edition of the rise of the network society*. United Kingdom: Blackwell Publishing.
- Castells, M. (2017). *Kent sınıfiktidar* (Çev. A. Türkün). Ankara: Phoenix.
- Castells, M., & Godard, F. (1974). *Monopolville: L'Entreprise, l'état, l'urbain*. Paris: Mouton.
- Castells, M., ve Ince, M. (2006). *Manuel Castells'le söyleşiler* (Çev. E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M., Cherki, E., Godard, F., & Mehl, D. (1978). *Crise du logement et mouvements sociaux urbains*. Paris: Ecoles des Hautes Etudes en Science Sociale.
- Duru, B., & Alkan, A. (2002). Giriş: 20. yüzyılda kent ve kentsel düşünce. B. Duru, ve A. Alkan (Ed.), içinde *20. yüzyıl kenti* (ss. 7-26). Ankara: İmge Yayınevi.
- Engels, F. (2013a). *İngiltere'de emekçi sınıfın durumu* (Çev. O. Emre). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Engels, F. (2013b). *Konut sorunu* (Çev. T. Genç). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Güllüpinar, F. (2013). Kent kuramları. F. Güneş (Ed.), içinde *Kent sosyolojisi* (ss. 50-83). Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Harvey, D. (1985a). *The urbanization of capital: Studies in the history and theory of capitalist urbanization*. USA: The Johns Hopkins University Press.
- Harvey, D. (1985b). *Consciousness and the urban experience*. Oxford: Basil Blackwell.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2002). Sınıfsal yapı ve mekânsal farklılaşma kuramı. B. Duru & A. Alkan (Ed.), içinde *20. Yüzyıl kenti* (ss. 147-172), Ankara: İmge Yayınevi.
- Harvey, D. (2016). *Sosyal adalet ve şehir* (Çev. M. Moralı). İstanbul: Metis.
- Harvey, D. (2020). *Kent deneyimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hess, A. (2001). *Concepts of social stratification: European and American models*. London: Palgrave Macmillan.
- Judd, D. (2011). Theorizing the city. D. Judd & D. Simpson (Eds.), in *The city, revisited: Urban theory from Chicago, Los Angeles, and New York* (pp. 3-20), London: University of Minnesota Press.
- Keleş, R. (2017). *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Kurtuluş, H. (2010). Kent sosyolojisinde değişen kavrayışlar ve Türkiye. Ö. Uğurlu, N. Pınarcıoğlu, A. Kanbak & M. Şiriner (Ed.), içinde *Kent sosyolojisi çalışmaları* (ss. 177-226). İstanbul: Örgün.
- Lefebvre, H. (1976). *The survival of capitalism* (Çev. F. Bryant). Newyork: Allison & Busby.
- Lefebvre, H. (2019a). *Kentsel devrim* (Çev. S. Sezer). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2019b). *Mekânın üretimi* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Martindale, D. (2000). Şehir kuramı. A. Aydoğan (Ed.), içinde *Şehir ve cemiyet* (ss. 35-100), İstanbul: İz Yayıncılık.

- McKenzie, R. (2020). İnsan topluluklarının çalışılmasında ekolojik yaklaşım. R. Park & E. Burgess (Ed.), içinde *Şehir: Kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler* (Çev. P. Karababa Kayalığı, ss. 107-124), Ankara: Heretik Yayınları.
- Merrifield, A. (2017). *Yeni kent sorunu*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Merrifield, A. (2019). *Metromarksizim: Şehrin marksist bir hikayesi* (Çev. B. Ersöz). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Mumford, L. (2019). *Tarih boyunca kent: Kökenleri, geçirdiği değişimler ve geleceği* (Çev. G.K. Tosun). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Park, R. (1936). Human ecology. *American journal of sociology*, 42(1), 1-15.
- Park, R. (2020). Şehir: Kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler. R. Park & E. Burgess (Ed.), içinde *Şehir: Kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler* (Çev. P. Karababa Kayalığı, ss. 37-88), Ankara: Heretik Yayınevi.
- Pınarcıoğlu, N.Ş., Kanbak, A., & Şiriner, M. (2010). Kent kuramları. Ö. Uğurlu, N. Pınarcıoğlu, A. Kanbak & M. Şiriner (Ed.), içinde *Türkiye perspektifinden kent sosyolojisi çalışmaları* (ss. 71-102), İstanbul: Örgün Yayınları.
- Querrien, A. (2007). Géraldine Pflieger, De la ville aux réseaux/dialogues avec Manuel Castells, 2006. In *Les Annales de la Recherche Urbaine* (Vol. 103, No. 1, pp. 215-217). Persée-Portail des revues scientifiques en SHS.
- Rossi, U. (2019). Critical urban theory. A. Orum (Ed.), in *The wiley blackwell encyclopedia of urban and regional studies* (pp. 1-11). Torino: John Wiley & Sons Published. doi:10.1002/9781118568446.eurs0067
- Serter, G. (2013). Şikago okulu kent kuramı: Kentsel ekolojik kuram. *Planlama Dergisi*, 23(2), 67-76.
- Simmel, G. (2009). Metropol ve zihinsel hayat. G. Simmel (Ed.), içinde *Bireysellik ve kültür* (ss. 317-329), İstanbul: Metis Yayınları.
- Soja, E. (2019). *Postmodern coğrafyalar* (Çev. Y. Çetin), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Şengül, H. (2001). Sınıf Mücadelesi ve kent mekanı. *Praksis Dergisi*, (2), 9-31.
- Şengül, T. (2009). *Kentsel çelişki ve siyaset: Kapitalist kentleşme süreçlerinin eleştirisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tekkanat, S., & Türkmen, S. (2018). Tarih boyunca kent formlarının biçimlenişine üzerine bir inceleme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 107-124.
- Turut, H., & Özgür, M. (2018). Klasik kent kuramlarından eleştirel kent kuramlarına geçiş bağlamında kentleri yeniden okumak. *Ege Coğrafya Dergisi*, 27(1), 1-19.
- Türk, S.M. (2015). 20. yüzyıl kent kuramları. *Gazi üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 2(3), 41-59.
- Weber, M. (2010). *Şehir: Modern kentin doğuşu* (D. Martindale & G. Neuwirth (Eds), Çev. M. Ceylan), İstanbul: Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum II.Cilt* (Cilt 2). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Wirth, L. (2002). Bir yaşam biçimi olarak kentleşme. B. Duru & A. Alkan (Ed.), içinde *20. yüzyıl kenti* (ss. 77-106). Ankara: İmge Yayınevi.
- Yarım Altunay, U. (2022). Aktör-yapı ikiliğinde Lefebvre, Castells ve Harvey'in metodolojisi: Karşılaştırmalı bir yöntem. N. Sarıgözel (Ed.), içinde *Sosyal beşeri ve idari bilimler alanında uluslararası araştırmalar XIX* (ss. 317-334), İstanbul: Eğitim Yayınevi.

Extended abstract

Various theoretical approaches to urban theories, which have evolved rapidly with historical and socio-economic changes, have been put forward in the process. In the 19th century, Classical Urban Theorists, who aimed to analyze capitalism and the development of capitalism, did not make the city an object of research in itself, but the theorists formed an important basis for later urban theories. The first systematic treatment of the city began with the works of the Chicago School of Sociology. The theorists of the Chicago School made the city an object of research in order to solve urban problems such as the intense migration to the city of Chicago, which became more vibrant with the growth of the industry, the increase in racism as a result of migration, and ghettoization caused by problems of adaptation to the city. With the changes in the socio-economic and social dynamics of the period, the Chicago School's approach that excluded the economic and political structures behind the segregation from the analysis caused the School's methodology and theoretical framework to become inadequate and lose its effectiveness over time.

In the 1970s, cities began to be analyzed in the context of capitalist production processes. In this period, Marxism, which had been ignored for a long time, was revived and neo-Marxist urban theories developed. This new urban sociology movement, led by Lefebvre, became one of the most prominent intellectual movements of the period with the contributions of names such as David Harvey with his concepts of the production of space and the right to the city, and Manuel Castells with the context of collective consumption and new social movements. Castells shaped his early works with the perspective of "reproduction of labor and collective consumption" on the urban problem.

The issue that needs to be underlined here is the destruction of space by time, as in the time-space compression (Harvey, 1997), and the prolongation of human life span to cover several periods, and how a rational classification should be made when it comes to theorists representing several periods while explaining these rapidly changing socio-economic, social and cultural periods and their effects on the city. As a matter of fact, it can be said that there are significant differences between Castells' early works written with neo-Marxist ideology and his later works. Because by the mid-1980s, Castells' work had lost its dominance in the field. In addition to the conjuncture of the period; social, economic, and political dynamics have changed radically. Capital, which profited from social production during the welfare state period, which Castells had mentioned in his early works, then turned its direction from industry to the built environment and commodified collective consumption spaces due to the structural crisis it experienced after the 1970s. Therefore, there has been a transition from the period when labor was reproduced to the period when the capital was reproduced and cities were commodified in this process. In his recent works, Castells (2002) states that the urban problems he emphasized in one of his earlier works, "The Urban Question", are now a thing of the past and criticizes his earlier works in many respects.

In this article, both the early and recent works of Castells are analyzed in detail to provide a concrete solution to the problem of classification. While discussing urban theories, Castells' early work "The Urban Question" is constantly referred to and Castells is still considered as a neo-Marxist theorist in the current academic literature. Castells, who wrote his early works with a critical perspective on the positivist, mechanistic approaches of the Chicago School and their legitimization of spatial segregation and hierarchy, was inspired by the structural Marxist Louis Althusser in his early works and examined the issues of collective consumption spaces and the reproduction of labor. Therefore, it seems reasonable to categorize Castells' early work as critical or neo-Marxist for that period. However, an important point is that as both the period and the theorist's intellectual environment changed, the methods used and the theories developed had the potential to diverge. Changes in economic and social structures can affect the intellectual structure of theorists and lead to the emergence of works representing different periods (Yarım Altunay, 2022).

As a Catalan nationalist who fled Franco-era Spain and sought refuge in Paris during the major student uprisings of 1968, Castells, as a member of the Labor Party, adopted a structuralist-Marxist approach in his early works in this political environment. This can be taken for granted as a reflection

of his political and social conditions. In later years, at a time of groundbreaking developments in information and communication technologies and the peak of their popularity, Castells' move to the heart of Silicon Valley in the US, where he transferred to Berkeley University, led to a change in his theoretical approaches and methodology. Under the influence of the network society and shaping his theories in this new direction, Castells emphasized the effects of technology on people's identities and political expectations in his recent works and abandoned this methodology, stating that Marxism was no longer a useful tool for his work.

Considered within this framework, the examination of urban theories through Castells' work reveals the difficulties faced by the existing theoretical classification, even when the works of a single author are taken into account. The assumptions underlying this generally accepted classification system are increasingly being questioned and losing their functionality. While this classification offers a certain functionality in making sense of the past, it ignores some problems. In particular, the issue of how to classify current studies and in which direction they will evolve in the future has become quite controversial.

Yazar katkıları/Author contributions: Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

Çıkar çatışması beyanı/Conflict of interest statement: Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

Veri kullanılabilirliği bildiri/The data availability statement: Herhangi veri bulunmamaktadır.

Etik beyanı/ Ethics statement: "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi"nde belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Bu araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğunu beyan ederim.

*Araştırma makalesi/Research article***Mülteci krizini yeniden düşünmek: Kozmopolitanizm ve farklılığın meşruiyeti**Seda GÖRÜROĞLU¹Department of Political Science and Public Administration
Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
sedagoruroglu0@gmail.com, 0000-0003-2990-4970

Muharrem GÜNEŞ

Professor, Department of Political Science and Public Administration, Management Sciences
Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
mgunes92@gmail.com, 0000-0002-3187-8233**Geliş Tarihi/Received Date:** 04.12.2023 **Kabul Tarihi/Accepted Date:** 24.12.2023.**Suggested citation:** Görüroğlu, S. ve Güneş, M. (2023). Mülteci krizini yeniden düşünmek: Kozmopolitanizm ve farklılığın meşruiyeti. [Rethinking the refugee crisis: Cosmopolitanism and the legitimacy of difference]. *Journal of Politics, Economy and Management*, 6(2), 83-94.**Öz:** Günümüzde her toplum için büyük bir problem olduğunu söyleyebileceğimiz mülteci krizi, kozmopolitanizm kavramı ile yeniden sorgulanmaktadır. Bu çerçevede odak noktası, insan varlığının sınırsız kapsamının kabul edilmesi ve hegemonik olmayan bir diyaloga girme isteğidir. Kozmopolitanizm, yeni türden ahlaki ve politik erdemlerin altını çizmekte ve küresel sorumluluk duygusunu geliştirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle günümüzde içerisinde bulunduğumuz olağanüstü etkileşim ağı ve bunun yarattığı etkiler, kendinden farklı olanla karşılaşmanın olağanlığına işaret etmekte ve neticede insanlar arasında sorumluluğun ve iyi niyetin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu anlamda çalışmada, farklı olmanın kozmopolitanizm ile meşruiyeti üzerinde durulmakta ve dayanak noktası olarak Immanuel Kant (1724-1804) ile Jean-Jacques Rousseau'nun (1712-1778) fikirlerine yer verilmektedir.**Anahtar Kelimeler:** Mülteci krizi, Kozmopolitanizm, Küreselleşme, Rousseau, Kant.**Rethinking the refugee crisis: Cosmopolitanism and the legitimacy of difference****Abstract:** The refugee crisis, which we can say is a big problem for every society today, is being questioned again with the concept of cosmopolitanism. The focus at this point is the acceptance of the unlimited scope of human existence and the desire to engage in a non-hegemonic dialogue. Cosmopolitanism thus emphasizes new kinds of moral and political virtues and aims to develop a sense of global responsibility. In particular, the extraordinary interaction network we are in today and the effects it creates point to the normality of encountering those who are different from oneself and, as a result, necessitate the development of responsibility and goodwill between people. In this sense, the study focuses on the legitimacy of being different through cosmopolitanism and uses the ideas of Immanuel Kant (1724-1804) and Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) as a basis.**Keywords:** Refugee crisis, Cosmopolitanism, Globalization, Rousseau, Kant.**JEL Classification:** F22, R23, N23**1. Giriş**

Belirli bir yerelliğin ya da grup içerisinde bulunmanın aksine kozmopolitanizm, dünyaya odaklanmaktadır. Bu bir anlamda ötekiliğe gerek duyulmayan sonsuz çeşitliliğe sahip bir evde olma

---

¹ Correspondence author: Department of Political Science and Public Administration, sedagoruroglu0@gmail.com.

düşüncesidir. Bu düşüncenin etik ve siyaset felsefesinde sistematik kullanımı oldukça önemlidir. Bu anlamda tek tek her birimizin eylemlerinin, herkes açısından nasıl sonuçlar doğuracağını dikkate almak gibi bir görevi vardır. Ancak kozmopolitanizmi zorlayıcı bir endişe haline getiren ve insanlar arasındaki bağlantıların olağanüstü bir biçimde büyümesinin yarattığı sorunlar da vardır. Bunlara rağmen çoğu düşünürün yaptığı gibi doğa durumuna dönmek ve düşünmeye oradan başlamak gerekmektedir (Calhoun, 2008, s. 428). Dolayısıyla ilk adımda mülteciler ile vatandaşlar arasındaki kalıcı barışın sağlanması adına insanlar arasındaki eşitsizliği kavramak ve bu kaynaktan hareketle dünya yurttaşlığı felsefesini sorgulamak gerekmektedir. Böyle bir sorgulama sürecinde kozmopolitanizm kavramının köklerine inmek ve neye işaret ettiğini anlamaya çalışmak doğru olacaktır. Stoacılarla başlayan süreç, Kant'ın bunu “dünya yurttaşlığı”na dönüştürmesiyle farklı boyutlara ulaşmakta ve günümüz mülteci krizine çözüm üretebilmek açısından önemini korumaktadır. Neticede Rousseau'yla başlayan ve insanlar arasındaki eşitsizliği çözümlene girişimi, Kant'ın yaklaşımı ile soyutluğun dışında yer etmiş olmaktadır. Bu anlamda çalışmada ilk olarak insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağından hareketle tarafların ötekisini oluşturan mülteciler ele alınmakta, ardından kozmopolitanizm kavramına ve Kant'la ulaşılan boyutlar üzerinden farklı olmanın meşruiyeti üzerinde durulmaktadır.

2. Eşitsizliğin öteki tarafı: “Mülteci”

1492 yılında Kolomb okyanusu geçip Amerika'yı keşfettiğinde, aynı zamanda bir ötekilik dünyası da keşfetmişti. Kolomb'un keşfettiği, kendi içinde var olan bir dünyanın aksine yabancı varlıklar, yabancı hareketler ve garip görüşleri içeren bir karşılaşmada yabancı varlıklar ile kendi kültürel eğilimi arasındaki çatışmaydı. Örneğin, gemisine doğru gelen barışçı yerliler için “hoş geldin” anlamında askeri marş çaldığında, bunun karşılığı ok yağmuru olmuştu. Bu anlamda onun en güçlü keşfi, bir yandan tanınmak olmuş diğer yandan ise ötekiliğin gizine dair olmuştur (Connolly, 2020, ss. 65-66). Bugün, toplumda karşılaştığımız önemli problemlerden biri bu ötekiliğin gizi, “mülteci krizi” ve bu krizin yarattığı korku şeklindedir. Bu korku, ahlakın koşulsuz buyruğu ile çatışmakta ve mülteciler toplum üzerinde büyük bir tehdit olarak görülmektedir. Bunu kendi yaşamlarımız üzerinden okuduğumuzda, çoğu zaman kendimizi bu şekilde çetin bir çatışmanın ortasında hakem olarak bulmaktayız. Bugünümüze baktığımızda, bu rolümüzden, ileri teknolojinin yarattığı duvarlar sayesinde korunmaya çalışmaktayız. Sosyal medya sayesinde “mülteci krizi”nden doğan acıları göz ardı etmeyi tercih etmekte ancak bunu yaşamın içerisinde yapabilmeyi başaramamaktayız (Bauman, 2021a, ss. 86-87). Kapımızı çalan mülteciler ile aramızdaki “bir yere ait olmaktan doğan farklılığın” bilinciyle geçmişe döndüğümüzde, toplumun temellerini inceleyen filozofların çoğunun doğa durumuna geri dönme gereğinden söz ettiğini görürüz ancak çoğunun bunu başaramadığını söyleyebiliriz. Rousseau'ya (2023) göre filozoflardan bazıları, burada sözü edilen doğa durumundaki insanın adalet ve adaletsizlik gibi kavramlara sahip olduğunu ileri sürmüştü; kimi düşünürler, insanların kendine ait olanı korumanın doğal hak olduğunu söylemiş ancak “ait olmanın” ne olduğunu açıklayamamıştır. Diğer yandan kimi düşünürler de en güçlü olanın, zayıf olan üzerinde otoritesinin doğal olduğunu ileri sürmüştü, bu anlamda bu kaynaktan hükmetmenin doğduğunu söylemişlerdir. Neticede hepsi, gereksinme, aç gözlülük ve baskıdan söz ederken, uygarlık öncesi doğal duruma işaret etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle yabancı insandan söz etmişler ancak uygar insanı anlatmışlardır. Rousseau, insanın ilk dilinin, en evrensel, en enerjik ve tek dil toplanmış insanları ikna etme gerekliliği olmadan ihtiyaç duyduğu şeyin, doğanın sesi olduğunu söylemiştir. Doğanın bu sesi, büyük tehlikeler içerisinde yardım istemek için bir tür içgüdü ile yükseltildiğinden Rousseau, daha ılımlı duygulara geçildiği yaşamda bunun büyük bir kullanıma sahip olmadığını ileri sürmüştür. Ona göre, insanların düşünceleri genişlemeye başladığı ve birbirleri arasındaki ilişkiler arttığı zaman daha geniş bir dile ihtiyaç duyulmuştur. İhtiyaç duyulan bu dilin ve işaretlerin anlamları önceki bir belirlenmeye daha az bağlı olmuştur (Rousseau, 2023, ss. 79-80). O, insan türünde iki tür eşitsizliğin var olduğunu söylemiştir. Bunlardan biri, doğadan kaynaklanan yaş, sağlık, bedendeki güçler gibi doğal ya da fizik eşitsizlik; diğeri ise insanların onayı ile kurulmuş olan moral ya da politik eşitsizliktir. Bunlardan ikincisinde bahsedilen eşitsizlik, kimi insanların başkaları zararına yararlandığı eşitsizliktir. Diğer bir ifadeyle, bir insanın diğer insanlardan daha varsıl, daha saygın olmak ya da onlara boyun eğdirmek amacı taşıyan ayrıcalıklardan oluşmaktadır (Rousseau, 2023,

s. 37). Rousseau'nun düşüncelerini göz ardı etmeden, insanlara eşit değer vermenin ardında oldukça güçlü nedenlerin olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenlerden başlıcaları bir insanın diğeri kadar zorlayıcı ortak ihtiyaçları olduğudur: Korkuya yatkınlık, acı ve hayal kırıklığı gibi zayıf noktaların her insan için ortak olması tek başına eşitliği mümkün kılmaz ancak zorlayıcı nedenler olmadıkça eşitlikten yana güçlü bir karine oluşturmaktadır. Canlı, insancıl bir toplumsal yaşamın yaratılması, asgari olarak tüm insanlara eşit değer verilmesi ve onların iyi yaşamın temel gereksinimlerine ilişkin iddialarına eşit bir biçimde önem vermemiz anlamını taşımaktadır (Parekh, 2003, s. 5). Uzakta da olsa başkalarının acılarının yarattığı endişe, ahlaki bilincimizin ayrılmaz bir parçası haline gelerek belirsiz bir küresel topluluk anlayışı yaratmaktadır. İnsanoğlu artık yalnızca biyolojik bir tür olmanın aksine karşılıklı ilgi, ortak çıkarlar ve ortak kader ruhuyla birbirine bağlı olmakta; siyasi bir topluluğun tanımı olarak "biz", bu zamana kadar "onlar" olarak adlandırılanları sınırları içerisine dahil edecek şekilde genişlemektedir (Parekh, 2003, s. 11).

Dünya birbirine bağımlı hale geldikçe sürekli olarak, beklenmedik ötekilik biçimleriyle karşılaşmaktayız. Bu, tüm dünya toplulukları için ahlaki ve kültürel bir panik yaratmaktadır. Bu panik, kendi yaşamlarımızın çeşitliliğini bastırmaktadır. Diğer taraftan hem kendi hem de başkalarının kimliklerini homojenleştirmektedir. Bu şekilde her bir bireyi bir diğeri dışlayan düşman varlıklara dönüştürmektedir. Bu noktada ihtiyaç duyulan şey, insan varlığının sınırsız kapsamı ve çeşitliliğinin takdir edilerek hegemonik olmayan bir diyaloga girme isteğine sahip olabilmektir. Dolayısıyla küresel odaklı vatandaşlık, yeni türden ahlaki ve politik erdemlere çağrıda bulunmaktadır. Bu çağrı, insanın acısına karşı aktif bir sempati gerektirmektedir. Aksi takdirde çok daha acımasız ve şiddetli yıllar bizleri beklemektedir (Parekh, 2003, s. 16). Bu anlamda, yirminci yüzyılın son çeyreğinden bugüne kadarki süreci anlayabilmemiz ve çözüm üretebilmemiz için küreselleşme olgusunu kavramamız gerekmektedir. Bu noktada küreselleşme iki farklı anlamıyla ele alınmaktadır. İlk olarak iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki büyük ilerlemeler ve buna paralel olarak insan haklarında oldukça olumlu gelişmeler; ikinci olarak ise sözü edilen olumlu özelliklerin aslında yalnızca emperyalist amaçların kılıfı olduğu düşüncesi şeklindedir. Bu anlamda bugün kozmopolitan düşünceler de genel olarak ikinci anlamıyla düşünülen küreselleşme olgusuyla ele alınmaktadır (İstanbullu Alisbah, 2022, s. 2493).

Günümüzde artık, dünyaya yaklaşımımızda 'Öteki'nin merkezi bir rol oynamadığını algılıyoruz. Bir şeye isim vererek onu bir noktada konumlandırmak; dili ve bilgisini hakimiyetimiz altında tutmak anlamını taşımaktadır. Fakat birçok düşünür özellikle, bizim dışımızdakilerle yüz yüze gelmenin dil'in sınırlarını kaldırdığını ve sorgulama alanımızın genişlediğini vurgulamaktadır. Mültecilerle kuracağımız somut bir ortaklık neticesinde dünyaya yönelik kesinlik algılarımız yıkılacak ve belirsizlik içerisinde yola koyulmuş olacağız. Bu anlamda uygarlığa ulaşmak adına yola çıkan zaman treninin rayında olduğu söylenemez ve ulaştığımız noktada "tek yol ileri" gibi bir anlayışla karşılaşmamız da pek mümkün olmayabilir (Chambers, 2019, s. 52). Dolayısıyla mültecinin, ülkesine dahil olduğu insanlarla bağ kurma hakkının evrensel olduğunu söyleyebiliriz. Zira yeryüzü tek bir tarafın hakimiyeti altında değildir ve mülteciyle yaşamının hoş görülmesi gerekmektedir. Mültecinin toplumdan reddedilmesinin olağan karşılandığı bir durumda buna karşılık savunmaya girişmesi de olağan karşılanmalıdır. Çünkü toplumdan dışlanmasıyla mülteci bunu "öz" olarak sindirmeyi kabul etmeyip, onu toplumdan dışlayıcı dışlamayı tercih edebilmektedir (Bauman, 2021b, s. 153). İnsanlar arasındaki şiddet ve saldırganlığın ötekinin üzerine atılmasıyla ve toplum içerisindeki her kötülüğün sorumluluğunun ötekine verilmesiyle "halk" arasında bir dayanışma yaratılmış olmaktadır. Bugün her toplum için söyleyebileceğimiz bir şey varsa o da mültecinin topluluğu yozlaştırdığı, ekonomiyi kemirdiği ve genel ahlak üzerinde tehdit yaratan bir düşman olduğuna dair inanç şeklindedir (Kearney, 2022, s. 55). Mülteciye yönelik tedirginliğin ardında ona karşı bilgilerimizin yetersizliği gibi bir neden vardır. Böyle güvensiz bir alanda kişi kendini soyutlama yoluna gitmektedir. Zira insan ancak, her zaman ulaşabildiği ve etkileşimde olabildiği insanlar arasında 'ev'indedir. Bu anlamda insanın kendisini 'uzakta' görmesi tercih edeceği bir deneyim olmayacaktır (Bauman, 2021b, s. 23). Örneğin bir ülkenin yerlileri, tanıdık bilgisine sahip olmadan ayakta kalamayacaklarına inanabilmektedir. Tanıdıklık bilgisinin ortadan kaldırılması durumunda yerelin karakteri aşınmış olmakta ve kimlik ile öz imajlarına dair derin bir belirsizlik oluşmaktadır. Ancak kozmopolitlere baktığımızda onların bu şekilde bir tanıdıklık bilgisine ihtiyaçları yoktur. Onlar için toplumsal düzenin yeniden haritalandırılması için grup sınırlarının çöküşü yeni

imkanların yolunu açmaktadır. Tanıdıklık bilgisinin sınırlamaları ve hakimiyeti olmadan kozmopolitlerin yönetsel amaçlarına ulaşması daha kolay olmaktadır (Ossewaarde, 2007, s. 373). Sözü edilen tanıdıklık bilgisinin aksine mülteci krizi ve bundan doğan olaylara dair mazeret olarak sunulan bilgisizliğin günümüzde artık pek bir anlamı yoktur: Sessiz kalmak, suçu kabul etmektir. Kozmopolitanizm, insanların vicdanını açık tutmak adına, yerel halkın yabancılarla ilişki kurması noktasında iyi niyetlerini geliştirmeyi, sosyal farklılıklara bakmadan yabancıların kaderi konusunda küresel bir sorumluluk duygusu geliştirmeyi amaçlamaktadır (Ossewaarde, 2007, s. 376).

3. Kozmopolitanizm kavramı ve toplumda kalıcı barışın sağlanması

Kozmopolites terimi, perspektif olarak aralarında gerilim barındıran iki kelimedenden; kosmos (evren) ve polites (vatandaş) kelimelerinden oluşmaktadır (Benhabib, 2017, s. 23). Kozmopolitizm yalnızca devletlere ve siyasi topluluklara önem verildiği bir dünyanın aksine, siyasi düzenin kültürel, etik ve yasal temellerinin ortaya çıkarılması için uğraşmaktadır. Bu, Stoacıların kendilerini kozmopolit - insanlarla çevrili bir dünyada yaşayanlar ve yalnızca tesadüfen siyasetin içinde olanlar- şeklinde tanımlamalarına kadar geriye gitmektedir (Held, 2003, s. 469). Diogenes Laertius, kozmopolitin yaşadığı kentte kendini evinde hissetmediğini ileri sürmüş ve esas meselenin kozmopolitin kentlerin tamamına yönelik bir kayıtsızlık içerisinde olduğunu söylemiştir. Bu anlamda kozmopolites göçebe ve aidiyeti insan kentine değil doğa ve evrene karşı olmaktadır. Kiniklerin benimsemiş olduğu kozmopolitizmi göçebelik biçimi olarak kavrayan ve insan kentine kayıtsız olan negatif kozmopolitizm yaklaşımı, Stoacılar tarafından farklı biçimiyle ele alınmıştır. Her bir kentte insan nomos'ları birbiriyle bağdaşacak durumda değildir ve dolayısıyla burada tüm insanlar için ortak olan bir şeyden söz etmek gerekmektedir. Buradaki ortaklığın asli unsuru nomos değil, insanlara akıl bahşeden logos'tur (Benhabib, 2017, s. 24). Yunan ve Roma düşüncesinde hem pozitif hem de negatif yönleriyle karşılaştığımız kozmopolites, düşünsel olarak ve uygulamada da mevcut kentin gelenek ve yasalarıyla mesafelidir. Bunu yaparken gelenek ve yasaları, akıl veya doğa gibi aşkın geçerliliğe sahip bir temelden hareketle yargılamaktadır. Kozmopolit, kentin sıradan insani bağlarının ötesinde yer alan bir yaklaşıma sahiptir ve bu nedenle kentlerine bağlı insanlar için kuşku yaratan bir nesne durumundadır. Burada, sınırları belirli bir topluluğa ait olmak ile kozmopolitizm arasında kayda değer bir gerilim vardır. Ancak 18. yüzyılın sonlarında Kant tarafından bu terim, Stoacı anlamıyla yeniden canlandırılmıştır. Bunun yanı sıra Aydınlanma projesinin merkezine yerleştirilecek bir anlamda ele alındığında bu terim dönüşüm geçirerek, vatandaşlığın inkârı olmanın dışına çıkmış ve “dünya vatandaşlığı” şekline bürünmüştür (Benhabib, 2017, s. 25). Kozmopolit teriminin “dünya vatandaşlığı”na dönüşmesi, Kant'la birlikte söz konusu olmuştur. Bu anlamda bu terimin pozitif, ancak yanılma potansiyeline de sahip bir normativite şeklinde ele alınmasının ardında ne olduğunu anlayabilmek için Kant'a dönülmesi, bunun yanı sıra Kant'ın ötesine gidilmesi gerekmektedir. Burada, Kant'a dönmek ile ötesine geçmenin anlamı oldukça önemlidir. Zira, Kant'ın kozmopolitizm düşüncesi, Batı'nın emperyalist yayılmasıyla arasındaki ilişkiye rağmen uluslararası hukuku, devleti aşan bir biçimde, bireyleri de içine alan adil bir düzen şeklinde dikkate alınması için alan yaratması noktasında önem taşımaktadır. Kant'ın açmış olduğu bu alan daha sonra, özellikle 1948 sonrasında geliştirilen insan hakları hukukunda zirveye çıkmıştır. Benhabib bu noktada kozmopolitanizmin geçirmiş olduğu dönüşümlerin mevcut problemleri çözmediği ya da ortadan kaldırmadığını ancak bu dönüşümlerin birlik ve çeşitlilik üzerine daha odaklı düşünme imkânı yaratan bir “hukuk yaratımı” (jurisgenerativity) uzamının ortaya çıkmasını mümkün kıldığını söylemektedir (Benhabib, 2017, s. 25). Dünya yurttaşlığı hukukundan söz edildiğinde bu yol, hukukun temsil edildiği fantastik ve abartılı bir yol değildir. Aksine, yazılı olmayan bir yasanın tamamlanabilmesi için bir gerekliliktir. Kant'ın (2023) dünya yurttaşlığı hukukuna dair sözleri şu şekilde olmuştur: Bu hem devlet hukuku hem de herkese açık insan hakları olarak devletler hukukunu içermektedir ve böylelikle kendisine mütemadiyen yaklaşılabilecek ebedi barış, yalnızca zikredilen şartların sağlanmasıyla gülen yüzünü gösterecektir.

Kant'a (2023) göre bir arada yaşayan insanlar arasındaki barış durumu, doğal bir durum (status naturalis) değil, aksine savaş halidir. Başka bir anlamda, sürekli bir düşmanlıktan söz edilmese de her zaman için geçerli olan bir tehdit durumu vardır. Düşmanlığın tam anlamıyla ortadan kaldırılması

garanti altına alınmadığından, barışın mutlaka inşa edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde güvenli bir durum, komşular tarafından birbirleri için oluşturulmadığı sürece -ki bunu yapabilmek yalnızca hukuk düzeni ile mümkündür- herkes birbirine yönelik düşmanca bir davranış içerisinde olmakta ve öteki de bu duruma mecbur kalmaktadır. Kant'ın yaklaşımına mültecileri dahil ederek baktığımızda ona göre, yabancının hayatının tehlikede olmaması şartıyla, ülkeye girme isteğine karşı çikilabilir. Ancak, yabancının bulunduğu yerde barış olduğu sürece, kendisine düşmanca muamele yapılamaz. Burada önemle altı çizilmesi gereken yer, sözü edilen şeyin misafirlik hakkı olmadığıdır. Yabancının bir müddet hane üyesi olabilmesi için özel bir anlaşma yapılmasından bahsedilmektedir. Zira bütün insanların toplum hayatında yerinin olmasını sağlayacak bir ziyaret hakkının varlığı söz konusudur. Dünya üzerinde, ortak kullanım alanları hakkı, sınırsız olarak işgal etmeye uygun olmadığı için, insanların bir arada yaşamak noktasında karşılıklı saygı içerisinde olmaları gerekmektedir (Kant, 2023, s. 51). Rousseau'nun bu anlamda ileri sürdüğü istekleri olmuştur. İsteklerini sıralarken o, özgür yaşamak ve yine özgür ölmekten söz etmiştir. Başka bir ifadeyle burada, yasalara olan bağlılıkla, herhangi birinin bir diğersinin boyunduruğu altında olmayacağı ancak yasal boyunduruğu da silkip atamayacakları bir biçimde yasalara boyun eğerek yaşamak ve ölmekten söz etmektedir. Dolayısıyla devlet içinde tek bir kişinin bile kendisini yasanın üstünde olduğunu söylememesi gerekmektedir. Bununla birlikte Rousseau, hiç kimsenin devlete yasa dışında bir şeyi kabul ettirmemesini söylemektedir. Zira, bir hükümetin kuruluşu ve yapısı nasıl olursa olsun, orada bulunan insanlardan biri bile yasaya boyun eğmezse bütün ötekiler zorunlu olarak o bir kişinin insafına bağlı hale gelecektir (Rousseau, 2023, s. 14).

Kant'ın geliştirdiği yaklaşım uluslararası hukuk alanında ve çağdaş siyaset felsefesi yaklaşımlarında önemli bir yer bulmuştur. Bunun somut örneklerinden biri, uluslararası insan hakları hukukunun temel belgelerinden biri olan Cenevre Sözleşmesi adıyla bilinen Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmenin (1951) 33. maddesinde yer alan 'geri çevrilememe ilkesi' (non refoulement)'dir (TBMM, 2023). Bununla birlikte çağdaş kozmopolitan yaklaşımlarının kimilerinde Kant'ın bu evrensel konukseverlik ilkesinin izleri görülmekte, kimileri de bu fikirle hesaplaşmadan yol almamaktadır. Bu noktada Appiah'ın düşüncesinde de yabancı ile kurulan ilişkiler ve bu ilişkilerin niteliği de Kant'ın fikirlerinden temellenmektedir (İstanbul Alisbah, 2022, s. 2493). Ülkeye girmek isteyenlerin "mahvolma" (Untergang) tehlikesi içindelerse geri çevrilemeyeceklerine dair sözleşmede yer alan ilkenin gereği olarak imzacı ülkeler mülteci ve sığınmacıları, yaşamlarının ve özgürlüklerinin tehlikede olduğu bir durumda geri gönderemezler. Ancak bu noktada egemen iktidarın denetlenmemiş bir unsuru söz konusudur ki bu da Jacques Derrida'nın düşüncesinde rastladığımız konukseverliğin kendisiyle birlikte her zaman için tehlikeli bir belirsizliği getirdiğidir. Zira ev sahibi, evine gelen misafirin düşmanca bir niyeti olmadığından nasıl emin olabilir? (Benhabib, 2017, s. 26). Kant, "konukseverlik" teriminin garipliğinden söz ederek, "bu bir hayırseverlik meselesi değil bir hak sorunudur" der. Daha net bir ifadeyle konukseverlik, ülkeme gelen kişilere gösterebileceğim iyilikseverlik ya da cömertlik gibi yakınlık erdemi şeklinde anlaşılmalıdır. Kant'a göre konukseverlik, dünya cumhuriyetinin potansiyel katılımcısı olarak gördüğümüz sürece tüm insanlara ait bir haktır. Bu anlamda konukseverlik hakkı, yönetim biçiminin sınırlarında yer etmiştir. Bu hak ile üyeler ve yabancılar arasındaki ilişkiler düzenlenmiş olmakta ve bununla birlikte artık siyasal evrenin sınırlarından söz edilmemektedir. Başka bir deyişle, konukseverlik hakkı, insan hakları ile yurttaşlık hakları arasındaki boşluğa, varoluşsal olarak üzerimizde olan insanlık niteliği ve cumhuriyetlerin üyeleri olduğumuz müddetçe bize ait olan haklar arasındaki boşluğa konumlanmaktadır (Benhabib, 2018, s. 37).

Kant (2023), ülkeler arasındaki kalıcı barışın ön maddelerinin birinci maddesinde, içerisinde gizlenmiş bir madde bulunan ve gelecekte savaşa yol açabilecek bir antlaşmanın barış sözleşmesi olamayacağından söz etmiştir. Böyle bir antlaşma ancak, düşmanlıkları ertelemekte ve barışı değil, kısa süreli ateşkesi sağlamaktadır. Ona göre bir barış sözleşmesinden söz edebilmemiz, gelecekte ortaya çıkma ihtimali bulunan, bunun da ötesi akla gelmeyen her türlü savaş nedenini ortadan kaldıracak mahiyette olabilmesiyle mümkündür. Ülkeler arasındaki kalıcı barışın nihai maddelerinin birincisinde Kant şöyle yazmıştır (2023): Cumhuriyetçilik; birincisi, bir toplumun üyelerinin -insanlar olarak özgürlük ilkeleri bakımından; ikincisi, -uyruklar olarak- tek bir ortak anayasaya bağımlılık ilkesi

bakımından; üçüncüsü, -vatandaş olarak- eşitlik yasası çerçevesinde kurulmuş anayasa olması bakımından, bir halkın tüm yasal mevzuatının dayanması gereken kadim sözleşme fikrinden doğan tek düzendir.

Kozmopolitanizm, ulus-devletlerin yabancıları dışlama ve kendi ulusal çıkarları adına hareket etme hakkını reddetmekte; yabancıların dışlanmamasına, ulusal ve siyasi birliğin üzerinde öncelik tanıdığı için ulusal düşman ihtimallerini ortadan kaldırmayı tercih etmektedir. Dolayısıyla kozmopolit hukuk, ulus devletlerin algılanan siyasi düşmanlara savaş açılmasının yeniden düşünülmesinin önemine vurgu yapmış olmaktadır (Ossewaarde, 2017, s. 381). Bu noktada devletler olarak halklar, tek tek insanlar gibi ele alınmalıdır. Zira doğal durumda, yasalarla belirlenmiş kurallar olmadığından bir arada bulunmaktan ortaya çıkan karşılıklı zararlar olmuştur. Bu anlamda ülkelerin karşılıklı talepleri yerine getirilerek herkesin güvenliğinin sağlanmasını amaçlayan yurttaşlığa uygun bir anayasaya geçilmelidir. Burada Kant'ın sözünü ettiği şey, milletler devleti olmanın aksine bir milletler birliği olmasıdır. Bu noktada bu şekilde çelişkili bir durumun yaşanması kaçınılmazdır. Zira her devlette bir tarafta kanun yapanlar diğer tarafta ise halk vardır ve bunların arasında bir ilişki bulunmaktadır. Kant burada bir çelişkinin varlığından söz etmektedir. Bu, birçok milletin bir devlette yeni bir millet oluşturması düşüncesi gerekli şartlarla çelişmektedir. Çünkü burada halkların karşılıklı hakları göz önünde tutulmalıdır. Aksi takdirde toplumlar farklı ülkeleri temsil ettikleri müddetçe onların birleşiminden söz edilemeyecektir (Kant, 2023, ss. 45-50): Birbiriyle karşılıklı ilişki içinde olan ülkeler için, savaştan başka bir şey içermeyen kanunsuz bir durumdan çıkmaktan başka bir akıl yürütme yolu olamaz. Tek tek insanların vahşi özgürlüklerini terk ederek, genel kanunların yaptırımına razı olmaları ve böylelikle dünyanın bütün halklarını kapsayacak biçimde -şüphesiz sürekli büyüyen- bir dünya devleti inşa edebilirler. Ancak devletler hukuku fikri bakımından düşünüldüğünde, bu konudaki düşüncede doğru olanın hipotezde reddedildiği anlaşılmaktadır. Bu ise dünya cumhuriyeti hakkındaki olumlu düşüncenin yerine, sadece savaşa karşı durmak için olumsuz bir alternatif olarak düşünülebilir. Sürekli genişleyen birliğin sürekli kopma tehlikesi olsa da yasadan çekinen, düşmanca eğilimlerin yayılmasını önler.

İnsanlar, kendi refahlarının sağlanması noktasında eşit haklara sahiptir. Burada sözü edilen refahın üç bileşeni vardır: Bunlardan ilki, var olmadıkları durumda yaşamının ve gelişmenin mümkün olmadığı sosyal koşullar; ikincisi yaşamları üzerinde planlama yapabilme, düşünme, yansıtma ve kendini sınırlama kapasitesine sahip olma; üçüncüsü ise kişinin kendi hayatına hâkim olabilme arzusu, yaşama isteği, öz değer duygusu gibi temel dürtülerdir. Bu temel dürtülerin yokluğu durumunda kişi, kendini gösterme, geliştirme ve yeteneklerini kullanma eğiliminden uzaktır. Kişi, ancak bu kapasitelerini geliştirdiği müddetçe anlamlı ve iyi yönlendirilmiş bir yaşam sürdürmektedir. Aksi bir yaşamın içerisinde kişi, potansiyelini gerçekleştiremeyeceği için, yoksulluk, terör, işkence, sistematik aşağılama, ağır çalışma koşulları içerisinde özünü kaybedecektir. Tüm bu sonuçları, kötülük olarak kabul etmemek ahlaki bir ihanetin altını çizmektir (Parekh, 2003, s. 6). İnsan, bir diğerini kendisine benzediği için haklara sahip bir varlık olarak görürse, bu durumda onu farklı kılan temel bireyselliğini inkâr etmiş olacaktır. Başka bir açıdan, insan bir diğerini ondan çok farklı olduğu için hak sahibi bir varlık olarak görmeyi reddederse öyle bir durumda ortak insanlığı inkâr etmiş olmaktadır. Bu noktada “genelleştirilmiş öteki” yaklaşımıyla, ‘ben’ dışındaki her bireyin, kendimde görmek istediğim hakların ve görevlerin hepsine sahip olduğu kabul edilmelidir (Benhabib, 2017, s. 86). Bu yaklaşım dikkate alındığında öteki, somut kimliğinden soyutlanmış olmaktadır. Herkes, karşımızdan beklediklerimizin aynısını bizden bekleme hakkına sahiptir ve bu normlara uygun muamele edildiğinde kişilerin şahsında tüm insanlığın hakkı teyit edilmiş olur. “Somut öteki” yaklaşımı ise, her varlığı, somut bir geçmiş ve kolektif bir kimlik temelinden değerlendirmektedir. Bu yaklaşımın benimsenmesi durumunda kişiler arasındaki ortak yönler paranteze alınarak bireyselliğe odaklanılmaktadır. Bu noktada ötekiyle kurulan ilişki, hakkaniyet ve tamamlayıcı karşılıklılık normları tarafından belirlenmektedir. Bu anlamda kişiler arasındaki farklılıklar birbirini dışlamanın aksine birbirini tamamlamaktadır. Dolayısıyla bu normlara uygun davranıldığında insanlığın ötesinde insani bireysellikleri de teyit edilmiş olmaktadır. Bu iki yaklaşım daha net bir biçimde ifade edilecek olursa, “genelleştirilmiş öteki” yaklaşımı saygı normunu, “somut öteki” yaklaşımı ise dayanışma deneyimlerine işaret etmektedir (Benhabib, 2017, s. 87).

Günümüzde artık dünyayla aramızdaki ilişki, Öteki'nin net bir biçimde konumlandırıldığına aksine başkasına gönderme yapmayan bir sarmaldan ibaret bir biçime dönüşmüştür. Böyle bir ilişki ötekine yönelik korku ve tiksintiyle yaklaşarak ondan beslenilmesinin imkanını yok etmektedir (Baudrillard, 2019, s. 38). Ötekiyle, iki tekil kişinin paylaştığı küçük özellikler paylaşılabilir. Bu küçük özellikleri insanların evrensel olarak ele alamaması da farklılıkların büyüklüğü insanları bir araya getirebilir. Dolayısıyla bir araya gelmek için paylaşılan özelliklerin evrenselliğine ihtiyaç yoktur. Bu noktada kozmopolit merak, iki tekil kişinin paylaştıklarının ötesinde, birbirimizden öğrenebileceğimizin imkanının merakıdır. Teoride, kültürlerarası iletişim sorunları çözülemeyecek denli büyük görülebilmektedir. Ancak bu sorunlara antropolojik olarak baktığımızda ve yabancı soyut olmanın ötesine taşındığında, onu sosyal yaşamın sınırlarına dahil edebiliriz (Appiah, 2017, ss. 112-114). Bu anlamda Eric Hobsbawm henüz “göç krizi”nden söz edilmeyen dönemde, bugün problem olarak görülen mülteciler için şu sözleri söylemişti (Bauman, 2021a, s. 55): Kitlesele ve çeşitli hareketlere, göçe ve insanların taşınmasına dayanan kentleşme ve sanayileşme bir toprağın temel etnik, kültürel ve dilsel açıdan homojen bir nüfus tarafından sahiplenildiğini temel alan milliyetçi varsayımın altını oyar. ABD’de 1890’lardan, Batı Avrupa’da ise 1960’lardan beri göç alan ülkeler ve bölgelerdeki yerli nüfusun yabancıların kitlesele akınına karşı keskin yabancı düşmanı ve ırkçı tepkiler vermesine maalesef aşınayız. Ancak yabancı düşmanlığı ve ırkçılık tedavi değil, semptomdur. Karışmamış bir ulusa dönüş hayali kuran retorik ne derse desin, modern toplumlardaki etnik topluluklar ve gruplar bir arada yaşamaya yazgılıdır.

4. Mülteci olmanın kozmopolit meşrulaştırılması

Günümüzde büyük teknolojik gelişmeler ve hızla artan küresel bağımlılık dünyanın bir noktasından diğer bir noktasında olan insanları yakınlaştırmış ve çıkarlarını da birbirine bağlamıştır. Bugün her bir eylemimiz doğrudan ya da dolaylı olarak birbirini etkilemekte ve bizler ahlaki varlıklar olarak bu eylemlerden ortaya çıkanlara kayıtsız kalamamaktayız. Ahlaki çıkarların birbirini etkilediği gibi, politik çıkarlar da iç içe geçmiş durumdadır. Dünyanın herhangi bir yerinde sivil otoritenin çöküşü, kapılarımızı çalan bir mülteci akınına yol açmaktadır. Bu insanları görmezden gelmeyi seçebiliriz ancak bir taraftan da ahlaki duyarlılığımızın kabalaştığına inanırız (Parekh, 2003, s. 10). Oysa uzun zaman öncesine dönüp baktığımızda, çok eski atalarımızın yedikleri ya da giydikleri her şeyin, ibadet ettikleri her tapınağın ya da kullandıkları her gerecin kendileri tarafından yapıldığını söylemek gerekmektedir. Böyle bir dönem içerisinde bilgi ya atalarından ya da kendi deneyimlerinden gelmekteydi. Bu anlamda bizi biçimlendiren ve içinde olduğumuz dünya tam da bu dünyadır (Appiah, 2017, s. 9). İlkel insanlar, kendileri tarafından oluşturdukları bir kanuni sınırlandırılmaya bağlı olmanın aksine, sürekli olarak savaşmak için kanunsuz bir özgürlüğe bağlıdır. Bizim gözümüzden onlar, çılgınca bir serbestlik içerisinde oldukları ve “hor görülmeyi” hak etmektedirler. O halde, tam da bu noktada her biri bir devlet oluşturmuş uygar milletler, hor gördükleri, kaba ve yontulmamış insanlığı temsil eden ilkel insandan ayrılmalı ve böylesi “aşağı” bir durumdan çıkmanın çaresine bakmalıdır (Kant, 2023, s. 46).

Küresel çağın bir ahlak anlayışı olarak kozmopolitizm, her zaman için grup bağlantılı olan özgül kimlikleri gayri meşru duruma getirmektedir. Bununla birlikte yerel bağlılıkları daha yüksek bir amaç olan insanlığa boyun eğdirmiş olmakta; insanlardan yerel, somut ve ayrıcalıklı bağlar olmadan hayatta kalmayı ve gelişmeyi beklediğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, bilgisizlik ve yabancı korkusunu, dünyanın parçası olma iradesinin eksikliğine bağlamaktadır (Ossewaarde, 2007, s. 384). Bu irade eksikliği nedeniyledir ki çoğu toplum mültecilere karşı, onları günah keçisi olarak seçmek adına kurban mitleri üretmektedir. Bu anlamda çaba gösterenler, toplumda yer alan herhangi bir problemde sorumlu gördükleri mültecileri, ülkelerinden kovmayı seçmektedirler. Dolayısıyla bir ülkenin vatandaşları için sağlıklı bir topluluğun yaratılması ancak mültecinin dışlanmasıyla mümkün hale gelebilmektedir (Kearney, 2022, s. 41). Onlar bizim için bir nevi canavarların simgelediği gibi, aşırılık deneyimlerinin simgesidir. Diğer bir anlamda değerlerimiz ve kültürümüz üzerinde olumsuz etkiler yaratacağına inandığımız, bizim tarafımızda malumu meçhulle tehdit edendir. Mülteci, bulunduğu yerden kovularak bir anlamda cennete ya da cehenneme sürülmektedir. Bu noktada Kearney’in (2022) canavar simgesi

anlamıyla ele aldığımızda mülteci, egomuzu yıkan ve buna tam anlamıyla hâkim olamayacağımızın göstergesidir.

Bugün insanlar, belirli bir siyasi topluluk içine doğmakta ve doğdukları bu topluluğa ve topluluğun yurttaşlarına özel bağlarla bağlanmaktadır. İnsanların, kolektif yükten üzerlerine düşen görevin sorumluluğunu yerine getirmeleri gerekmektedir. Örneğin toplumların, üzerinde yaşadıkları toprağın bütünlüğünü sağlamak, ortak haklar ve yükümlülükler sistemini korumak ve karşılıklı güven ortamını oluşturabilmek noktasında ortak çıkarları bulunmaktadır. Yaşadığı topluluğun içine doğan insan, aynı topluluk tarafından şekillendirildiği için onunla özdeşleşmeye ve kimliğini bu kaynak üzerinden tanımlamaya eğimli olmaktadır. Kişi, bağlı olduğu bu topluluğa özel bir sorumluluk hissetmekte; payına düşen ideali karşılayıp karşılamadığı durumda gurur ya da utanç duygusu taşımaktadır (Parekh, 2003, s. 8). Bu noktada Appiah'ın düşüncesi temelinde diyebiliriz ki, insanın kimliğinin toplumsal ilişkiler bağlamında oluştuğu düşüncesini göz ardı etmeden, evrensel insanın yanı sıra tikel bağlılıklara verilen önemi de vurgulanmaktadır. Kişi geniş yapılanmalara olduğu gibi dar topluluklara karşı da bir aidiyet içerisindedir. Tam da bu noktada insan, kendi kimliğini burada sözü edilen dar ve geniş yapılanmalarda edindiği yer çerçevesinde yaptığı tercihler üzerinden şekillendirmektedir. Appiah'ın yaklaşımı eşliğinde, evrensel insani özümüz ile yerelliklerimiz arasında yapacağımız seçimin doğru olmayacağını ileri sürerek bu iki taraftan aynı anda faydalanabileceğimiz bir düşünce geliştirmenin mümkün olduğu söylenmekte ve bunu desteklemek için küreselleşme olgusunu incelemekle başlamak önemli olmaktadır (İstanbullu Alisbah, 2022, s. 2493). Parekh'e (2003) göre küresel odaklı vatandaşlık, siyasi toplulukların gerçekliğini yenilenmiş biçimiyle tanımakta ve kozmopolitanizmin aksine enternasyonalizmi gerektirmektedir. Burada enternasyonalizm, milliyetçiliğin ve kozmopolitanizmin temelinde yer alan ahlaki dürtüleri önemsemekle birlikte aynı zamanda bunların patolojilerinden kaçınmaktadır. Bir taraftan milliyetçiliğin, kendi topluluğuna duyduğu sevgi ve saygıyı genişletmekte; diğer taraftan da küresel görevlerimizin altını çizmekle birlikte onun tehlikelerinden uzak durmaktadır. Zira kozmopolitanizm, kişinin içinde yaşadığı topluluğa ilişkin özel bağlarını göz ardı etmekte gerekli olan ahlaki enerjiyi üretemeyecek kadar soyut kalmaktadır. Milliyetçilik ve kozmopolitanizm birbirini beslemekte ve güçlendirmektedir. Zira birinin sınırlanması diğerine sahte meşruiyet kazandırmaktadır. Bu noktada Parekh'e göre enternasyonalizm bu ikisi arasında aracılık ederek daha iyi bir alternatif sunmaktadır.

Küreselleşme, halkları ve ulusları birbirine bağlamakla kalmamış, aynı zamanda yeni düşmanlık biçimleri de yaratmıştır. İletişimin küreselleşmesi insanlar arasında karşılıklı anlayış oluşturmakta ancak bununla birlikte ortak noktalar ve farklılıkların önemi de vurgulanmaktadır. Siyasetin koşulları ve doğası değişmiştir. Ulusal kültür ve gelenekler gibi kozmopolitanizm de kültürel ve politik bir projedir ancak aradaki fark, kozmopolitanizmin bölgesel ve küresel çağımıza daha iyi uyarlanmış olduğudur. Ancak bu düşünceyi destekleyen argümanlar dünyanın çoğu yerinde hala kamusal alanda dile getirilmemektedir (Held, 2003, s. 479). İnsanlar küçük gruplardan daha büyük toplumlar kurmaya başladığında bile bir grup diğer grupların yaşamlarına dair çok fazla bilgiye sahip değildi. Bununla birlikte bir grup diğer bir grubun yerel yaşamını pek etkilemiyordu. Ancak geçen birkaç yüzyılla birlikte insan topluluklarının tek bir ticaret ağına dahil olmasıyla, her birimizin dünyanın herhangi bir yerindeki bir insanla temas kurabileceği, daha da ötesi o kişi üzerinde önemli etkiler bırakabileceği bir noktaya ulaştık. Böyle bir dönemde ortaya çıkacak bir özensizlik sonucunda karşı tarafa zarar verebiliriz. Bunu, hükümetlerin bizim adımıza uygulamaya geçirdiği politikalar üzerinden okumaya çalışırsak, iyi ve kötüye dair tüm olasılıklar ölçüleri aşarak büyüyecektir (Appiah, 2017, s. 10). Bugün, grupların çıkarları oldukça çeşitli olsa da çok taraflılığın güçlendirilmesi, küresel kamu mallarının sağlanması için yeni kurumların inşa edilmesi, küresel piyasaların düzenlenmesi ve hesap verebilirliğin derinleştirilmesi gerekmektedir. Sözü edilen hedefler etrafında ne kadar birleştirilebileceği ve şiddetli muhalefetin üstesinden ne kadar gelinebileceği henüz bilinmemektedir. Bu noktada riskler oldukça yüksektir ancak kozmopolit yönetim ve sosyal adalet arzuları gerçekleştirilebilirse insan güvenliği ve kalkınmasına yönelik potansiyel kazanımlar da aynı şekilde yükselecektir (Held, 2003, s. 480). Kozmopolit için insan çeşitliliğinin önemi oldukça büyüktür. Zira ona göre insanın, yaşamını başkalarıyla partnerlik içerisinde biçimlendirmek amacıyla ihtiyaç duyduğu tercihlerin sahibi olmak gibi bir hakkı olduğunu düşünmektedir (Appiah, 2017, s. 118). Kozmopolit çok taraflılığın başlangıç noktası 'örtüşen kader

topluluklarından' oluşan bir dünyadır. Burada, birbirine bağlı bir dünyanın karmaşık yapılarına dair bir farkındalık vardır ve bu anlamda mekânsal olarak sınırlandırılmış siyasi alanlar için bu karmaşa uygun görülmekte ama aynı zamanda daha kapsamlı kurumların gerekliliği üzerinde de durulmaktadır (Held, 2003, s. 475). Dolayısıyla kozmopolitizm anlayışında iç içe geçmiş iki düşüncenin varlığını görmekteyiz. Bu düşüncelerden biri, ötekilere yönelik sorumluluklarımızın olduğudur ki burada sözü edilen sorumluluk, akrabalık ve buna benzer ilişkiler kurduğumuz kişiler ve bunun da ötesi yurttaşlıkla gelen resmi bağların ötesindeki sorumluluklardır. İkinci düşünceye baktığımızda ise yalnızca insan hayatının değerine değil, aynı zamanda her insanın hayatının değerine önem verilmektedir. Bu noktada tek tek insanların hayatlarının ciddiye alınmasının ardında yatan anlam, o insanlara değer katan gelenek ve inançları ciddiye almak şeklinde olacaktır. Bu anlamda insanlar farklıdır ve kozmopolit bu farklılıkları bilmektedir. Bu çeşitlilik içerisinde her kişiyi ya da her toplumu tek bir yaşam modelinde birleştirmek, arzu duyulacak bir şey olmamaktadır. Ötekilere ve ötekilerin bize karşı sorumlulukları olmakla birlikte herkes kendi yolundan gitme hakkına sahiptir. Bu noktada kozmopolitizm, evrensel olarak duyulan kaygı ile farklılıklara duyulan saygı arasındaki çatışma için bir çözüm olmanın aksine bir meydan okuma şeklinde ele alınabilir. Burada sorulması gereken esas soru şudur: Dünya vatandaşı, bu fikri ne kadar ileriye taşıyabiliriz (Appiah, 2017, s. 13).

Appiah'ın yaklaşımına göre, uluslar icat edilmiş olsa da ulus ve ulus altı bağlılıklarımız gerçektir. Bu gerçeklik insani ihtiyaçların ürünü olması açısından önemlidir. Bu anlamda kozmopolitizm, bu bağlılıkları aşmanın aksine bunların içerisine tercihlerimizi ekleyerek insanlığa karşı temel yükümlülüklerimizi unutmamak şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu anlayışa göre kozmopolit olmak, bir yandan insani çeşitliliği desteklemek, ötekiyle dayanışmak, diğer yandan ise yerel bağlılıklardan kopmamaktır. Zira insan, tam da bu iç içeliğin bir parçasıdır (İstanbul Alisbah, 2022, s. 2496). Bu anlamda kozmopolitler, evrensel hakikate olan inançlarıyla, hakikati bulmanın zorluğuna dair gerçekçi bir konumdadırlar. Bağlı oldukları en önemli hakikat, her insanın bir diğerine karşı sorumluluk taşıdığıdır. Onların bu yaklaşımına göre herkesin önemli olduğu bir temel anlayış vardır ve bu anlayış onların hoşgörülerinin kapsamının sınırlarını çizmiş olmaktadır. Kozmopolit ile kozmopolitizm karşıtı arasında ilkesel bir ayrıma gidilecek olursa bu noktada hakikat ile hoşgörüden bahsetmenin ötesine geçilmelidir: Kozmopolit bağlılık, çoğulculuğa bağlılıktır (Appiah, 2017, s. 156).

Appiah, kozmopolitizmi küreselleşme ile özdeş görenlere yönelik iki cevap vermektedir: Ona göre küreselleşme son yüzyılın meselesi olmamakla birlikte kültürel homojenleşme insan toplumlarının doğasında yer almamaktadır. Küreselleşme, olumsuz sonuçlar yaratsa da insan toplumlarının doğal bir niteliğidir. Dolayısıyla, küreselleşme insanlık tarihinin değişmez bir özelliği olmuş ve olmaya devam edecektir. Bir toplumun kültürü bir diğeri üzerinde etkiler bırakacak ve hareketten kaynaklanan etkileşim sonu olmayacak bir biçimde devam edecektir (İstanbul Alisbah, 2022, s. 2494). Kozmopolit insanların etrafı kültürel farklılıklarla çevrili olsa da onlar kendilerini buna kaptırmamaktadırlar. Kozmopolit için kültürel farklılıklar gereksiz olduğu için esnektir ve kendini mevcut bağlılıklardan uzaklaştırmak anlamında nesnedir. O her yerde yabancıdır ve herhangi bir gruba ya da yere uyum sağlamasına gerek yoktur. Zira kozmopolit, bilgilerini yerel etki ve bağlılıklardan ayrı olarak, esnek bir biçimde küresel düzene göre ayarlayabilmektedir (Ossewaarde, 2007, s. 374). Grup yaşamı, fetihle, ırkçılıkla ve dar görüşlülükle güçlü bir biçimde bağlantılıdır ve bu nedenle kültürel modeli her zaman kötü olmuştur. İleri teknolojinin küresel bağlamını düşündüğümüzde milliyetçilik artık insanlığın hayatta kalması için bir tehdit haline gelmiştir. Bir zamanlar Amerikalıları Kızılderililere karşı savaşlarında bağlayan gelenekler artık tüm insanlık için yıkıcı hale gelmiştir. Neticede kozmopolitizm ahlaki bir ideal olmanın ötesinde acil bir siyasi gereklilik olarak karşımızdadır (Ossewaarde, 2007, s. 380). Bu anlamda mülteciyle aramızdaki diyalogu ortadan kaldırmadan, içinde bulunduğumuz günah keçisi yaratma sarmalını bitirebiliriz. Bunu yapabilmek için başlangıç noktamız kendi içimizdeki canavarı tanımadır. Ancak bu şekilde canavarlarımızın bazılarını tutkulu bir barışın içerisine dahil edebilir ve ötekilerin de kendi canavarlarıyla barışmalarına imkân tanımış oluruz (Kearney, 202, s. 83).

5. Sonuç

Rousseau, insanın ilk dilinden söz ederken doğa durumundaki insanın sesini yükseltmesinin yalnızca tehlike içerisinde kalması durumunda içgüdüyle hareket etmesinin bir sonucu şeklinde yorumlamıştır. Zaman geçtikçe ve insan daha ılımlı bir yaşama dahil oldukça sesinin kullanımı da başka yönlere çevrilmiştir. Onun düşüncesinde, seslerinin artık birbirlerine yükseldiği insanlar arasındaki eşitsizliğin farklı türleri vardır. Ancak bu eşitsizliğin karşısında aynı zamanda insanlara eşit değer vermenin ardında yatan güçlü nedenler de vardır. Bu nedenlerden en önemlisi hepimiz için ortak olan korkuya yatkınlık ve acı gibi zayıf noktalardır. Bu doğrultuda günümüzde karşılaştığımız ötekilik biçimleri ve bu ötekilik biçimlerinin yarattığı panik, çalışmada önemli bir noktayı oluşturmuştur.

Ötekiliğe ve bu anlamda mültecilere karşı hissedilen tedirginlik, kozmopolitler için tam tersi bir durum yaratmaktadır. Kozmopolitizm, yerel halkın alanlarına dahil olan mülteciye karşı iyi niyeti ve küresel sorumluluk duygusunu geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu kavramın Kant tarafından ele alınış şekli, “dünya yurttaşlığı” anlamıyla olmuş ve Kant’la birlikte artık insan hakları hukukunda da yer etmiştir. Bir anlamda Rousseau’nun yasalara boyun eğerek yaşama isteği, Kant’ın düşüncesinde daha somut bir hal almıştır. Kant ülkeler arasında kalıcı barışın sağlanmasının gelecekte her türlü savaş ihtimalinin ortadan kaldırılacağı bir barış sözleşmesiyle mümkün olduğunu söylemiştir. Zira bugün, hızla artan küresel bağımlılık ve çıkarların kesişimi, ötekinin yokluğunu imkânsız kılmaktadır. Dolayısıyla kozmopolitizm yaklaşımıyla mülteci kalma sorununa farklı bir bakış açısı sunulmakta ve çeşitliliğin meşruiyetinin algılanması için başka bir dünyanın imkanına işaret edilmektedir.

Kaynakça

- Appiah, K.A. (2017). *Kozmopolitizm* (Çev. F. Gülfidan). Ankara: Nika Yayınevi.
- Bauman, Z. (2021a). *Kapımızdaki Yabancılar* (Çev. E. Barca). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2021b). *Küreselleşme* (Çev. A.E. Pilgir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benhabib, Ş (2018). *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Benhabib, Ş. (2017). *Buhran Çağında Haysiyet*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Calhoun, C. (2008). Cosmopolitanism and Nationalism. *Nations and Nationalism*, 14(3), 427-448.
- Chambers, I. (2019). *Göç, Kültür, Kimlik* (Çev. İ. Türkmen & M. Beşikçi). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connolly, W.E. (2020). *Kimlik ve Farklılık*. (Çev. F. Lekesizalın). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Held, D. (2003). Cosmopolitanism: Globalisation Tamed. *Review of International Studies*, 29, 465-480.
- İstanbullu Alisbah, E. (2022). Yurtsever bir Evrenselciliğin İmkânı: Kwame Anthony Appiah’ta Kısmi Kozmopolitizm. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 8(66), 492-2499.
- Kant, I. (2023). *Ebedi Barış üzerine Felsefi Bir Tasarı* (Çev. C. Yeşilçayır). Ankara: Fol Kitap.
- Kearney, R. (2022). *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar* (Çev. B. Özkul). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ossewaarde, M. (2007). Cosmopolitanism and The Society of Strangers. *Current Sociology*, 55(3), 367-388.
- Parekh, B. (2003). Cosmopolitanism and Global Citizenship. *Review of International Studies*, 29, 3-17.
- Rousseau, J.J. (2023). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri* (Çev. A.K. Paksoy). Ankara: Doruk Yayınları.
- TBMM (2023). Cenevre'de 1951 tarihinde imzalanmış olan Mültecilerin Hukuki Durumuna dair Sözleşmenin tasdiki hakkında kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu raporu (1/125). https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/KM_/d00/c002/km_00002024ss0053.pdf (Erişim tarihi: 2.12.2023)

Extended abstract

Today, the refugee crisis, which is considered one of the most important social dangers, is being rethought with cosmopolitanism, and in this sense, the starting point is the source of inequality between people. While the world's interdependence expands borders, it also creates different forms of otherness. This situation creates moral and cultural anxiety for all world communities, and this anxiety suppresses the diversity of the lives of human communities. The main issue at this point is to accept and appreciate the unlimited scope and diversity of human existence. Therefore, with the cosmopolitanism approach emphasized in the study, new kinds of moral and political virtues are called out. Here, along with going to the source of this term, Kant's ideas on ensuring permanent peace are included, as it was with Kant that it literally transformed into "world citizenship"; The refugee crisis is being reconsidered in this context.

What is the meaning of refugee from unequal parties? How did the concept of cosmopolitanism develop? What was Kant's approach to achieving lasting peace? Can the legitimacy of difference be achieved as a result of the cosmopolitanism approach?

The aim of the literature review to comprehensively understand the concept of cosmopolitanism and to read the refugee crisis, which is perceived as a big problem today, through this concept. In this sense, the majority of the sources available indicate that it is possible to accept the difference in society as legitimate.

Observation, experiment, quantitative and qualitative research methods were not used for the study, written sources were used. A literature review was conducted on the concept of cosmopolitanism within the boundaries of the subject of the study. By making use of books, magazines and articles on the subject, a broad perspective on the concept of cosmopolitanism, especially covering the ideas of Rousseau and Kant, is presented in order to look at the refugee crisis from a different point of view.

When Kant's approach is read through refugees, the refugee's desire to be involved in the lives of settled people can be rejected if it is ensured that he is not in danger. However, if peace is made possible after his involvement in the lives of the inhabitants, he cannot be treated hostilely. At this point, cosmopolitanism stands in the way of the right of nation-states to act in their own interests and chooses to prevent the possibility of national enemies. Therefore, Kant argues that it is necessary to switch to a constitution suitable for citizenship, which aims to ensure the security of everyone by fulfilling the mutual wishes of the countries.

Every action we take today has a direct or indirect impact on each other. It is not possible for man, as a moral being, to remain indifferent to the consequences of these actions. Because human belonging is against narrow communities as well as broad communities. Therefore, while each person shapes his own identity, he does so in the light of the preferences he makes in the narrow and broad communities mentioned. Although it is not right to choose between our universal human essence and our localities, an idea can be developed in which it is possible to benefit from both sides at the same time. At this point, human diversity is very important for the cosmopolitan, and people have the right to own the choices they make in order to shape their own lives in partnership with others. At this point, although cosmopolitan people are surrounded by cultural diversity, such differences are unnecessary for them and therefore flexible. In other words, the cosmopolitan is objective because he distances himself from existing loyalties. Cosmopolitan people are strangers everywhere and therefore have no obligation to fit in with any group. Therefore, it can flexibly adapt to the global order. Conquest and racism, to which group life is so strongly tied, were not reflected well in social life. Today, considering the global context of significant advances in technology, views such as nationalism stand as a major obstacle to humanity living in permanent peace. Therefore, it can be said that cosmopolitanism is an urgent political need beyond being a moral ideal.

Yazar katkıları/Author contributions: Çalışmanın literatür taraması ve yazımı Seda Görüroğlu tarafından yapılmıştır. Çalışmada ana fikrin planlanması, yorumlanması, düzenlenmesi ve diğer tüm aşamaları Muharrem Güneş ve Seda Görüroğlu tarafından eşit şekilde tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

Çıkar çatışması beyanı/Conflict of interest statement: Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

Veri kullanılabilirliği bildirimini/The data availability statement: Herhangi veri bulunmamaktadır.

Etik beyanı/ Ethics statement: Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

*Araştırma makalesi/Research article***Kripto para ticaretinin çevre kirliliği üzerine etkileri: panel veri analizi¹**Esra KOÇAK²PhD Student, Social Sciences Institute
Niğde Ömer Halisdemir University, Türkiye
esrkck06@gmail.com, 0000-0002-3362-4149

Okyay UÇAN

Professor, Faculty of Economics and Administrative Science
Niğde Ömer Halisdemir University, Türkiye
okuyayucan@ohu.edu.tr, 0000-0001-5221-4682**Geliş tarihi/Received date:** 03.11.2023 **Kabul tarihi/Accepted date:** 13.12.2023**Önerilen alıntılama/Suggested citation:** Koçak, E., & Uçan, O. (2023). Kripto para ticaretinin çevre kirliliği üzerine etkileri: Panel veri analizi. *Journal of Politics, Economy and Management*, 6(2), 95–107.

Öz: Teknolojik gelişme, sanayileşme ve küreselleşmedeki artış dijital dönüşümün hızlı yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu dijital dönüşümle birlikte kripto para kullanımı da artmaktadır. Kripto para kullanımında oldukça yüksek düzeyde enerji tüketimi gerçekleşmektedir. Enerji tüketimindeki bu yoğun artış da beraberinde karbon salınımındaki (CO₂) artışı getirmektedir. Küresel ısınmanın ve çevre kirliliğinin her geçen gün insan yaşamı için tehdit oluşturduğu günümüzde, kripto paraların tükettiği ciddi enerji miktarı da akademik yazında önemli bir eleştiri konusu olmuştur. Bu çalışmada kripto paraların ticaretinde kullanılan enerjinin miktarı ve bunun sebep olduğu çevre kirliliğine dikkat çekilmek istenmiştir. Çalışmada kripto para işlem akışının en çok olduğu Amerika Birleşik Devletleri, Seyşeller, Güney Kore, Japonya ve Birleşik Krallık ülkelerinin 2013-2021 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Bu ülkeler için ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve kripto para ticareti ile çevre kirliliğinin göstergesi olan CO₂ arasındaki ilişki panel veri analizi ile test edilmiştir. FGLS testi kullanılarak yapılan analiz sonucunda ilgili ülkeler için enerji tüketiminin ve kripto para işlemlerinin CO₂'yi arttırdığı tespit edilirken GDP ile CO₂ arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel sürdürülebilirlik, Enerji tüketimi, Kripto para ticareti, FGLS (Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler), Panel veri.

The impacts of cryptocurrency trading on environmental pollution: panel data analysis

Abstract: The increase in technological development, industrialization and globalization causes rapid digital transformation. With this digital transformation, the use of cryptocurrency is also increasing. There is a very high level of energy consumption in the use of cryptocurrency. This intense increase in energy consumption brings with it an increase in carbon emissions (CO₂). In today's world where global warming and environmental pollution pose a threat to human life every day, the significant amount of energy consumed by cryptocurrencies has been an important criticism in the academic literature. This study aims to draw attention to the amount of energy used in the trading of cryptocurrencies and the environmental pollution caused by this. In the study, the data of the United States, Seychelles, South Korea, Japan and the United Kingdom, which have the highest cryptocurrency transaction flows, between 2013-2021 are used. For these countries, the relationship between economic growth, energy consumption and cryptocurrency trade and CO₂, which is an indicator of environmental pollution, was tested with panel data analysis. As a result of the analysis using the FGLS test, it was found that energy consumption and cryptocurrency

¹ Bu çalışma Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, Prof. Dr. Okyay Uçan danışmanlığında yürütülen doktora tezinden türetilmiştir.

² Correspondence author: Niğde Ömer Halisdemir University, Niğde, Türkiye, esrkck06@gmail.com

transactions increase CO₂ for the relevant countries, while no significant relationship was found between GDP and CO₂.

Keywords: Environmental sustainability, Energy consumption, Cryptocurrency trading, FGLS (Feasible Generalized Least Square), Panel data.

Jel Kodları: Q56, Q57, C23

1.Giriş

Kripto para birimleri, yeni dönemde para ve kriptolojinin bir bileşimi olarak finansal alanda kendine yer bulmuştur. Birçok para birimine kıyasla yeni bir para birimi olan kripto para, piyasaya ilk çıktığında güvenilir olarak düşünülse de şu an dünya çapında kullanımı ciddi boyutlara ulaşmıştır. Pazar hacmi her geçen gün artmakla birlikte, dolaşımda olan kripto para miktarının dünyanın en büyük ekonomilerinden birine sahip olan İngiltere'nin gayri safi yurt içi hasılasıyla eş değer olduğu bilinmektedir(Stoll, Klaaßen & Gallersdörfer, 2019, s. 1647). Son dönemlerin en hızlı değişen ve gelişen piyasası olarak düşünülen kripto para piyasası yasal olarak değerlendirilmektedir. Henüz günlük yaşamda sıkça kullanılsa da birçok yatırımcı kripto paraları yasal ihalelerde kullanmaktadır.

Piyasa değeri ve işlem hacminin hızlı gelişimi finansal piyasalar ve yatırımcılar açısından değerlendirildiğinde normal karşılanabilmektedir. Merkezi bir otoritenin bulunmaması, güvenli bir ortamda alış, satış ve transferi sağlayan platformun olması, bir şifreleme yöntemi kullanarak kullanıcıların kimliğini gizli tutup onlara anonim olma imkanı sunması gibi özellikleri işlem hacmini artırmaktadır. Sağladığı getiri miktarı, üretimin esnek olması ve vergilendirme sisteminin bulunmaması da küresel ölçekte bu piyasanın gelişimini hızlandırmaktadır.

Sistemin sağladığı imkanlar yanında kripto madenciliği sürecindeki enerji tüketimi ve salınladığı karbon emisyonu, bunların yanında elektronik atık miktarı çevresel birçok probleme sebep olmaktadır. Gelecekte var olabilmenin tartışıldığı bu günlerde kripto para ticaretinin sebep olduğu etkiler, çevresel sürdürülebilirlik açısından incelenmek istenmiştir. İktisat yazınında enerji tüketiminin, karbon emisyonunun ve elektronik atık miktarının artması yanında küresel ısınma, iklim değişikliği ve hava kirliliğini getireceği ve şayet bu etkiler azaltılmazsa çevresel sürdürülebilirliğin olumsuz etkileneceği düşünülmektedir (Stoll, Klaaßen & Gallersdörfer, 2019, s. 1647).

Sanayileşme, ekonomik büyüme, nüfus artışı ve teknolojik gelişmeye paralel olarak enerji tüketimi artış göstermektedir. Enerji tüketimindeki bu devasa artış enerji kaynaklarına olan talebi artırmıştır. Küresel milli gelirden aldığı payı artırmaya çalışan ülkeler için enerji kaynakları daha da önemli bir hale gelmiştir. Fosil kaynakların bitmeye yüz tuttuğu ve enerji kaynaklarının çok daha önem kazandığı bu dönemde kripto paraların tükettiği enerjinin devasa boyutlara ulaşması literatürde tartışılmaya başlanmıştır.

Blockchain doğrulama süreci, özel donanım ve çok büyük miktarlarda elektrik gerektirmektedir ve bu elektrik tüketimi aynı zamanda karbon ayak izi anlamına gelmektedir. Blockchain ağında doğrulama işlemi yapılırken kullanılan güç tüketimi karbon emisyonuna çevrilmektedir (Stoll vd., 2019, s. 1646). Kripto paralar finansal açıdan kullanıcılarına ciddi kolaylıklar sağlasa da blockchainlerin tükettiği enerji artışı ile birlikte çevresel sürdürülebilirlik konusundaki problemler, oluşan elektronik atıklar ve gizli anlaşmalarda oluşacak olan riskler göz ardı edilmemelidir.

Literatürde enerji tüketimi ve çevre kirliliğiyle ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Çevre kirliliğini incelerken modelde hem CO₂ hem de ekolojik ayak izini kullanarak kirliliği etkileyen değişkenleri incelemişlerdir. Fakat bunların yanında kripto paraların neden olduğu enerji tüketimi ve bununla birlikte salınladığı karbon salınımını inceleyen çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bütün ülkelerin kalkınabilmeleri için, enerjinin sürdürülebilirliğinin önemli olduğu günümüz şartlarında, teknolojik yeniliklerden çevre sorunlarına çözüm bulabilme ve temiz enerji üretebilme gibi olumlu faydalar üretmesi beklenmektedir. Fakat kripto para madenciliğinin tükettiği enerjinin ciddi boyutları olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak kripto para

ticaretinin enerji tüketimi ve dolayısıyla iklim değişikliği üzerindeki etkilerine dikkat çekilmek istenmiştir. İlk olarak literatür çalışması yapılmış, sonrasında ekonometrik teorik altyapıdan bahsedilerek analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen analiz sonuçları yorumlanmış, politika önerilerine değinilmiş ve gelecekte yapılabilecek çalışma tavsiyelerine yer verilmiştir.

2. Literatür

Karbon emisyonu ile ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırım, ticari açıklık, küreselleşme gibi birçok makro değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Karbon emisyonu ve enerji tüketimi ile ilişkin çalışmalara yer verilmiştir. Dijital dönüşümün çok hızlı yaşandığı günümüzde kripto paraların ticareti aynı hızda artış göstermiştir. Kripto para ile ilgili çalışmalarda ikilem gözlemlenmiştir ve büyümeyi tetiklediğini savunanların yanında enerji tüketiminin sera gazı emisyonlarındaki artışa sebep olduğunu iddia edenler bulunmaktadır.

Brosens 2017 yılındaki çalışmasında Bitcoin (BTC) madenciliğinin çok fazla işlem gücü ve dolayısıyla elektrik gerektirdiğine değinmektedir. Çalışmada Bitcoin Enerji Tüketim Endeksine göre Bitcoin blok zincirindeki bir işlemin doğrulanması için 200 kWh elektrik tüketildiğine ve bunun Hollanda'da bir evin dört haftalık elektrik maliyeti olduğuna dikkat çekilmektedir. Fakat bankalar arasında güvenilir ilişkiler oluşturulursa bu maliyetin azaltılabileceği savunulmaktadır. Kripto para topluluğunun enerji tüketimi sorununun farkında olduğu ve bu nedenle bu probleme alternatif çözümler arandığı konusuna değinilmiştir.

Malmo 2017 yılındaki çalışmasında, Bitcoin'in fiyatı arttıkça enerji tüketiminin de arttığına değinmektedir. Bitcoin'in güç tüketimi, geleneksel dijital ödemeye kıyasla son derece yüksektir ve bir işlemin, bir ev için bir haftada tüketilen enerji kadar enerji kullanılarak yapıldığına dikkat çekmektedir. Kredi kartı ağından daha verimsiz olduğunu düşünen Malmo, Bitcoin ağının güvenilirliğinin iyileştirilmesi için çok fazla enerjiye ihtiyaç olduğunu savunmaktadır.

Truby 2018 yılındaki çalışmasında Blockchain'in olanaklarının sonsuz olduğunu ve dijital para birimlerinin geliştirilmesi durumunda, iklim finansman programlarına kaynak aktarımıyla birlikte iklim değişikliği sorunlarının çözülmesine yardımcı olabileceğini savunmaktadır. Fakat Bitcoin'i, büyük oranda enerji tüketen ve kıt enerji kaynaklarının verimsiz kullanılmasına sebep olan Blockchain teknolojisinin bir uygulaması olarak tanımlamaktadır. Truby, yüksek enerji tüketen Blockchain teknolojilerinin bu sektöre zarar da vermeden çevresel açıdan sürdürülebilirliğini sağlamak için hükümetlerin devlet politikaları seçeneklerini incelemektedir. Finansal istikrar için dijital para birimlerini düzenleme ve kara para aklamayı azaltmak için önlemleri ortaklaşa uygulamak yani uluslararası işbirliği gerektiği konusuna değinmektedir.

Mengelkamp vd., 2018'deki çalışmalarında blok zincirlerinin yerleştirilmiş enerji piyasalarının işletilmesini kolaylaştırabilecek uygun bilgi sistemleri olduğunu savunmaktadırlar. Yenilenebilir enerji sistemlerinde blockchain tabanlı mikro enerji sistemlerinin avantajları olduğunu ve avantajlardan yararlanabilmek için düzenlemelerin revize edilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.

De Vries 2018 yılında yaptığı çalışmada, son yıllarda tartışmalara sıkça konu olan Bitcoin madenciliği sürecinde elektrik tüketiminin boyutuna dikkat çekmektedir. Bitcoin ağının bir günde sadece 200.000 işlem gerçekleştirdiği ve işlem başına elektriğin ortalama 300 kWh tüketildiğini ileri sürmektedir. Bu rakam elektrik tüketiminin kişi başına 900 kWh'ı geçtiğini göstermektedir. Bitcoin ağının bu problemini çözmek için Bitcoin geliştirme topluluğu çözümler üretmeye çalışsa da yazar Bitcoin'in büyük bir enerji tüketimi sorunun varlığına ve bu sorunun hızlı bir şekilde büyümekte olduğuna vurgu yapmaktadır.

De Vries'in 2019 yılındaki çalışmasında ise Bitcoin madencilik ağının 2018 yılının tamamı boyunca 40.0 TWh ile 62.3 TWh arasında elektrik enerjisi tükettiği açıklanmaktadır. Bunun Macaristan'ın bir yılda kullandığı elektrikle eş değer olduğu vurgulanmaktadır. Bitcoin madenciliğinin

yenilenebilir enerji ile birleştirmesinde ciddi zorluklar olduğu ve Bitcoin'in çevreye zararının enerji tüketimiyle de sınırlı olmadığı konusuna değinmektedir. Bu da yenilenebilir enerjinin, Bitcoin'in sürdürülebilirlik sorununun çözümünün var olamayacağını ileri sürmektedir.

Andoni vd., 2019 yılındaki çalışmada blok zincir teknolojisinin temellerini araştırmışlardır. Blockchain teknolojisinin enerji şirketleri için yıkıcı olabileceğine değinmektedirler. Yaklaşık 140 blockchain ticari ve araştırma girişiminin gözden geçirilmiş olan çalışmada blockchain teknolojisinin yenilik getirdiği ve faydalı olduğu vurgulanmıştır. Çalışmaya göre Blockchain teknolojisinin enerji endüstrisinin karşılaştığı bazı zorluklara potansiyel olarak çözümler sunabileceği düşünülmektedir. Uygulanan politikalarla birlikte gelecekte enerji sistemleri için karbondan arınma, ademi merkezilik ve dijitalleşme en gerekli olmaktadır. Blockchain zincirler tarafından vaat edilen çözümler, potansiyel olarak enerji tüketicileri için maliyet tasarrufu sağlayabileceğini savunmaktadırlar.

Dilek ve Furuncu 2019 yılında yaptıkları çalışmada, Bitcoin madenciliği ve blockchain teknolojisi incelemiştirler. Bitcoin'in tükettiği yüksek miktardaki enerjiye ve bunun çevresel boyutlarına değinmişlerdir. Bitcoin madenciliğinin artış göstermesi sonucu tüketilen enerjinin küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi çevresel ve sosyal sonuçlarının olacağına değinmektedirler. Bitcoin işlemleri ve madenciliğinin gerektirdiği enerji, küresel ısınma, hava kirliliği ve hatta ölüm oranlarında artışa neden olur. Çevrenin sürdürülebilirliği, dünyanın gelişimi ve büyümesi için önemlidir. Bitcoin'in enerji tüketiminin çevreye ciddi oranlarda zarar verdiğini düşündükleri çalışmada, bu durumun Bitcoin'in gelişiminde bir engel olarak gördüklerini vurgulamışlardır.

Küfeoğlu ve Özkuran'ın 2019 yılında yaptıkları çalışmada Bitcoin madenciliğinin enerji tüketimini ve güç talebini tahmin etmek için 160 GB Bitcoin blok zinciri verisini kullanılmıştır. Çalışmada, Bitcoin'in madenciliğinde kullanılan enerjinin, 2018 yılına kadar minimum enerji tüketiminin Amerika Birleşik Devletleri ve Çin'in toplam enerji tüketiminden daha yüksek olacağı sonucuna varılmıştır. Bitcoin fiyatları madenciliği ve dolayısıyla enerji tüketimini doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla Bitcoin'lerin % 98.44'ünün üretileceği düşünüldüğü 2028 yılına kadar, Bitcoin madenciliği ile enerji tüketimi hakkındaki tartışmaların devam edeceğini ileri sürmüşlerdir.

Schinckus, Nguyen ve Chong 2020 yılında kripto para ticaretinin enerji tüketimi üzerine etkisini ampirik olarak araştırmışlardır. Bu çalışmada 2014-2017 yılları verileri baz alınmıştır ve yapılan analizler sonucunda hem kısa dönemde hem uzun dönemde Kripto para birimleri ticaret hacmi ile enerji tüketimi arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre kripto para ticareti ne kadar artarsa enerji tüketimi yani olumsuz etkisi o oranda artacaktır. Enerji tüketiminin artması çevreye verilen zararı da bir o kadar arttıracaktır.

Khan, Weili, Khan ve Khamphengxay 2021 yılında yaptıkları çalışmada 1985-2018 yılları arasında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için, ticari açıklığın, yenilenebilir enerji tüketiminin, doğrudan yabancı yatırımların ve turizmin karbon emisyonu üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Gelişmiş ülkelerde ticari açıklık düzeyinin karbon emisyonunu azalttığı belirlenirken, gelişmekte olan ülkelerde ticari açıklığın çevre üzerinde olumsuz etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların, gelişmiş ülkelerde karbon emisyonunu artırdığı, gelişmekte olan ülkelerde ise azaltıcı bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Yenilenebilir enerji tüketiminin, karbon emisyonu üzerinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için olumlu etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Badea ve Mungiu-Pupăzan 2021'deki çalışmada Bitcoin'in ortaya çıkışını, ekonomik ve sosyal çevre üzerindeki etkilerini araştıran çalışmaların analizini yapmayı planladıkları çalışmada, enerji tüketimi ve CO2 emisyonlarının perspektifi ve bunun çevre üzerindeki olumsuz etkisinin azaltılabilmesi için olası çözümler belirlemek gerektiği sonucuna varılmıştır. Çalışmaya göre Bitcoin'in sürdürülebilirliği, birçok çevresel, ekonomik, sosyal ve ideolojik faktöre bağlıdır. Kesin olan, Bitcoin'in kullanılan enerji tüketimi yoluyla çevre üzerindeki olumsuz etkisi büyük olmasına rağmen, hala dolaşımda ve kullanılıyor olması, bireylerin devlet müdahalesinin olmadığı bir ortama olan isteklerini göstermektedir.

Çevrenin sürdürülebilirliğinin vurgulandığı ve karbon emisyonunu etkileyen değişkenlerin incelendiği birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan farklı olarak, blockchain kullanımının çevre kirliliği üzerinde etkisi incelenmek istenmiştir. Blockchain işlemlerinin gerektirdiği enerjinin artmasıyla birlikte iklim değişikliği, hava kirliliği ve küresel ısınma gibi problemlerin artacağı düşünülmektedir. Geleceğin parası olarak düşünülen kripto paraların karbon emisyonu üzerindeki etkisine ve çevrenin sürdürülebilirliğinin dünyanın geleceği açısından elzem olduğuna değinilmiştir.

3. Model ve veri analizi

2023 yılı itibariyle, dünya çapında 420 milyondan fazla kripto para kullanıcısının olduğu bilinmekle birlikte küresel sahipliği oranlarının ortalama %4,2 olduğu tahmin edilmektedir. Çalışma, blockchain işlem akışının en çok olduğu Amerika Birleşik Devletleri, Seyşeller, Güney Kore, Japonya ve Birleşik Krallık ülkelerinin 2013-2021 yılları arasındaki verilerine dayanmaktadır (Crystal Blockchain, 2023).

Daha önce birçok çalışmada çevre kirliliğini etkileyen sosyal ve ekonomik faktör araştırılmıştır. Bu çalışmada çevre kirliliğini temsil eden CO₂ bağımlı değişken, Kişi Başına GSYH, enerji tüketimi ve Blockchain işlemleri bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Literatürde çok fazla yer almayan Uluslararası Blockchain İşlemlerinin tükettiği enerji düşünülerek salgıladığı karbon miktarı incelenmek istenmiştir.

Karbon emisyonu ile bunu etkileyen değişkenler incelendiğinde paneli oluşturan yatay kesitler arasında bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla ilk olarak Breusch ve Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) testi, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD (Yatay Kesit Bağımlılığı) ve Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen sapması düzeltilmiş Bias-Adjusted Cross Sectionally Dependence Lagrange Multiplier (LMadj) testi kullanılmıştır. Daha sonra Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Homojenite Testi (Δ testi) yapılmıştır. Bu test modeldeki bağımsız değişkenlerin katsayılarının yatay kesitler arası değişiklik gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla kullanılmıştır. Regresyon analizi yaparken hangi modelin kullanılacağını belirlemek amacıyla sırasıyla Chow, Breusch-Pagan ve Hausman, testi kullanılmıştır. Panel veri analizlerinde model tahmini yapılmadan önce elde edilecek olan sonuçların güvenilirliğinin sağlanabilmesi için bazı testlerin uygulanması gerekmektedir. Bu bağlamda varyans probleminin tespiti Poi-Wiggins (2001), modelde bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olup olmadığı VIF testi ile ve serisel korelasyon olarak da tanımlanan otokorelasyon sorununun tespiti de Wooldridge (2002) otokorelasyon testi ile sınanacaktır. Katsayılar tahmin edilirken okorelasyon ve varyans problemiyle karşılaşıldığında sıklıkla Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (FGLS)” ve “Standart Hataları Düzeltilmiş Panel (PCSE) yöntemi kullanılmaktadır. Bu çalışmada karşılaşılan sorunlar neticesinde Parks ve Kmenta tarafından 1986’da geliştirilen FGLS testi yapılmıştır.

Karbon emisyonunun farklı birçok değişkenden etkileneceği düşünüldüğünden, çok değişkenli bir model benimsenmiştir. Model kurulurken, Miśkiewicz, Matan ve Karnowski’nin (2022) yılında yaptıkları çalışma takip edilmiştir. Veriler ham haliyle kullanılmış, herhangi bir dönüşüm işlemi yapılmamıştır.

Tablo 1. Modelin değişkenleri

DEĞİŞKENLER	TANIM	BİRİM	KAYNAK
CO ₂	Karbondioksit Emisyonları	Kişi Başına Metrik Ton	WDI
GDP	Kişi Başına GSYH	Kişi Başına Reel GSYH Sabit ABD Doları	WDI
ENC	Enerji Tüketimi	Kişi Başına KG Petrol Eşdeğeri	BP
BT	Uluslararası Blockchain İşlemleri	Alınan Uluslararası Blockchain İşlemleri	Crystal Blockchain

Model denklem (1)'deki gibidir:

$$CO_2 = b_0 + b_1 GDP_{i,t} + b_2 ENC_{i,t} + b_3 BT_{i,t} + u_{i,t} \quad (1)$$

Modelde, i ülkeleri, t zaman boyutunu ve u ise hata terimini ifade etmektedir.

3.1. Yatay kesit bağımlılığı

Panel veri analizlerinde uygulanması gereken yatay kesit bağımlılığı testi, paneli oluşturan birimlerden herhangi birinde meydana gelen makroekonomik şoktan diğer birimlerin etkilenip etkilenmediğini araştırmak için kullanılmaktadır. Yatay kesit korelasyonunun dikkate alınmaması analizde ciddi istatistiksel problemlere yol açacaktır. Oluşacak sapmalar ve tutarsız sonuçlardan kaçınmak için yapılacak olan tüm testlerden önce yatay kesit bağımlılığın test edilmesi gerekmektedir.

Yatay kesit bağımlılığını test ederken kullanılan testlerden biri Breusch ve Pagan tarafından 1980'de geliştirilen Lagrange Multiplier (LM) testidir. Bu test çift yönlü korelasyon katsayılarının ortalamasına dayanmaktadır ve zaman boyutunun kesit boyutundan büyük olduğu ($T > N$) durumlarda kullanılmaktadır. Pesaran tarafından 2004'de geliştirilen Cross Section Dependent (CD) test ise hem zaman boyutunun kesit boyutundan büyük hem de tam tersi durumlarda ($T > N$, $N > T$) kullanılmaktadır. Pesaran vd. tarafından 2008 yılında test istatistiğine ortalamayı ve varyansı ekleyerek geliştirilen Bias-Adjusted Cross Sectionally Dependence Lagrange Multiplier (LM_{adj}) testi zaman boyutunun kesit boyutundan büyük olduğu ($T > N$) durumlarda kullanılmaktadır.

Bu testin test istatistiği, asimtotik olarak standart normal dağılım göstermektedir (Pesaran vd., 2008). Testin hipotezleri:

H_0 = Yatay Kesit Bağımlılığı Yoktur.

H_1 = Yatay Kesit Bağımlılığı Vardır.

Tablo 2. Yatay kesit bağımlılığı test sonuçları

Test	CO ₂	GDP	EC	BT
LM	43,5587 (0,0000)	74,4695 (0,0000)	25,4063 (0,0046)	50,4606 (0,0000)
CD	7,5039 (0,0000)	14,4158 (0,0000)	3,4449 (0,0006)	9,0472 (0,0000)
LM _{adj}	1,7982 (0,0721)	8,6163 (0,0000)	2,6339 (0,0084)	6,4526 (0,0000)

Tablo 2.'de, zaman boyutunun kesit boyutundan büyük olduğu durumlarda kullanılan üç farklı testin sonuçlarına yer verilmiştir. Aynı ayrı üç testte de olasılık değerlerinin 0.05 değerinden küçük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar sıfır hipotezinin reddedilir ve alternatif hipotezin ise reddedilemeyeceğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle yatay kesitler yani ülkeler arasında bağımlılık tespit edilmiştir. Günümüz dünyasında elde edilen bu sonuçlar anlamlı kabul edilmektedir, bir ülkede oluşan bir iktisadi krizin, bir savaş ya da bir doğal afetin diğer ülkeyi etkilemeyecek olması mümkün görünmemektedir.

3.2. Homojenlik testi

Eğim katsayılarının homojen olup olmadığını tespit etmek amacıyla kullanılan ilk test Swamy tarafından 1970 yılında geliştirilmiştir. Daha sonrasında Pesaran & Yamagata (2008) hem yatay kesit boyutunun hem de zaman boyutunun geniş olduğu daha büyük paneller için ve aynı zamanda küçük örneklerden oluşan paneller için Delta testini ortaya atmıştır.

Büyük örneklem için test istatistiği (Pesaran & Yamagata, 2008, s. 56):

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{2k} \right)$$

Küçük örneklem için test istatistiği:

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - E(\tilde{z}_{it})}{\sqrt{var(\tilde{z}_{it})}} \right)$$

Burada, S; Swamy test istatistiğini, N; yatay kesit sayısını, k; açıklayıcı değişken sayısını ifade etmektedir.

Bu testin hipotezleri:

H₀: β₁ = β (Eğim katsayıları homojendir)

H₁: β₁ ≠ β (Eğim katsayıları homojen değildir).

Tablo 3. Homojenlik test sonuçları

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değerleri
Δ	-0,558	0,712
Δ _{adj}	-0,683	0,753

Tablo 3'te görüldüğü gibi iki testte de olasılık değerleri 0.05'ten büyüktür ve bu sebeple H₀ kabul edilmiştir. Bu sonuçlar eğim katsayılarının homojen olduğu sonucuna varmamızı sağlamıştır. Bundan sonra yapılan testlerde yatay kesit bağımlılığını ve homojenliği dikkate alan testlerin seçilmesine dikkat edilecektir. Gözlem sayısı düşük olduğu için birim kök testi yapılmadan devam edilmiştir.

3.3. Modelin tahmin edilmesi

Panel veri analizlerinde regresyon modelini tahmin ederken, sabit etkili model (fixed-effects), rassal etkiler (random-effect) ve havuzlanmış model (pooled-effects) olmak üzere üç farklı yöntem kullanılmaktadır. Sabit etkili modellerin katsayıları, zamana veya birime göre değişiklik göstermektedir, her yatay kesitin kendi sabiti bulunmaktadır. Rassal etkili modelde sabitler ortaktır ve hata teriminden etkilenmektedir. Havuzlanmış modelde, her ülke firma ya da birey aynı özellikte olduğu kabul edilmektedir. Hangi modelin kullanılacağını belirlemek için öncesinde bazı testlerin uygulanması gerekmektedir. Bu testler Chow, Breusch-Pagan ve Hausman, testidir (Oğuz ve Sökmen, 2020, s. 216).

Breusch-Pagan testi verilerin birimlere göre değişiklik gösterip göstermediğini belirlemek için kullanılmaktadır. Havuzlanmış model ve rassal model arasında hangi modelin kullanılmasının uygun olduğunu tespit etmeye yarayan Breusch- Pagan (BP) (1980) testi hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H₀: Havuzlanmış Etkiler Modeli

H₁: Rassal Etkiler Modeli

Chow (F) testi, birim ve zaman etkilerinin varlığını tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. Panel veri analizlerinde kullanılan modelin sabit etkiler modeline göre test edilmesi üzerine kuruludur. Testin hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H₀: Havuzlanmış Etkiler Modeli

H₁: Sabit Etkiler Modeli

Hausman testi ise, modelde sabit etkiler mi yoksa rassal etkiler mi tercih edilmeli karar vermek için uygulanmaktadır. Bu test birim ve zaman etkilerinin varlığı tespit edildikten sonra yapılmaktadır (Ekim, Acar & Uçar, 2019, s. 45)

Hausman testinin hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H0=Rassal Etkiler Modeli

H1= Sabit Etkiler Modeli

Tablo 4. Yatay kesitte ve zamanda uygun modelin belirlenmesi

Testin Adı	Yatay Kesitte		Zamanda	
	Test İstatistik	Olasılık Değeri	Test İstatistik	Olasılık Değeri
BP (LM) Test	236,81	0,0000	7,0110	0,1024
F Test	108,0552	0,0000	9,6720	0,2888
Hausman Test	371,1126	0,0000	7,5069	0,0574

Sonuçlar incelendiğinde, yatay kesitte, F testinin sonucundaki olasılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu görülmüş ve boş hipotez reddedilmiş ve sabit etkiler modelinin seçilmesi gerektiği gözlemlenmiştir, LM testinin sonuçlarına bakıldığında yine olasılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu ve alternatif hipotez olan rassal etkiler modelinin uygun olduğu görülmüştür. Hausman testi uygulandığında olasılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu ve sabit etkiler modelinin seçilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer taraftan, zaman boyutunda, F testinin ve LM testinin sonuçlarında olasılık değerinin 0,05'ten büyük olması nedeniyle havuzlanmış etliler modelinin uygun olduğu görülmüştür. Hausman testi sonuçlarına bakıldığında ise rassal etkiler modelinin seçilmesi gerektiği görülmüştür.

Nihayetinde zaman boyutunda havuzlanmış etkiler modelinin ve yatay kesitte sabit etkiler modelinin sonucu Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Katsayı tahmin sonuçları

	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistik	Olasılık Değeri
GDP	0,0124	0,0239	-0,90	0,6048
EC	0,0001	3,2600	5,8938	0,0000
BT	3,5300	3,4200	1,0332	0,3008
C	-0,7271	0,7219	-0,4222	0,6753
	R²		0,9872	
	Düzeltilmiş R²		0,9848	
Ağırlıklı İstatistikler	F-İstatistiği		410,35	
	P-Değeri(F-İstatistiği)		0,0000	
	Durbin-Watson İstatistiği		1,1388	

Sonuçlar incelendiğinde GDP ve BT'nin olasılık değerlerinin %5'ten büyük olduğu yani karbon emisyonu ile aralarında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte EC'nin olasılık değerinin %5 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, EC'de meydana gelen bir birim artışın CO₂'yi 0,0001 birim artırdığını göstermektedir.

Panel veri analizlerinde değişen varyans (heteroskedasite), çoklu doğrusal bağlantı veya otokorelasyon problemlerinin olmadığı varsayılmaktadır, Bu problemlerin kurulan modellerde olması elde edilen sonuçların tutarsız ve standart hataların yanlış hesaplanmasına, parametrelerin etkinliğinin kaybolmasına sebep olmaktadır, Bunları gözden kaçırmamak adına model kurulduktan sonra bu sorunların olup olmadığı tespit edilmelidir.

3.4. Değişen varyans, otokorelasyon testi ve çoklu doğrusal bağlantı testi

Değişen varyans, hata terimlerinin varyansının kesitlerin tamamı için farklı olması ve kovaryanslarının sıfıra eşit olmaması olarak tanımlanmaktadır. Zaman seri analizlerinde olduğu gibi panel veri analizlerinde de bu sorunla sık sık karşılaşılmaktadır. Regresyon analizlerinde, değişen varyans gibi hata

terimleri arasında ilişki olarak tanımlanan otokorelasyon da önemli bir problem olarak görülmektedir. Hata terimlerinin birbirini izleyen değerleri arasında anlamlı ilişki olması panel veri analizlerinde tutarsız sonuçlara ve sapmalara sebep olmaktadır (Korkmaz, Yıldız & Gökbulut, 2010, s. 101). Çalışmada değişen varyans probleminin tespiti için Poi-Wiggins (2001), serisel korelasyon olarak da tanımlanan otokorelasyon sorununun tespiti için Wooldridge (2002) ve bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olup olmadığı VIF (Varyans Enflasyon Faktörü) testi kullanılmıştır.

Tablo 6. Değişen varyans, otokorelasyon ve çoklu doğrusal bağlantı testi sonuçları

Test Adı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Poi-Wiggins	1114,00	(0,0000)
Wooldridge	899,547	(0,0000)
Değişkenler	VIF	1/VIF
GDP	1,05	0,9514
EC	1,09	0,9205
BT	1,07	0,9354
Ortalama VIF	1,07	

Model tahmini yapılmadan önce elde edilecek olan sonuçların güvenli olabilmesi için bazı testlerin yapılması gerekmektedir. Bunlardan Poi-Wiggins ve Wooldridge testinin sonuçlarına bakıldığında, her ikisinin de olasılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu görülmektedir. Sırasıyla "Değişen Varyans yoktur" ve "Otokorelasyon yoktur" şeklindeki sıfır hipotezleri reddedilmiştir. Yani değişen varyans sorununun mevcut olduğu, hata terimlerinin kovaryansları sıfırdan farklı, varyanslarının tüm kesitler için sabit olmadığı ve hata terimleri arasında otokorelasyon olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda Tablo incelendiğinde VIF istatistik değerlerinin 10'dan küçük olduğu görülmektedir. Bu değerlerin 10'dan küçük olması bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olmadığı anlamına gelmektedir.

Panel veri analizlerinde, katsayılar tahmin edilirken korelasyon ve varyans problemiyle karşılaşıldığında sıklıkla FGLS testi kullanılmaktadır. Çalışmanın devamında bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla bu test tercih edilmiştir. Parks ve Kmenta tarafından 1986 yılında geliştirilen testin sonuçları Tablo 7'deki gibidir:

Tablo 7. Katsayıları tahmin sonuçları

FGLS (Parks-Kmenta 1986) Tahmin Sonuçları				
CO ₂	Katsayı	Standart Hata	Z değeri	p> z
GDP	-0,0093	0,0104	-0,90	0,367
EC	0,0002	1,7000	121,57	0,000
BT	4,0800	1,9300	2,11	0,035
C	-1,2682	0,0104	-0,90	0,367
Wald $\chi^2(2)$: 19593,25				Prob, χ^2 : 0,0000

Yapılan testler sonucunun GDP ile CO₂ arasında %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. EC' de meydana gelen bir birimlik artışın CO₂'yi 0,0002 birim artırdığı ve çalışmanın yoğunlaştığı BT bağımsız değişkeninde meydana gelen bir birimlik artışın çevre kirliliğinin göstergesi olarak kabul edilen CO₂'yi 4,0800 birim artırdığı tespit edilmiştir.

4. Sonuç

Dijital dönüşümle birlikte hayatımıza hızlı bir şekilde giren kripto paralar geniş işlem ve güvenlik avantajları sağlamaktadır. Önemli sosyal ve ekonomik faydalara sebep olabilecek kripto para teknolojilerinin gelişimini devam ettirebilmeleri için sera gazı emisyonlarını ve yüksek enerji tüketerek

neden olduğu olumsuz çevresel problemleri azaltmak gerekmektedir. Çünkü ihtiyaç duyduğu kaynak yoğunluğu devasa boyutlara ulaşmıştır. Bu da artık hayatta kalmak için bağımlı olduğumuz çevreyi ve iklim şartlarını tehdit etmektedir, Bitcoin madenciliği ve işlemlerinin enerji tüketimlerini azaltmak ve zaten doğada kıt olan enerji kaynaklarının verimsiz kullanımına engel olunması gerekmektedir. Dünya hükümetleri, Paris Anlaşması yoluyla iklim değişikliği ve iklim değişikliğinin gelecekteki etkilerini aynı zamanda enerji tüketimini azaltmak için adımlar atmaktadır (Truby, 2018, ss. 400-401).

New York'ta 22 Nisan 2015 yılında düzenlenen, 175 ülkenin imza attığı Paris antlaşmasıyla insan kaynaklı sera gazı salınımlarının 2 °C'yi geçmemesi hedeflenmiştir. Paris antlaşmasına rağmen geçtiğimiz yüzyılda, fosil yakıtların kullanımı ve endüstriyel faaliyetlerdeki artıştan kaynaklı sera gazı seviyesinde ciddi ve istikrarlı bir artış yaşanmıştır. Yatırım ve ödeme sistemi olarak daha fazla kullanılan Bitcoin'in tek başına küresel ısınmayı otuz yıldan daha az bir sürede 2 °C'nin üzerine çıkarmaya yetecek kadar CO₂ emisyonunu üretebileceği düşünülmektedir (Mora vd., 2018, s. 932).

Çalışmada son dönemlerde oldukça dikkat çeken bir sektör olan kripto paraların ticareti ile çevre kirliliği arasındaki ilişki incelenmektedir. Sektörün devam edebilmesi için enerji tüketiminin azaltılması gerektiği açıktır. Sadece bir kripto para ağının bile bir günde sadece 200,000 işlem gerçekleştirdiği ve işlem başına elektriğin ortalama 300 kWh tükettiği ileri sürülmektedir. Bu rakam elektrik tüketiminin kişi başına 900 kWh'ı geçtiğini göstermektedir. Kripto para ticaretinde büyük bir enerji tüketimi sorunun varlığına ve bu sorunun hızlı bir şekilde büyümekte olduğuna vurgu yapmak gerekmektedir (Vries, 2018, s. 801).

Kripto para ticareti ne kadar artarsa enerji tüketimi yani olumsuz etkisi o oranda artacaktır, enerji tüketiminin artması çevreye verilen zararı da bir o kadar arttıracığı düşünülmektedir. Çalışmada da kripto para kullanımındaki bir birim artış karbon emisyonunu 4,0800 birim arttırdığı sonucuna ulaşılması bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Elde edilen bu rakam dikkat edilmesi gereken bir orandır.

Kripto para teknolojisi sektörünün zarar görmemesi için, çevresel açıdan sürdürülebilir gelişiminin nasıl teşvik edileceği araştırılmaya devam edilmelidir. Çevre kirliliği göstergesi olarak kullanılan CO₂ dışında verdiği zararlara değinmek için modele farklı değişkenler dahil edilebilir. Enerji tüketimini azaltmayı hedefleyen politika araçları, dijital para birimlerine yönelik yasa ve maliye politikası yaklaşımları üretilmeye devam edilmelidir.

Kaynakça

- Andoni, M., Robu, V., Flynn, D., Abram, S., Geach, D., Jenkins, D., McCallum, P., & Peacock, A. (2019). Blockchain technology in the energy sector: A systematic review of challenges and opportunities. *Renewable and sustainable energy reviews*, 100, 143-174. doi:10.1016/j.rser.2018.10.014
- Badea, L., & Mungiu-Pupăzan, M. C. (2021). The economic and environmental impact of Bitcoin. *IEEE access*, 9, 48091-48104.
- Breusch, T.S. & Pagan, A.R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47(1), 239-253. doi:10.2307/2297111
- Brosens, T. (2017). Why bitcoin transactions are more expensive than you think, ING. *Economic and Financial Analysis, Global Economics*.
- Crystal Blockchain* (2023). <https://crystalblockchain.com/geography-of-international-blockchain-transactions/> (Erişim 01.10.2023)
- de Vries, A. (2018). Bitcoin's growing energy problem. *Joule*, 2(5), 801-805. doi:10.1016/j.resconrec.2021.105901

- Dilek, Ş., & Furuncu, Y. (2019). Bitcoin mining and its environmental effects. *Atatürk üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi*, 33(1), 91-106.
- Ekim, N., Acar, M., & Uçan, O. (2019). Entelektüel sermayenin finans sektöründe değer yaratmadaki rolü: Türk bankacılık sektöründe bir araştırma. *Verimlilik dergisi*, (4), 37-63.
- Khan, H., Weili, L., Khan, I., & Khamphengxay, S. (2021). Renewable energy consumption, trade openness, and environmental degradation: a panel data analysis of developing and developed countries. *Mathematical problems in engineering*, 2021, 1-13. doi:10.1155/2021/6691046
- Korkmaz, T., Yıldız, B., & Gökbulut, R. (2010). FVFM'nin İMKB ulusal 100 endeksindeki geçerliliğinin panel veri analizi ile test edilmesi. *İstanbul üniversitesi işletme fakültesi dergisi*, 39(1), 95-105.
- Küfeoğlu, S. & Özkuran, M. (2019). Bitcoin mining: A global review of energy and power demand. *Energy research & social science*, 58, 101273. doi:10.1016/j.erss.2019.101273
- Malmo, C. (2017), One bitcoin transaction consumes as much energy as your house uses in a week, *Vice (blog)*, 2017 (November, 1).
- Mengelkamp, E., Gärtner, J., Rock, K., Kessler, S., Orsini, L., & Weinhardt, C. (2018). Designing microgrid energy markets: A case study: The Brooklyn Microgrid. *Applied energy*, 210, 870-880. doi:10.1016/j.apenergy.2017.06.054
- Miśkiewicz, R., Matan, K., & Karnowski, J. (2022). The role of crypto trading in the economy, renewable energy consumption and ecological degradation. *Energies*, 15(10), 3805. doi:10.3390/en15103805
- Mora, C., Rollins, R. L., Taladay, K., Kantar, M. B., Chock, M. K., Shimada, M., & Franklin, E. C. (2018). Bitcoin emissions alone could push global warming above 2 C. *Nature Climate Change*, 8(11), 931-933.
- Oğuz, S., & Sökmen, A.G. (2020). Araştırma geliştirme harcamalarının yüksek teknolojlili ürün ihracatına etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir panel veri analizi. *International journal of economic & administrative studies*, 2020(27), 209-221.
- Parks, R.W. (1967). Efficient estimation of a system of regression equations when disturbances are both serially and contemporaneously correlated. *Journal of the american statistical association*, 62(318), 500-509. doi:10.2307/2283977
- Pesaran, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/18868/1/cesifo1_wp1229.pdf (Erişim 01.10.2023)
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The econometrics journal*, 11(1), 105-127. doi:10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 142(1), 50-93. doi:10.1016/j.jeconom.2007.05.010
- Schinckus, C., Canh, N.P., & Ling, C. H. (2020). Crypto-currencies trading and energy consumption. *International Journal of energy economics and policy*, 10(3), 355-364. doi:10.32479/ijeep.9258
- Stoll, C., Klaaßen, L., & Gallersdörfer, U. (2019). The carbon footprint of bitcoin. *Joule*, 3(7), 1647-1661. doi:j.joule.2019.05.012
- Swamy, P.A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica: journal of the econometric society*, 311-323. doi:10.2307/1913012
- Truby, J. (2018). Decarbonizing Bitcoin: Law and policy choices for reducing the energy consumption of Blockchain technologies and digital currencies. *Energy research & social science*, 44, 399-410. doi:10.1016/j.erss.2018.06.009

Poi, B., & Wiggins, V. (2001). Testing for panel-level heteroskedasticity and autocorrelation. *StataCorp LP*. <https://www.stata.com/support/faqs/statistics/panel-level-heteroskedasticity-and-autocorrelation/> (Erişim 01.10.2023)

Wooldridge, J.M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. Cambridge MA: MIT Press.

Extended Abstract

Energy consumption increases parallel with industrialization, economic growth, growth of population and technological development. This huge increase in energy consumption also increases the demand for energy resources. Energy resources have become even more important for countries trying to increase their share of global national income. In this period when fossil resources are about to be consumed and energy resources have become much more important, the enormous energy consumption of cryptocurrencies has begun to be discussed in the literature.

Cryptocurrencies found a place in the financial field as a combination of money and cryptology in the new era. Cryptocurrency, a new currency in comparison with many other currencies, was considered unreliable when it first appeared on the market, but its worldwide uses now reached serious dimensions. While the market volume is increasing day by day, it is known that the amount of cryptocurrency in circulation is equivalent to the gross domestic product of the UK, which has one of the largest economies in the world. Considered to be the fastest changing and developing market of recent times, the cryptocurrency market is considered legal. Although it is not yet frequently used in daily life yet, many investors use cryptocurrencies in legal tenders.

It is seen that there are many studies emphasizing environmental sustainability and examining the variables affecting carbon emissions. Distinctly, the impact of blockchain use on environmental pollution is examined in this study. With the increase in the energy consumption resulting from blockchain transactions, problems such as climate change, air pollution and global warming are thought to be increased. Cryptocurrencies, considered as “money of the future”, has an impact on carbon emissions and the sustainability of the environment, which is essential for the future of the world.

There are many studies in the literature on energy consumption and environmental pollution. While examining environmental pollution, they examined the variables affecting pollution by using both CO₂ and ecological footprint in the model. However, there are very few studies that examine the energy consumption and carbon emissions caused by cryptocurrencies. In today's conditions where energy sustainability is important for the development of all countries, technological innovations are expected to produce positive benefits such as finding solutions to environmental problems and producing clean energy. However, it is observed that the energy consumed by cryptocurrency mining has serious dimensions. In this context, unlike other studies, this study aims to draw attention to the effects of cryptocurrency trade on energy consumption and thus climate change. First, a literature study is submitted, then the econometric theoretical background is mentioned, and the analysis results are presented. In the conclusion section, the results of the analysis are interpreted, policy recommendations are made and suggestions for future studies are given.

This study aims to draw attention to the amount of energy used in the trade of cryptocurrencies and the environmental pollution as a result. In the study, the data of the United States, Seychelles, South Korea, Japan and the United Kingdom, which have the highest cryptocurrency transaction flows, between 2013-2021 are used. For these countries, the relationship between economic growth, energy consumption and cryptocurrency trade and CO₂, which is an indicator of environmental pollution, is tested with panel data analysis. As a result of the analysis using the FGLS test, it was found that energy consumption and cryptocurrency transactions increase CO₂ for the relevant countries, while no significant relationship was found between GDP and CO₂.

Yazar katkıları/Author contributions: Çalışmanın tüm aşamaları yazarlar tarafından eşit şekilde tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

Çıkar çatışması beyanı/Conflict of interest statement: Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

Veri kullanılabilirliği bildirimini/The data availability statement: Herhangi veri bulunmamaktadır.

Etik beyanı/ Ethics statement: “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi”nde belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.